

# Jedlik Ányos levelezéséből

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattárában  
lévő eredeti levelek és Mayer Farkas OSB kutatásainak  
felhasználásával közreadta és több mint hétszáz jegyzettel ellátta:

Székács István

Jedlik Ányos Társaság  
Budapest, 2014–2015

A kutatást támogatta a



A sajtó alá rendezésben közreműködtek a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai

Informatikai szerkesztő: Gazda Ákos

## **Tartalom**

### **Jedlik Ányos levelezése akadémikus társaival**

Jedlik Gothard Jenőhöz  
Jedlik Heller Ágostonhoz  
Jedlik Koltai Virgilhez

### **Jedlik Ányos levelezése rendtársaival**

Czuczor Gergely Jedlikhez  
Jedlik Orsonits Istvánhoz  
Kruesz Krizosztom Jedlikhez

### **Jedlik Ányos családi levelezéséből**

Jedlik Ferenc Jedlik Ányoshoz

# Jedlik Ányos levelezése akadémikus társaival

---

*Mayer Farkas OSB kutatásainak felhasználásával közreadta  
és jegyzetekkel ellátta: Székács István*

## Jedlik Ányos – Gothard Jenőnek (fogalmazvány)<sup>1</sup>

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. 14. számú fondja

*[1883. május 29. után]*

Gothard Jenő Urnak Herénybe.<sup>2</sup>

Mélyen tisztelt barátom Uram!

Igen igen sajnálom, hogy egypár hét előtt[,] midőn Győrön keresztül tetszett utazni, az önnel találkozhatási szerencsét elszalajtottam. Csak rövidke időre voltam a szobámból távol[,] s épen azon idő alatt lehetett volna szerencsém. Igen szerettem volna Önnel a két korongos villámos gépérül<sup>3</sup> egy kevéssé beszélni. Én Herényben létemkor nem voltam képes azon gép működésének elméleti alapját meg érteni[,] mert elmulasztám megfigyelni, hogy azon félkörögörbületű drótnak[,] mely egyik végen létező finom rézhuzalból álló ecsettel a forgó üveg korongot szörpöli[,] van é a másik vége is hasonló ecsettel ellátva? vagy talán az ecset helyett csak szívó fogakkal bír? Ha ezen utolsó eset állna, akkor úgy gondolom[,] hogy a gép

---

<sup>1</sup> A szöveg több helyen javított fogalmazvány. A fondban előtte Jedlik „Kerékgyártó Gizella kisasszonyhoz” írt levelének fogalmazványa található, kelte: Győr, 1883. május 29., utána pedig Berta unokahúgához írt levelének fogalmazványa, dátum nélkül. – Gothard Jenő (1857–1909) csillagász, mérnök, az MTA levelező tagja (1890). A bécsi műegyetemen gépészmérnöki oklevelet szerzett. Közben geodéziai és csillagászati tanulmányokat is folytatott. Hazatérve a családi kastélyban finommechanikai műhelyt rendeztek be testvérel, Sándorral, a „Herényi Műcsarnokot”, ahol fizikai eszközöket és villamos berendezéseket készítettek. Konkoly-Thege Miklós ógyallai csillagvizsgálója mintájára Gothard 1881-ben obszervatóriumot építtetett herényi birtokán, melyben fizikai és kémiai laboratórium is helyet kapott. A csillagászat legkorszerűbb észlelési módszereit alkalmazta, műhelyében asztrofizikai berendezéseket készített, ezekből külföldi intézetek is vásároltak. Legfőbb eredményeit az asztrofotografálás terén érte el. Ez úton fedezte fel a Lyra (Lant) gyűrűs ködének központi csillagát (1886), és fényképen rögzítette az elmosódott, kiterjedt égi objektumok finom részleteit, az üstökös-színképeket. Kimutatta a nóvacsillagok és a planetáris ködök színképi hasonlóságát (1892, 1901), és az úgynevezett fény-echo jelenséget (a fellángoló csillagok fényének visszaverődését a környező sötét anyagfelhőkről). A felfedezés közreadása után nem sokkal maga is készített röntgenfelvételeket. Ő alkotta meg a kétaknás fényképezőgépek alaptípusát. Elsőként ő rögzített színes napszínképet. Ő írt először Magyarországon összefoglaló munkát a fényképezés tudományos és technikai alkalmazásáról. A csillagászat mellett egyéb jelentős műszaki alkotó tevékenységet is folytatott. Nevéhez fűződik az első magyarországi nagy távolságú, 178 kilométeres telefon-összeköttetés megteremtése 1881-ben. 1895-ben az Ikervár mellett létesített első hazai vízi erőmű egyik tervezője és műszaki igazgatója volt. Több külföldi tudományos testület, többek közt a londoni Royal Astronomical Society és a német Astronomische Gesellschaft választotta tagjává, fényképeivel számos érmet nyert. Nevét az 1710. számú kisbolygó, az ELTE szombathelyi Gothard Asztrofizikai Obszervatóriuma, a Vas megyei Gothard Csillagászati Egyesület és a Gothard Jenő-emlékérem őrzi.

<sup>2</sup> Herény egykori település ma Szombathelyhez tartozik.

<sup>3</sup> Valamiféle elektromos szikrát gerjesztő gépről van szó. – Gothard Jenő az elektromossággal is foglalkozott: ő volt az első, aki vékony üveglapon átütő elektromos szikrát fényképezett. Előbb szülőfaluját villamosította, később a Vasvármegyei Elektromos Művek Részvénytársaság igazgatója lett, és részt vett a ma is áramot termelő ikervári vízierőmű tervezésében (1895), Sopronban és Szombathelyen közúti villamos vasutat hozott létre. Tagjai közé választotta a bécsi és berlini Electrotechnischer Verein (elektrotechnikai társaság) is.

működési elméletét már értem, sőt még azon véleményről sem vagyok képes megszabadulni, hogy ha a forgó korongokra sugár irányában ragasztott fém borítékok<sup>4</sup> ritkábban volnának, a gép valószínűleg hosszabb szikrákat volna képes adni. Ha én ily két korongos villamos gépet készítenék, mindenk előtt a félkör görbületű drótoknak egyik végét fém ecsettel[,] másikat pedig selyem ecsettel látnám el, úgy hogy ha az egyik korongnál fém ecset felül[,] a selyem ecset pedig alul volna, akkor a másik korongnál ezen ecsetek ellenkezőleg volnának alkalmazva.

Midőn Herényben létemkor a vonalazott üvegekről<sup>5</sup> beszélgettünk[,] azon ígéretet tettem, hogy én bátor leszek önnek ilyféle általam vonalazott egy vagy két üveg darabot küldeni, s miután ezen ígéretem teljesítését e mostanig halasztottam, attól kell tartanom, hogy önben ezen látszólagos hanyagságom már talán visszatetszést is ébresztett. Halasztásomnak egyedüli oka abban állt, hogy midőn Budapestről Győrré költözök<sup>6</sup> akkor a még kezemenél volt vonalazott üvegeket és ugymint aprólékos fizikai kiczit-kacszatot papír borítékokba göngyöltve egy rakládába minden rend nélkül gyömöszöltem, lakásomban pedig nem találtam helyet[,] a hová azokat kibontva kirakhattam volna. Csak a múlt héten kaphattam arra való helyet és szekrényt[,] s így a maradék vonalazott üveg darabjaimhoz is csak a múlt héten juthattam. – Azok közül tehát az ide mellékelte három nagyobb és két kisebb darabot van szerencsém kézbesíteni. –

Ezen üvegdaraboknak mindegyikén a vonalak oly sűrűen vannak huzva, hogy azokból egy hüvelyknyi távolságra körülbelül ezer vonal esik. Ezen sűrűség elegendő arra, hogy azokon egy vékony résen áthuzatott fénysugár-köteg a résznek mindegyik oldala felé több élénken mutatkozó szinképekre oszoljék. Ezt tapasztalhatni[,] I. ha bármelyikén azon résre tekintünk, melyet az ember az ablak felé tartott balkézek két ujja között hagy. II. Észrevehetőbben előáll a fénysugár elhajlási tüneménye[,] ha egy valamelyik üvegen keresztül egy gyertya lángjára tekintünk. III. Ha a vonalazott üveget úgy tarjuk a szem elé, hogy az üveg vonalai a réssel egykőzűek, az üveg lapja pedig a reá eső sugarak irányára nézve rézsutosan álljon, akkor az elhajlási szinképek annál inkább elválnak egymástól, minnél nagyobb az üveg lapja és a sugarak iránya közti rézsutososság<sup>7</sup>, mert a szem elő tartott üvegnek vonalai is annál sűrűbbeknek látszanak. IV. Ha két vonalazott üveget a nem vonalazott lapjukkal egymásra fektetünk[,] ez [...] keresztül a gyertya lángját vagy vékony világos részt nézünk, akkor az egy üvegen mutatkozó szinképnek mindegyike az üveg vonalaival egyenkőzű és különféle színezetű csikokra oszolva fog láthatni, mert egyik üveg a másiknak szinképeit megint több részekre osztja. V. Ha két vonalazott üveg a vonalazott lapjukkal fektetik egymásra[,] úgy hogy a rajtuk létező vonalak egymásra ép szög alatt álljanak, akkor egy meglepő elhajlási tünemény látható; mert ha az egyik vonalazott üveg magányosan a gyertya lángnak vagy a világos résznek egyik és másik oldal irányában hat[-]hat[,] tehát összesen 12 szinképet mutat, akkor a mondott módon egymásra helyezett két vonalazott üveg 12-szer tizenkét szinképet kell mutatnia, mert egyik üveg a másik üveg által létrehozott 12 szinképnek mindegyikét megint 12 szinképre osztják fel. Ezen szinképek együttesen kereszt alakot képeznek. VI. Mind ezen fénysugárelhajlási tünemények azonban sokkal élénkebben és szabatosban láthatók, ha előbb a napsugarak mintha egy napnagyítónak (:Heliostat<sup>8</sup>:) tükre által felfogva és hengerlencsén átbocsátva egy gömbdomboruságú lencse által fehér lapra vettetve azon élénken világító fehér vonal alaku képpé őszpontosítottak, a lencse után helyezett vonalazott

---

<sup>4</sup> Borítások.

<sup>5</sup> A „vonalazott üvegek”, vagyis az optikai rácsok osztógéppel készültek, olyan automata eszközzel, mely gyémánttű segítségével karcol vonalakat az üvegre.

<sup>6</sup> Jedlik harmincnyolc éves egyetemi tanári szolgálat után nyugdíjba vonulva, 1878. október 25-én költözött Győrbe.

<sup>7</sup> Az üveg lapjának síkja és a sugarak síkja közti eltérés.

<sup>8</sup> Heliostat (görög): a Nap megfigyelésére szolgáló különleges távcső, amelynek óraszerkezettel mozgatott tükröberendezése a Nap képét állandóan a mozdulatlan távcsőbe vetíti.

üvegen át eresztetnek. Ezen eljárás mód leg inkább azért is ajánlható[,] mert a fénysugarak elhajlási tüneményei igen tisztán és barmely számos hallgatóság előtt rövid idő alatt könnyen előállíthatók.

Ezen vonalazott üvegekről még meg kell említenem, hogy az általuk kapható szinképekben az ugynevezett Fraenhoffer féle vonalak<sup>9</sup> vagy épen nem, vagy csak a vastagabbak, s azok is nagyon homályosan láthatók, annak egyedüli oka az, hogy a honi és bécsi gépészek által készült vonalozó gépemnek csavara nem volt kellő szabatosságu<sup>10</sup>; de mivel ezen hiányosságuk mellett is sokkal élénkebb elhajlási szinképeket adnak[,] mint eddig bár ki által készítették, azért valamint Ettingshausen<sup>11</sup> a bécsi egyetem természettani tanára[,] ugy a többiek és még az amerikaikat sem véve ki örültek, ha ilyféle rácsozott üvegekhez juthattak. – Az ide mellékelt rácsozott üvegdarabokon az imént említett hiányosságán kívül, még az is könnyen észrevehető, hogy a többi általam készítették között, a kevésbé sikerültek közül valók.

Már nem tudom egész határozottsággal, mi célra fogná Barátom Uram a vonalazott üvegeket használni, s azért ha esetleg ezek a kitűzött célra alkalmatlanok volnának, akkor arra kérem Barátom Uramat, hogy sziveskednék azokat Dr Kuncz Adolf<sup>12</sup> urnak átszolgáltatni, ő mint természettan tanára azokat az említett hiányosságok mellett is jó hasznát veheti a fénysugarak elhajlási tüneményeknek elő állítására. – Ha pedig Barátom Uram bár mely tekintetben érdemesnek tartaná őket nem nélkülözni, akkor a három nagyobbikból tartson meg magának kettőt (:mert kettő teljesen elégséges a fönnebb előszámlott tünemények előállítására:), egyet pedig a nagyobbak közül a két kis darabbal együtt juttason mély tisztelettemmel együtt a Dr. Kuncz Adolf Urnak. Egyebiránt magamat barátságukba ajánlva maradok

Dr. Jedlik Ányos

7. Ha a 6<sup>dik</sup> pont alatt leirt eljárás azon különbséggel vitetik véghez, hogy a hengerlencse alkalmazása egészen elhagyatik, és miután a napnagyító tükre által felfogott sugarak egy gömbdomboru lencse által a felfogó fehér lapra öszpontosítottak, a lencse után két vonalazott üveg az 5<sup>dik</sup> pont alatti utasítás szerint állíttatik, akkor az 5<sup>dik</sup> pont alatti meglepő elhajlási tünemény [In?] felfogó lapon igen szépen fog mutatkozni.

---

<sup>9</sup> Joseph Fraunhofer (1787–1826) német optikus, fizikus, a spektroszkóp megalkotója 1815-től részletesen vizsgálta a W. H. Wollaston angol fizikus (1766–1828) által 1802-ben a Nap szinképében felfedezett fekete vonalakat (az atomos anyagok elnyelési vonalai), 574-et különböztetett meg.

<sup>10</sup> Pontosságú.

<sup>11</sup> Andreas von Ettingshausen (1796–1878) osztrák fizikus és matematikus, a bécsi egyetem fizikatanára, 1826 és 1872 között a *Zeitschrift für Physik und Mathematik* című folyóirat szerkesztője.

<sup>12</sup> Kunc (Kuncz) Adolf József (1841–1905) premontrei szerzetes, prépost. 1860-tól Keszthelyen, 1863-tól Szombathelyen tanított. Jedlik tanítványa volt a pesti egyetemen, ahol 1867-ben mennyiségtan–természettan szakos tanári és doktori oklevelet szerzett. A kísérleti fizika oktatása vált kedvenc szakterületévé, ugyanettől az évtől újra Szombathelyen tanított, tanítványa volt Gothard Jenő is, aki az ő hatására kezdett a csillagászattal foglalkozni. 1875-től 1884-ig, tehát a levél írásának idején is gimnáziumi igazgató ugyanott. Szombathely és Herény, majd Szombathely és Kőszeg között telefon-összeköttetést létesített. 1880-ban hazánkban először ő mutatta be Foucault nevezetes kísérletét a Gothard fivérek által készített ingával a szombathelyi székesegyház kupolája alatt, Jedlik Ányos jelenlétében. 1884–87 között a szombathelyi kerület országgyűlési képviselője. 1884-ben a csornai premontrei kanonokrend prépostjává nevezték ki, 1893-tól rendi általános helynök. Új gimnáziumot építtetett Szombathelyen, az épületben egy teljes emeleti szárnyat rendeztek be a természettan- és a vegytanoktatás számára.

## Jedlik Ányos – Heller Ágostnak<sup>13</sup> (fogalmazvány)<sup>14</sup>

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára  
BK 184/I. 1a. 3. és V. C. 25. számú fondja

[Győr, 1886. február 18.]<sup>15</sup>

Mélyen tisztelt Tanár Úr!

A mult hó végén vettem levelét Télyf Iván<sup>16</sup> egyetemi Tanár Úrnak, melyben arról értesít, hogy t.[isztelt] Tanár Úr a *Physica* 19<sup>dik</sup> században történetét<sup>17</sup> megírni szándékozván azon évet kívánna pontosan tudni melyben én az *electromagneticus rotatit*<sup>18</sup> feltaláltam. Erre vonatkozólag a következőket tartom t.[isztelt] Tanár Úrral közlendőknek.

---

<sup>13</sup> Heller Ágost (1843–1902) matematika- és fizikatanár, fizikátörténész, a modern magyar tudománytörténet egyik megteremtője. A mérnöki, majd a tanári oklevél megszerzése után 1869-től a heidelbergi egyetemen Gustav Robert Kirchhoff tanítványa volt, és a fizikus laboratóriumában dolgozott, majd 1870 és 1898 között a budapesti II. kerületi állami főreáliskola fizikatanára volt. 1875-től a Természettudományi Társulat könyvtárosa. A Magyar Tudományos Akadémia 1887-ben levelező tagjának, 1893-ben rendes tagjának választotta, 1894-től az intézmény főkönyvtárosa. Több tankönyvet, számos tudományos és ismeretterjesztő értekezést írt. A *Pallas nagy lexikona* matematikai, csillagászati és fizikai részének egyik szakszerkesztője és szócikkírója volt. Hivatali munkája mellett kezdetben akusztikával és csillagászzal foglalkozott, emellett alapos filozófiai és szépirodalmi tájékozottságra tett szert. Főműve *A physika története a XIX. században* (I. kötet: 1891, II. kötet: 1902), melyet Eötvös Loránd felkérésére írt meg, s melynek nagy értéke, hogy témáját a fizikai tudományok egészére kiterjeszti (csillagászat, geodézia, meteorológia, geofizika), illetve felhasználja a kritikai forráskutatás módszereit.

<sup>14</sup> Jedlik levélfogalmazványát idézi FERENCZY 2000, 428–432. o. – A végleges levél lényegi részletét Heller fizikátörténetében olvashatjuk, a szerző a készülék-leírásokat és a rajzokat elhagyva közli az elektromágneses forgás feltalálásáról szóló részt: *A physika története a XIX. században*. II. kötet. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1902, 88–91. o. A következő bevezetővel indokolja Jedlik levelének közreadását:

„Van azonban *Jedlik*-nek két olyan szerkezete, mely magában véve elegendő, hogy nevének a physika történetében maradandó emléket biztosítson. Az első az *electromagneticus rotatiók* fölfedezése, a második pedig a dynamogép elve, melyet húsz évvel korábban alkalmazott egy primitív szerkezetű gépmoddellen, mint sem gyakorlati célokra alkalmazták, a mely, használati utasítással ellátva, jelenleg is megvan a budapesti egyetem physikai gyűjteményében.

Mind a két fölfedezéséről a külföldi tudományos világ soha semmit nem hallott és ma már hiába való volna, ha valaki *Jedlik* prioritását e kétfőre nézve meg akarná menteni. Meg kell elégednünk ama tény megállapításával, hogy él Magyarországon egy tudós, ki eszméinek próbaképi kivitelében két fontos elektromos gépezet alap gondolatát érintette de csakis tudományos foglalkozásában levén megelégedést, annyira távol volt minden mellékgondolattól, hogy még eszébe sem jutott, fölfedezéseit valamely külföldi tudományos folyóirat útján a világirodalomba vezetni.

E könyv szerzője igazságot akart szolgáltatni hazánk e derék fiának, s azért hozzá fordult, adná át a szükséges adatokat. A következőkben adjuk *Jedlik* levelének (kelt 1886. februárius 18-ikán) azt a részét, melyben az az *electromagneticus rotatió* feltalálásáról szól.”

<sup>15</sup> A fogalmazványon nincs keltezés, de Heller közli a levél dátumát: „kelt 1886. februárius 18-ikán” (HELLER 1902, 88. o.)

<sup>16</sup> Télyf (Zima) Iván (1816–1898) klasszika-filológus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja (1864). 1846-tól a pesti egyetemen a görög nyelv és irodalom tanára, 1852-től a klasszika-filológia rendkívüli, 1868-tól 1886. őszi nyugdíjazásáig rendes tanára. Számos tanulmánya jelent meg az ó- és újjörög nyelv és irodalom témájában. Jeles műfordító is volt. – (Mayer Farkas jegyzete:) Több szócikket írt a Szent István Társulat által kiadott *Egyetemes Magyar Encyklopaediába* (1861–76), melynek munkálataiban Jedlik is részt vett. Ennek kapcsán, illetve az Akadémián keresztül is ismerhette Jedliket, és ajánlhatta figyelmébe Heller Ágoston készülő munkáját.

<sup>17</sup> *A physika története a XIX. században*. Budapest, Magyar Természettudományi Társulat. I. kötet: 1891. II. kötet: 1901.

<sup>18</sup> Elektromágneses forgást.

Oersted<sup>19</sup> 1819<sup>dik</sup> év vége felé Volta-oszloppal<sup>20</sup> tett kísérlete közben esetleg<sup>21</sup> azt vette észre, hogy a villamfolyamot<sup>22</sup> vezető fémhuzal<sup>23</sup> a delejtű<sup>24</sup> mindegyik sarkára bizonyos irányban vonzólag, ellenkező irányban taszítólag hat, és hogy a vasreszeléssel érintkezésbe hozatik, az köröskörül rátapad, de azonnal lehull, a mint a villamfolyam megszakíttatik. — Ezen észlelet folytán lőn Oersted a villamdelejességnek<sup>25</sup> felfödözője.

Ampere<sup>26</sup> volt az első, ki 1821<sup>ben</sup> tapasztalta, hogy ha az elszigetelés végett körültekergetett selyemmel vagy pamuttal beborított fém -, s különösen rézhuzal valamely egyenes vagy görbe vasrúd körül csavaralakúlag tekerintetik, és azután rajta villamfolyam vezetetik, akkor azon vasrúd annál erélyesebb hatású delejévé változtatik, minél többször van a villamfolyamot vezető huzal körültekerítve; sőt már maga a huzalból készített üres-henger alakú tekerics is minden vasrúd nélkül külső felületén olyan delejességgel bír, a minővel az üregébe dugott vasrúd bírna, de jelentékenyen alacsonyabb fokban, mint a belehelyezett vasrúd. – Ha a villamfolyamot vezető huzaltekericsben létező vasrúdnak anyaga nincs megkeményítve, hanem puha vas, akkor annak delejessége úgy mint a huzaltekericsé is ideiglenesnek mondatik, mert az megszűnik, amint a villamfolyam megszakíttatik. E szerint a rendkívüli érdekű<sup>27</sup> ideiglenes Villamdelejnek<sup>28</sup> feltalálását Ampere-nek köszönhetni.

Ugyan azon időben a rézhuzalon vezetett villamfolyamnak azon sajátágánál fogva, hogy a selyemszálon felfüggesztett, vagy a tűhegyén mozgékony delejtűt nyugvási irányából annál inkább kitéríti, minél nagyobb feszültséggel bír, és minél többször van az őt vezető rézhuzal a delejtű fölött és alatt, szóval a delejtű körül kör vagy egyenközény (:parallelogram:)<sup>29</sup>

<sup>19</sup> Hans Christian Oersted (1777–1851) dán fizikus és kémikus fedezte fel az elektromos áram mágneses hatását (1820).

<sup>20</sup> Az Alessandro Volta (1745–1827) által megalkotott galvánelem (1800) váltakozva egymásra helyezett réz- és cinklemezekből állt. A fémlemezeket savas oldattal átitatott kartonlapok választották el egymástól. Az oldat olyan kémiai reakciót indított el, amely elektromosságot hozott létre. Az olasz tudós találmánya volt az elektromos energia előállításának első mesterséges eszköze.

<sup>21</sup> Véletlenül.

<sup>22</sup> Elektromos áramot.

<sup>23</sup> A *huzal* szó használatát Jedlik a *Sulyos testek' természettana* c. tankönyvéhez (Pest, 1850) mellékelte szótárban ajánlotta: „Huzal: ezen szó, sodrony (Draht) helyett, a vonal formájára képezetett.” A *Német–magyar tudományos műszótárban* (Pest, 1858) még hozzátesszi: „a drótot ma már nem sodorják, hanem húzzák”. Három évtized alatt elterjedt kifejezéssé vált.

<sup>24</sup> Mágnesű; iránytű.

<sup>25</sup> Elektromágnesesség.

<sup>26</sup> André Marie Ampère (1775–1836) francia fizikus, matematikus fedezte fel, hogy az áramjárta vezeték hasonló tulajdonságokkal rendelkezik, mint a mágnesrúd. Az elektrodinamika egyik megalapozója az áramok egymásra hatását leíró törvény felállításával (1820). Elsőként szerkesztett áramerősséget mérő műszert. A mágneses hatást elemi (molekuláris) köráramok feltételezésével szemléletesen magyarázta.

<sup>27</sup> Rendkívüli fontosságú, illetve rendkívüli érdeklődést gerjesztő, rendkívüli érdeklődésre számot tartó. Ld. a Czuczor–Fogarasi-szótárban az *éredk* címszó alatt: „2) Azon vonzalom vagy inger, mely bennünket valamihez húz. *Érdekkkel olvastam könyvedet. Ezen foglalatosság különös érdekkkel bír reám nézve.*” (Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. II. kötet. 1864.)

<sup>28</sup> Elektromágnes.

<sup>29</sup> Parallelogramma (*görög*): olyan négyszög, amelynek két-két szemközti oldala párhuzamos és egyenlő hosszúságú. A párhuzamosságot, illetve a párhuzamosokkal határolt síkidomot kifejező nyelvújítási *egyenköz* szó és képzett alakjai a Jedlik-féle fizikakönyv (*Sulyos testek' természettana*. Pest, 1850) szótárában:

*Egyenköz* Parallelogrammum ('parallelogramma'),

*Egyenközény* Area parallelogrammi ('a parallelogramma területe'),

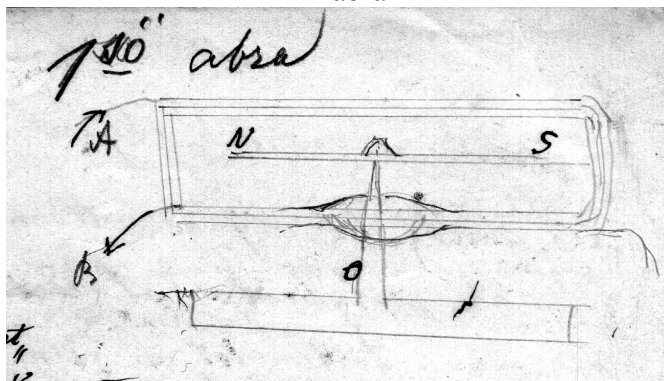
*Egyenközű erők* Vires parallelae ('párhuzamos erők').

Jedlik az *egyenközény* szót e levelében tehát – a három évtizeddel korábbi, általa feltüntetett értelmezéstől eltérve – a síkidom jelentésében használta.

Az *egyenköz* szó 1836-tól adathozható ('Parallelogramm, das; párlap'. Fogarasi János: *Magyar és német zsebszótár. Második vagy német–magyar rész*), és a Czuczor–Fogarasi-féle szótárban is szerepel (*A magyar nyelv szótára*. II. kötet, 1864). A nyelvújítás során létrejött szócsalád már a levél írásakor sem volt közkeletű, ezt az bizonyítja, hogy Jedlik zárójeles magyarázatként feltüntette az eredeti görög megnevezéseket (ld. lejjebb: „egyenközű (:parallel:)” is).

alakjában hajlintva; Schweigger<sup>30</sup> az igen czélszerű villamdelejes Sokszorozónak (:vagyis electromagneticus Multiplicator-nak:) nevezett készüléket alkotott, melynek alkalmazásával a különféle képen ébreszthető villamfolyamoknak nem csak jelenléte észlelhető, hanem feszültségének foka is pontosan meghatározható. Ezen készülék áll selyemmel bevont hosszú AB (:1. ábra:) rézhuzalból, mely CDEF egyközény<sup>31</sup> idomban az O támaszra helyezett mozgékony NS delejtű fölött és alatt többször hajlintva van. Az A és B betűknél látható nyilhegyek a huzalba be és illetőleg kivezetett villamfolyam irányát mutatják.

1<sup>ső</sup> ábra



A felhozott néhány érdekes felfedezés igen kedvező alkalmul és segítségül szolgált a villamdelejesség egyéb sajátságainak kutatására, fejlesztésére és meghatározására. A természetvizsgálók közül legtöbben azon keringő mozgások észlelésével és meghatározásával foglalkoztak, melyeket a delejnek egyik vagy másik sarka a villamfolyamot vezető huzal körül, vagy a villamfolyamot vezető huzal a delej sarka fölött vagy körülötte tesz, ha előbbi esetben a delej a villamfolyamot vezető huzal mellé, az utóbbi esetben pedig a villamfolyamot vezető huzalnak egy darabja a delej egyik vagy másik sarka fölött vagy mellé mozgékony állapotban helyeztetik.

Ezen a delejvillamosságra<sup>32</sup> nézve nevezetes idő kezdetében én még csak tanuló voltam, a hittani tanfolyamnak utolsó évét 1825<sup>ben</sup> végeztem, de 1825/26 iskolai évtől kezdve 1878/79<sup>dik</sup> iskola év végeig a természettan rendes tanára voltam<sup>33</sup>; a villamdelejesség tünetényei<sup>34</sup> engemet is leginkább érdekeltek. Miután tanárságom két első éve alatt az akkori folyóiratokban közzé tett villamdelejesség tünetényeivel lehetőleg<sup>35</sup> megismerkedtem, részemről a Schweigger-féle Multiplicatorba delejtű helyett egy a delejtűnél sokkal erősebb villamdelejt alkalmaztam. De mivel az a Multiplicator delejes hatása által kitérítve azon helyzetből, melyben a hossza a Multiplicator huzalainak irányával egyenközü<sup>36</sup> (:parallel:), ott megint nyugvó állapotba jönne, a hol a delej hossza a Multiplicator huzalainak irányával épszöget<sup>37</sup> képez: tehát a végett, hogy azon helyeken meg ne állhasson, hanem forgó

<sup>30</sup> Johann Salomo Christoph Schweiger (1779–1857) német tudós az erlangeni egyetemen a matematika magántanára volt, később a bayreuthi gimnáziumban, majd a nürnbergi felsőbb reáliskolában matematikát és fizikát tanított, végül az erlangeni egyetemen lett a fizika és kémia rendes tanára. 1811–1819-ig egyedül adta ki *Journals für Chemie und Physik* c. folyóiratát, később munkatárjaival egészen 1833-ig. Ő a „multiplikátor” (elektromos sokszorozó) feltalálója.

<sup>31</sup> Az *egyenközény* szó rövidített alakja; jelentése itt is: paralelogramma.

<sup>32</sup> Delejvillamosság: villamdelejesség, elektromágnesesség.

<sup>33</sup> Jedlik 1825–31-ig a győri rendi liceumban, 1831–40-ig a pozsonyi királyi akadémián, 1840–78-ig a pesti tudományegyetem természetani tanszékén tanított mint a fizika és a mechanika tanára. 1878 októberében vonult nyugdíjba, és Győrbe költözött.

<sup>34</sup> Jelenségei.

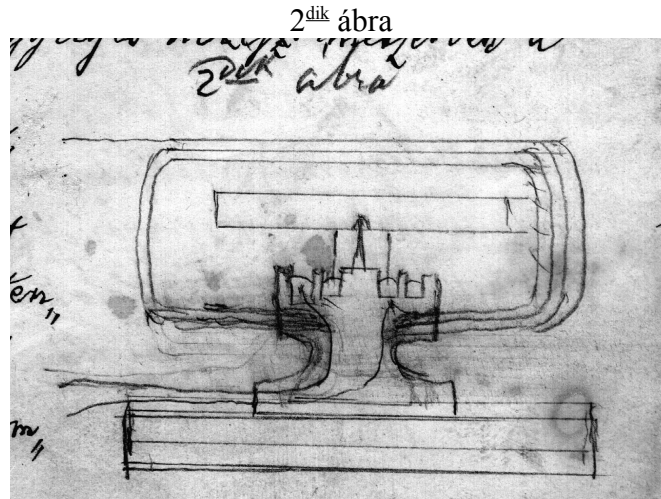
<sup>35</sup> Lehetőség szerint.

<sup>36</sup> Párhuzamos.

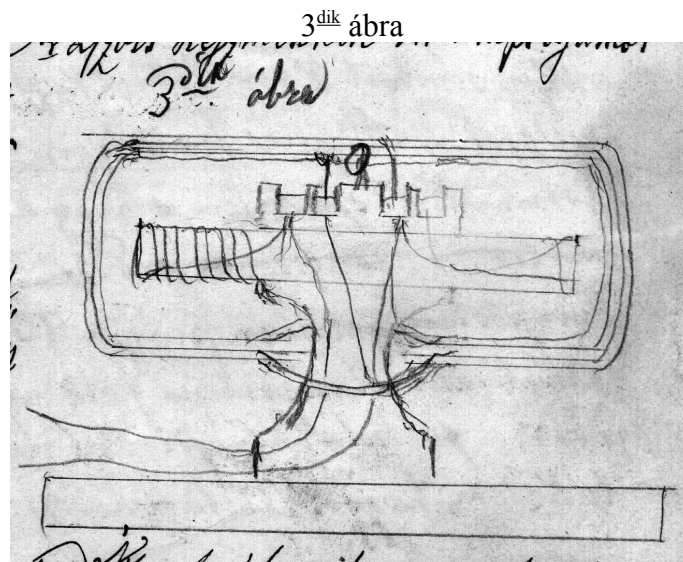
<sup>37</sup> Épszög: derékszög. 1861-től adatolható (Petzval Ottó: *Erő- és géptan. Technikai intézetek, gyakorló*



mozgásba jöjjön, s azt megszakadás nélkül folytassa, az 1<sup>ed</sup> ábrában látható Multiplikator szerkezete úgy módosítandó, hogy a villamdelejen létező huzaltekercsben a villamfolyam az ellenkező irányúvá változzék ott, a hol a villamdelej hossza a Multiplikator huzalainak irányával épszöget képez. Az akkép módosított Multiplikator szerkezetét függélyes<sup>38</sup> metszetben a 2<sup>dik</sup> ábra mutatja. A jól sikerült módosítás folytán az NS villamdelej mozdulatlan, és fölébe fából esztergályozott mn medencze van helyezve, melynek felső lapján két köridomú, és használatkor higanyal megtöltendő csatorna a végett van függélyes kereszt metszetben mutatva, hogy azok a villamfolyam vezetésére szolgáló, és beléjük illesztett huzalokkal együtt jól kivehetők legyenek.



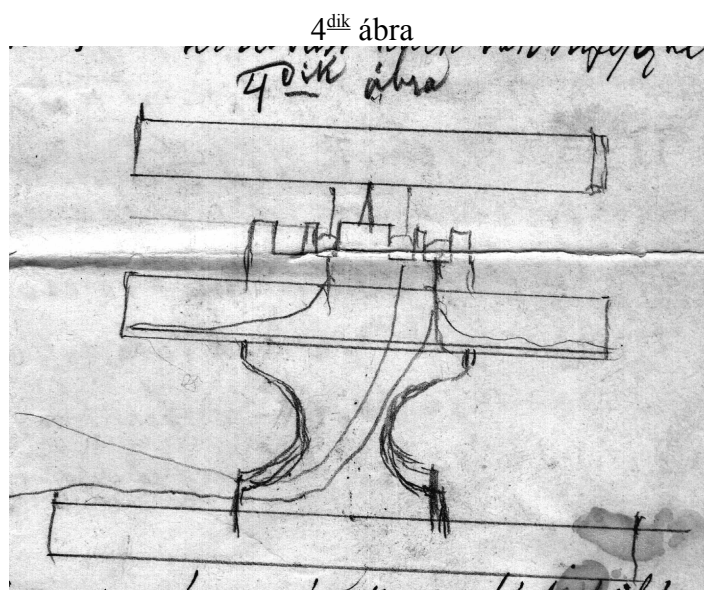
További módosítás által a Multiplikatornak villamosságot vezető CDEF huzaltekercse az mn medence középpontjából kiálló hegyes O támaszra van téve, (:3. ábra:) hogy rajta és a villamdelej huzaltekercsén vezetett villamfolyam hatása következtében az NS villamdelej körül folytonos forgásba jöhessen.



mérnökök és magán tanulók számára. 2. kötet. Pest, 1861), de valószínűleg már korábban megalkotott nyelvújítási szó.

<sup>38</sup> Függőleges.

Mivel a delejtű helyett alkalmazott villamdelej a Multiplikator villamfolyamot vezető huzaltekercsében a forgást élénkebben és nagyobb erővel teszi[,] mint a kis tömegű delejtű, jónak láttam a 2<sup>dik</sup> ábrában rajzolt készüléknek villamfolyamot vezető CDEF tekerce helyett is villamdelejt alkalmazni. Ha tehát a 2<sup>dik</sup> ábrában az NS villamdelej körül létező CDEF villamfolyamot vezető huzaltekercsét eltávolítva gondoljuk, s helyette az NS villamdelej fölébe egy másik, az NS villamdelejhez hasonló ns villamdelejt az O forgási tengelyre téve képzelünk, akkor azon módosított villamdelejes készülék alakja és szerkezete áll elő, mely a 4<sup>dik</sup> ábrában hűen van kifejezve. Az eképp módosított készüléken az ns villamdelej egy Bunsen-féle villamindító (:Electromotorisch:) elemnek<sup>39</sup> hatása folytán a nyugvó NS villamdelej fölött néhány másodperc alatt igen nagy sebességű forgásba jött, s azt mind addig, míg a villamindító elem hatása meg nem szűnt, órákig folytatta.



Midőn az imént tárgyalt villamdelejes forgó mozgásokra való készülékeket<sup>40</sup> 1827 és 1828 évek alatt jó eredménnyel létre hoztam<sup>41</sup>, akkor még nem lehetett hasonló szerkezetű villamdelejes készülékeknek mások által, vagy azok segítségével tett kísérleteknek leírását a kezemenél létezett Schweigger-féle Journal für Physik und Chemie<sup>42</sup>, Gilbert és Poggendorf Annal.[en] für Physic<sup>43</sup>, Baumgartner's és Ettingshausen's Zeitschrift für Physik und Mathematik<sup>44</sup>, Dingler's politech.[nische] Journal<sup>45</sup>, és Gehler's physikalisches Wörterbuch<sup>46</sup> című folyóiratokban vagy egyes természettani munkákban leírását találni és olvashatni. Ezen

<sup>39</sup> A Bunsen-féle galvánelemben a pozitív elektród, a cink hígított kénsavba, míg a negatív elektród, a szén, tömény salétromsavba merült. A két elektrolitot egy porózus falú edény választotta el. Az elem körülbelül 1,9 volt elektromotoros erőt szolgáltatott.

<sup>40</sup> Ti. az elektromotorokat.

<sup>41</sup> Jedlik az 1825/26-os tanévtől az 1831-es tanév elejéig tanított a győri líceumban. Ebben az időben ismerte föl az elektrodinamikus forgások lehetőségét, vagyis a villamos motor, az elektromos forgás alapelvét. (MAYER 2010, 41. o.)

<sup>42</sup> Ld. fentebb, a Johann Schweigerről írt lábjegyzetben.

<sup>43</sup> Gilbert, Poggendorff: *Annalen der Physik (und Chemie)*. – A folyóiratot Jedlik korában Ludwig Wilhelm Gilbert (1769–1824), majd Johann Christian Poggendorff (1796–1877) szerkesztette. 1790-től a mai napig megjelenik, az aktuális szerkesztő neve áll a cím előtt. A kémia hol szerepelt a címben, hol elhagyták belőle. (MAYER 2010, 93. o.)

<sup>44</sup> Baumgartner, Ettingshausen: *Zeitschrift für Physik und Mathematik*. A két tudós 1826-től szerkesztette együtt a folyóiratot. – Andreas Baumgartner (1793–1865) a bécsi egyetem fizikatanára, majd a porcelángyár igazgatója, később udvari tanácsos, 1848-ban bányauyi miniszter, 1854-től az Akadémia elnöke. Andreas von Ettingshausen (1796–1878) előbb a matematika tanára volt a bécsi katonai akadémián, majd az egyetemen.

körülménynél fogva részemről azon véleményben voltam, hogy a leírt villamdelejes készülékeknek és használati módjuknak feltalálója én vagyok, de csak a magam egyéniségére nézve; mert miután mint kezdő természettani tanárnak többször volt alkalmam azt tapasztalni, hogy némely természettani tünemények, melyekre csak saját belátásom és kutatásom útján jöttem már másoknál jóval előbb ismeretesek, s némely természettani könyvben már közzé is voltak téve, de nekem még nem volt időm és alkalmam azokról tudomást szerezni. Ezen vélemény mellett még tovább is megmaradtam; mert 1829<sup>ben</sup> vagy talán 1830<sup>ban</sup> valamely könyvben (:valószínűleg a Dingler's politech.[nische] Journal valamelyik kötetéhez tartozó és akkor közzé tett füzetben:) találtam egy ábrát, mely az általam itt leírt villamdelejes forgásokra vonatkozó ábrák közül a másodikkal annyira egyezett, hogy ha én az általam létre hozott, és ezennel részletesen leírt villamdelejes készülékeket valamivel előbb közzé tettem volna, azt kellett volna gyanítanom, hogy az illető írónak az általam közzétett leírás szolgálhatott alkalmul.<sup>47</sup> – De mivel én a villamdelejes forgásokról akkor semmit sem tettem közzé<sup>48</sup>, meg kell elégednem avval, hogy azokat az Oersted, Ampere, Schweigger és mások felfedezése nyomán saját iparkodásomnak köszönhetem, s hogy a 2<sup>dik</sup>, 3<sup>dik</sup> és 4<sup>dik</sup> ábrának megfelelő készülékeket Pozsonyi Akadémiában<sup>49</sup> a 30<sup>as</sup> évek alatt, a Budapesti egyetemen pedig a 40<sup>es</sup> évek alatt a természettani szertár számára alkalmas villanydelejes forgonyokat készíthettem. Jelenleg már bajos volna feltalálási prioritásról bár kivel vitatkozni, ámbár arról

---

1826-ban ő vezette be a binominális együtthatók ma is szokásos jelölését:  $\binom{n}{m}$ . (Olvasd: n alatt az m.)

Baumgartner távozása után a fizika tanára a bécsi egyetemen. Jedlik mindkettőjüket jól ismerte. Úgy tűnik, időről időre felkereste őket bécsi útjai során. (MAYER 2010, 94. o.)

<sup>45</sup> Dingler: *Polytechnisches Journal*. – Johann Gottfried Dingler (1778–1855) Augsburgban gyógyszerészként dolgozott, majd kémiai termékeket gyártó üzemet alapított. Folyóirata Stuttgartban jelent meg 1820–1831-ig az ő szerkesztésében, később fia vette át. (MAYER 2010, 94. o.)

<sup>46</sup> Gehler: *Physicalisches Wörterbuch*. – Johann Samuel Traugott Gehler (1751–1795) néhány évig a lipcei egyetemen adott elő matematikát, majd a város felsőbb bíróságának ülnöke lett. A kiadvány valójában nem folyóirat, hanem enciklopédiaszerű munka, 1787 és 1795 közt jelent meg. A tudomány akkori gyors fejlődése miatt hamar elavult, de nagyon hasznos mű átdolgozott változatát 1825–1845-ig adták ki (*Johann Samuel Traugott Gehler's Physicalisches Wörterbuch neu bearbeitet von Brandes, Gmelin, Horner, Muncke, Paff. Leipzig, 1825–45. bei E. B. Schwickert*). (MAYER 2010, 94. o.)

<sup>47</sup> Nem Dinglernél, hanem Poggendorffnál találta az ábrát. (Mayer Farkas jegyzete.) Pozsonyban olvasta a Poggendorf-féle *Annalen der Physik* 1834-es évfolyamának 206–208. oldalán William Ritchie (1790–1837) cikkét az „electro magneticus forgonyokról”, azonnal melléírta: „*Jam anno 1829 Jaurini expertum est.*” Vagyis: „Már 1829-ben Győrött kikísérleteztetett.” És talán azonnal (1834. június 25-én), megírta győri rendtársának és kollégájának, Orsonics Ivánnak: „*Azon felül azon electro magneticus forgonyokat, melyekbe majd a magnes vagy electro magnes a multiplicatorba, vagy a multiplicator az electro magnes körül forog, ha a villány folyam bele eresztetik, s melyeket én a Győri Collegiale Muzeum [= kollégiumi szertár] számára öszve rakosgattam 6 esztendő előtt, most a Pogg[endorff: Annalen der Physik] 31 kötetjinek 2te Reihe [2. sorozat] 207 lapján mint nagyon interessans [= érdekes] új talalmányokat leírja egy Ritchie nevezetű angol. Én mivel az electro magnetismus teoriájából igen természetesen folynak, nem is mertem volna ezen műhszereimet új talalmányok keresztelni, s attul is tarték, ne talán már valahol ez illyes műhszerek le legyenek írva, ámbár én felölök valami emletést tenni sehol sem találtam.*” (MAYER 2010, 41. o.) A cikk a Poggendorff-féle *Annalen der Physik und Chemie* 31. kötetének, a teljes sorozat 107. kötetének 206–208. oldalán található, az említett ábra a 207-en. Az publikáció címe: *Ueber die continuirliche Rotation eines geschlossenen Volta'schen Bogens durch einen andern geschlossenen Bogen*; von Hrn. William Ritchie. (Mayer Farkas jegyzete.)

<sup>48</sup> Az előbbi lábjegyzetben idézett levélrészlet adja újonnan megismert okát annak, hogy Jedlik miért nem publikálta annak idején talalmányát: hiszen az elektromágnesesség elméletéből egyértelműen levezethető, bárki rájöhett volna. (MAYER 2010, 41. o.) – Jedlik maga így emlékezett erre 1864-ben: „*Mennyire ovakodtam mindenkor valamit hirdetni, mielőtt annak eredetiségéről meggyőződtem volna, láthatni azon esetből is, hogy a villanydelejek által eszközölhető forgásokat Ritschie előtt már 1 ½ évvel előbb előadásaimban mutogattam, de mint kezdő physicus, nem lévén még arról meggyőződve, hogy azt mások nem tudják, nem voltam bátor köztudomássá tenni, mert sokszor volt alkalmam meggyőződni, hogy mit magamtól mint újat feltaláltam, a terjedelmesb folyóiratokban másoktól előbb felfedözötteknek találám.*” (FERENCZY 2000, 422. o.)

<sup>49</sup> Királyi akadémia: nem egyetemi rangú felsőoktatási intézmény, melynek a bölcséleti mellett jogi kara is volt. Ilyen iskola Győrött, Pozsonyban, Kassán, Nagyváradon és Zágrábban működött.

nem kételkedem, hogy Ritchi[e]<sup>50</sup> nevezetű londoni órás a villamdelejes forgonyoknak vagy a villamdelejesség hatása által forgó mozgásoknak feltalálója nem lehet; habár ő, mint a Gehler's physikalisches Wörterbuch VI<sup>dik</sup> kötetének 1175<sup>dik</sup> lapjától kezdve 1878<sup>dikig</sup> olvashatni egy Inductiós villam gépet állított össze, melynek villamfolyama a víz felbontásán kívül a delej sark körül a vezető huzalt is keringő mozgásba hozta; mert az idézett munkában az általa létre hozott Inductiós villamgép szerkezete és eredménye 1836<sup>dik</sup> évben lön közzé téve; tehát csak akkor midőn a villamdelejes mozgások a természetvizsgálók előtt már általánosan ismeretesek voltak.<sup>51</sup>

. — .

Mivel mélyen tisztelt Tanár Ur, a Természtannak 19<sup>dik</sup> század alatti állapotát és fejlődésének történetét szándékozik magyar szövegben megírni; nem kétlem, hogy szándékának minél kielégítőbb fokban teljesíthetése végett az ország egyes tanintézeteiből nyerhető adatokon kívül m.[agyar] kir.[ályi] természettudományi Társulat<sup>52</sup> tudományos működéseinek és népszerű előadásainak, a magyar Orvosok és Természtvizsgálók vándor gyűlése<sup>53</sup> munkálatainak, a tudományos Academia harmadik osztályi Értekezleteinek gyűjteményei<sup>54</sup>

---

<sup>50</sup> William Ritchie (1790?–1837) skót fizikus. Párizsban tanult, Joseph Louis Gay-Lussac óráit is hallgatta. 1832-ben nevezték ki a londoni egyetem természetfilozófia-tanárává. Később optikai célú üvegyártással is foglalkozott, látszóbe való lencsákat tervezett. Fénymérőt és hőmérőt alkotott, geometriai, differenciál- és integrálszámítással foglalkozó cikkeket írt, kutatásokat folytatott a galvanizmus, az elektromágnesesség terén is.

<sup>51</sup> Heller Ágost fizikátörténetében azt írja Jedlikről, hogy „az elektromagnetikai forgásoknak csakugyan ő volt a feltalálója, csakhogy szerény, igénytelen természetű lévén, eszébe sem jutott, hogy kutatását szélesebb körökben, valamely külföldi folyóiratban tegye közzé. Hozzá járultak még hazánk akkori tudományos viszonyai is, melyek olyanok voltak, hogy tudományos dolgokban nem igen lehetett bizonyos önértéket meríteni; különösen állott ez a természettudományokra, melyek lehetőleg elhanyagolt állapotban voltak. Ily viszonyok között a fiatal magyar tudós nem is mert álmodozni arról, hogy olyan dolgot talált fel, melyet még sehol sem ismernek, s ezt csak akkor látta be, mikor mások is feltalálták ugyanazt.” (HELLER 1902, 91. o.)

<sup>52</sup> Királyi Magyar Természtudományi Társulat. – A Magyar Orvosok és Természtvizsgálók 1841-es első gyűlésén vetette fel Bugát Pál (1793–1865) orvos, egyetemi tanár az állandó természettudományos szervezet létrehozását. A társaság, mely később elnyerte a királyi cím viselésének jogát is, a természettudományok művelését és az ismeretterjesztést tűzte ki céljául. Rendszeres gyűlések mellett népszerű(sítő) estélyeket tartottak a nagyobb közönség számára is, például vásárok alkalmával. Kezdetben évkönyvekben tették közzé az előadásokat. Jedlik alapító, később „örökítő” (az egyesületet jelentős összeggel támogatta), végül tiszteleti tagja volt a Társulatnak, „delejező gépének” leírása az évkönyvek negyedik kötetében látott napvilágot. Többször tartott előadást (pl. a fényképezésről is), bemutatót, színhelyül saját szertárát felajánlva. A gyűléseket rendszeresen látogatta. 1869-től jelent meg a *Természtudományi Közöny*, az egyesület havi folyóirata (a lap azóta is megjelenik, jelenleg *Természt Világa* néven). 1872-ben könyvkiadó vállalkozást is indítottak. Eredeti műveket és sok kitűnő fordítást jelentettek meg. (MAYER 2010, 123–124. o.)

<sup>53</sup> Magyar Orvosok és Természtvizsgálók Vándorgyűléseinek szervezete. – Jedlik legtöbb előadását a társaság gyűlésein tartotta. Ha csak tehette, részt vett rendezvényeiken. A társaság is megbecsülte, többször volt a központi választmány tagja, szakosztályi és gyűlési elnök. Az egyesület gondolatát Bene Ferenc (1775–1858) orvos vetette fel 1840 júliusában, Bugát Pálnak is jelentős szerepe volt létrejöttében. Céljuk az volt, hogy az orvosi és az egyéb természettudományok művelői megismerjék egymást, szakmai tapasztalatot cseréljenek, a tudományt népszerűsítsék. A Magyar Orvosok és Természtvizsgálók szervezete csak a gyűlések alkalmával működött. Az első kettőt Pesten tartották, a többi vándorgyűlés volt. Az ország szinte minden tájára eljutottak. A rendezvényre előkészületül kiadták a vendéglátó megyét és várost ismertető könyvet. Jó összefoglalói ezek a térség akkori állapotának (társadalom, iskolaügy, egészségügy, művelődés, régészet, történelem, mezőgazdaság, geológia, ipar, műemlékek). A gyűlés szakosztályainak száma a résztvevők szakmai megoszlása szerint változott, de általában négy fő csoportban tartottak előadásokat: 1. orvosi-sebészi (a legnagyobb létszámmal), 2. természettudományi (ez többször külön fizikai, kémiai-ásványtani, természetrajzi stb. területre oszlott), 3. győgszerészi, 4. társadalmi-gazdasági (néha külön állatorvosi is). A társaság *Munkálatait* az állandó központi választmány Pesten szerkesztette és adta ki a gyűlést követő évben. A Magyar Orvosok és Természtvizsgálók összesen negyvenegy gyűlést tartottak, az utolsót 1933-ban. (MAYER 2010, 119., 120., 121. o.)

<sup>54</sup> A kiadvány pontos címe: *Magyar Akadémiai Értesítő. A Matematikai és Természtudományi Osztályok Közönye*.

lesznek leginkább igénybe véve. Azon esetre tehát, ha t.[isztelt] Tanár Ur némileg azon lendítésekre kívánná [figyelmét] fordítani, melyek, melyek a természet tudományi ismeretek fejlesztésén honi erők általi kutatásoknak köszönhetőek, én szívesen fogom a m.[agyar] orvosok és természettudósok nagygyűlésében tartott értekezéseimnek azon tárgyait kijelelni<sup>55</sup>, melyek minden kétség nélkül saját kutatásaimnak eredményei, ha T.[isztelt] Tanár Ur ez iránti kívánságát egy pár sorban velem közleni sziveskednék. Egyebiránt mély tisztelettel maradok

Dr. Jedlik Ányos s. k.

---

<sup>55</sup> Kijegyezni; vagyis az értekezésekből összegyűjtve feljegyezni.

## Jedlik Ányos – Heller Ágostonnak<sup>56</sup> (fogalmazvány)<sup>57</sup> [1887]<sup>58</sup>

### [A borítón:]

Dr. Jedlik Ányosnak kiérdemelt<sup>59</sup> egyetemi rendes tanárnak a természettani téren 1829<sup>dik</sup> évtől 1879 végeig végzett és közzétett mellék munkálatainak lajstroma.

Heller Ágoston budai reáltanodai tanár / használhatása végett összeállított laistrom<sup>60</sup>

### [A levél:]

Mélyen tisztelt tanár Ur!

Minthogy Tanár Urnak figyelme tüzetesen azon lendítésekre van irányozva, melyek a természettani tünemények fejlesztésére a magyar hon területén honi szorgalomnak köszönhető; ezen nézete iránti méltánylásomnál fogva kutatásainak megkönnyebítése végett a természettani téren általam végzett azon munkálatok laistromát terjesztem elő ezennel, melyek saját kutatásaim eredményei lévén a természettani ismeretek fejlesztésére vonatkozólag többé kevesbé némi lendítések gyanánt tekinthetők; miként a következő laistrom egyes pontjaiból kitűnik.

1. Bereitung künstlicher Säuerlinge. Ezen értekezés megjelent a következő című német folyóiratban 1829-ben: *Zeitschrift für Physik und Mathematik*. Herausgeben von Andreas Baumgartner, und And. von Ettingshausen.<sup>61</sup> Wien VII. Band, Seite 47–58. –

---

<sup>56</sup> Heller Ágoston (1843–1902) matematika- és fizikatanár, fizikatörténész, a modern magyar tudománytörténet egyik megeremtője. A mérnöki, majd a tanári oklevél megszerzése után 1869-től a heidelbergi egyetemen Gustav Robert Kirchhoff tanítványa volt, és a fizikus laboratóriumában dolgozott, majd 1870 és 1898 között a budapesti II. kerületi állami főreáliskola fizikatanára volt. 1875-től a Természettudományi Társulat könyvtárosa. A Magyar Tudományos Akadémia 1887-ben levelező tagjának, 1893-ban rendes tagjának választotta, 1894-től az intézmény főkönyvtárosa. Több tankönyvet, számos tudományos és ismeretterjesztő értekezést írt. A *Pallas nagy lexikona* matematikai, csillagászati és fizikai részének egyik szakszerkesztője és szócikkírója volt. Hivatali munkája mellett kezdetben akusztikával és csillagászzal foglalkozott, emellett alapos filozófiai és szépirodalmi tájékozottságra tett szert. Főműve *A physika története a XIX. században* (I. kötet: 1891, II. kötet: 1902), melyet Eötvös Loránd felkérésére írt meg, s melynek nagy értéke, hogy témáját a fizikai tudományok egészére kiterjeszti (csillagászat, geodézia, meteorológia, geofizika), illetve felhasználja a kritikai forráskutatás módszereit.

<sup>57</sup> Jedlik Heller kérésére 1887-ben küldte el készülő fizikatörténetéhez tudományos publikációinak jegyzékét (több tétel alatt a találmányt, felfedezést is ismerteti), ennek tisztázását olvashatjuk az alábbiakban a tudóstársnak írt bevezető sorokkal együtt. Jedlik borítóba helyezte az általa (az 1. és 2. szám ismétlése mellett) 1–12-ig számozott lapokat, melyeknek csak az egyik oldalára írt. Mayer Farkas a kéziratban szereplő javítások vizsgálata után csak a feltehetően véglegesnek szánt, letisztázott szövegváltozatot rögzítette. Heller Jedlik megjegyzéseivel együtt, szerkesztve, rövidítve (a hosszabb találmányismertetések mellőzésével) közölte a listát: *A physika története a XIX. században*. II. kötet. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1902, 83–87. o. Hasonló felsorolás található a Pannónhalmi Főpaptsági Könyvtár Kézirattárának Jedlik önéletrajzi feljegyzéseit tartalmazó, BK 184/I. 1a. 3. számú fondjában, mely kézirat végén a következő megjegyzés áll: „Ezen jegyzetek másolatban Heller Ágoston budai reáltanodai tanárral közöltettek 1886/7-ben.” (Mayer Farkas kutatása alapján.) A publikációk adatait az egyes tételek alatti lábjegyzetekben *Jedlik Ányos (1800–1895) akadémikus, fizikaprofesszor könyveinek és cikkeinek bibliográfiája* (szerk. Gazda István, Magyar Tudománytörténeti Intézet, web: <http://mek.oszk.hu/05200/05229/>) alapján pontosítottuk.

<sup>58</sup> A kéziratban nincs keltezés, az évszámot a Schweiger-féle multiplifikátor átalakítását ismertető, „0.”-nak jelölt tételhez fűzött megjegyzésből ismerjük.

<sup>59</sup> Kiérdemesült.

<sup>60</sup> Ezt a sort Mayer Farkas szerint feltehetőleg később írta ide Jedlik.

<sup>61</sup> Baumgartner és Ettingshausen 1826-tól szerkesztették együtt a *Zeitschrift für Physik und Mathematik* című folyóiratot. Andreas Baumgartner (1793–1865) a bécsi egyetem fizikatanára, majd a porcelángyár igazgatója, később udvari tanácsos, 1848-ban bányaugyi miniszter, 1854-től az Akadémia elnöke. Andreas von Ettingshausen (1796–1878) előbb a matematika tanára volt a bécsi katonai akadémián, majd az egyetemen.

Ezen értekezés eredetileg latinul írva közöltetett Baumgartnerrel, akkoron a bécsi tudomány-egyetemnél természettani tanárral, ki méltónak találta azt németre fordítani, és az idézett című folyóiratában közzé tenni. Mivel az értekezés utasítása szerint minden savanyu vizet lehet az általa ajánlott készülék segítségével mesterségesen és olcsón készíteni, és tetszés szerinti szénsavtartalmúvá tenni, mi akkoron, midőn a Soda-víz még nem készítettett[,]<sup>62</sup> elég érdekes vala.

2. A fénysugarak tüneményeiről<sup>63</sup> általánosan, és a fénysugarak hajlásáról különösen. Értekezés; megjelent a magyar Orvosok és természetvizsgálók Pécsen 1845<sup>ben</sup> tartott VI<sup>dik</sup> Nagygyűlésének munkálatai között 205–209 lapokon.<sup>64</sup>

Jegyzet. Azon időben, midőn ezen értekezés tartatott[,] a közép iskolákban és egyetemnél a latinnyelv használtott, s a természettanban előforduló műszavak (:termini technici:) a magyar nyelvben még kevesbé voltak úgy meghatározva és ismeretesekké téve mint jelenleg, s azért ezen értekezés czimeül szolgáló feliratban, sőt magában az értekezésben is a fénysugarak helyett világsugarak<sup>65</sup> kifejezés van. Az is megemlíendő még, hogy ezen értekezés célja nem annyira a fénysugarak tüneményeinek általános ismertetése vala, mint inkább a fénysugarak elhajlási tüneményének kísérletileg való előállítás, és azon üveglapoknak bemutatása, melyek miután felületük finom gyemánt hegygyel igen sűrűen megvonalmazva van<sup>66</sup>, a rajtuk átbocsátott fénysugaraknak meglepőleg érdekes elhajlási tüneményeit képesek eszközölni.

3. Sulyos testek természettana. 543 lapon 384 a szöveg közé nyomott fametszetű ábrákkal Pesten 1850.<sup>67</sup> – Az egyetem természettani tanszékre történt kineveztetésem<sup>68</sup> után hozzá fogtam a hallgatóim számára egy magyar nyelvű természettan megírásához az addig használatban volt latin nyelvű helyett; de abból csak az első kötet jelenhetett meg, mert az

---

1826-ban ő vezette be a binominális együtthatók ma is szokásos jelölését. Baumgartner távozása után a fizika tanára a bécsi egyetemen. Jedlik mindkettőjüket jól ismerte. Úgy tűnik, időről időre felkereste őket bécsi útjai során. (MAYER 2010, 94. o.)

<sup>62</sup> A szódavíz, illetve mesterséges ásványvíz gyártását nem Jedlik találta fel, hiszen Nikolaus Paul Genfben már a 18. század végén működtetett ásványvízgyárat, és hasonló üzemek működtek Németországban is, de a magyar tudós érdeme, hogy olyan berendezést alkotott, amellyel gazdaságosan lehetett nagy mennyiségű szikvizet előállítani, elsősége ebben áll. Új módszert dolgozott ki, szűk térben gyorsan keletkező nyomással juttatta a gázt a vízbe. Gépe 1826-ban készült el Győrött, rendtársaival állították elő a különböző vizeket, a megfelelő sókat feloldva. A szerkezetet később továbbfejlesztette, és Pesten, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók II. Nagygyűlésén, 1841. szeptember 6-án mutatta be, majd rögtön a gyakorlatban is alkalmazta: a „közébedén” kétféle szódavízzel kínálta a gyűlés résztvevőit. Másnap a nagyközönségnek is bemutatta gépét. A nagy érdeklődés láttán határozhatta el, hogy szódavízgyárat alapít. (MAYER 2010, 135., 141–142. o.)

<sup>63</sup> Jelenségeiről.

<sup>64</sup> A pontos bibliográfiai adatok: *A világsugarak tüneményéről általánosan és a sugárhajlásról különösen*. In: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VI. Nagygyűlésének Történeti Vázlata és Munkálatai* (1845) Pécs, 1846, 205–209. o.

<sup>65</sup> Jedlik jegyzete Heller rövidített átfogalmazásában: „Az eredeti értekezésben «fénysugarak» helyett mindenütt «világsugarak» kifejezés áll, minthogy akkoriban a magyar terminológia még nagyon ingadozó volt.” (*A physika története a XIX. században*. II. kötet. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1902, 83. o.) – A *világsugár* jelentése a korabeli értelmező szótár szerint: „A mozgásban, terjedésben levő világanyag, midőn részecskéi egyenes irányban vagyis sugárdad vonalban a világító testből kilövellenek.” (CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. VI. kötet, 1874.)

<sup>66</sup> Ti. az optikai rácsok.

<sup>67</sup> Többkötetesre tervezett természettanának első kötete. Teljes címeirása: „*Természettan elemei. Irta Jedlik Ányos István. Sz. Benedek rend pannonhalmi tagja, és a pesti egyetemenél természettan tanára. Szöveg közé nyomott számos fametszetekkel. Első könyv. A sulyos testek' természettana. Pesten. A szerző sajátja. 1850.*” Függeléke 13 lapon a még nem közismert, új magyar szakkifejezések latin, illetve német megfelelőjét tartalmazó szótár. Mich Guszttáv nyomdájában készült, aki bizományban elvállalta a terjesztést is. (MAYER 2010, 110–111. o.)

<sup>68</sup> Jedliket 1840. március 1-jével nevezték ki a pesti egyetemen a természettani (fizika és a mechanika) tanszék élére, ahol közel negyven éven át tanított, nyugdíjkerelmét 1878. október 19-én fogadták el.

egyetemi tanrendszernek azon megváltoztatása folytán, mely szerint az egyetemi tanár oda lón utasítva, hogy az egész iskolaév alatt általa előadandó tantárgynak nem a Compendiumát<sup>69</sup>, hanem annak mindegyik fél év alatt valamely részét terjedelmesben, vagyis kellően kimerítve adja elő, nem lett volna célszerű a compendiumozott természettannak az egyetemi előadásokra való használata, az egész természettannak minden egyes szakaszait pedig kellően kimerítve úgy kidolgozni, hogy azok egy egy félévre elegendő tantárgyul szolgálhassanak, csak több évi szorgalmas fáradozás útján lehetséges.

0.<sup>70</sup> A Schweiger-féle villamdelejes<sup>71</sup> sokszorozóhoz<sup>72</sup> célszerűen alkalmazott delejnek vagy villamdelejnek, a villamdelejes sokszorozónak delejes hatása által eszközölhető keringő mozgása: a) A Schweiger féle sokszorozóba helyezett delejtűnek palcza alaku delejnek a hosszával épszöget képző tengely körül keringő mozgása. b) Villamdelejnek szintén a hosszával épszöget képző tengely körül keringő mozgása a mozdulatlanul álló villamdelejes sokszorozóban. c) A Schweiger féle villamdelejes sokszorozónak keringő mozgása a bele mozdulatlanul álló villamdelej hosszával épszöget képző tengely körül.

Jegyzet. Mivel ezen keringő mozgások csak a Schweiger féle sokszorzon vezetett villam folyamának delejes hatása által a delejnek vagy villamdelejnek eszközölt és egymás után gyorsan ismétlődő eltéréseiből állanak, azért én ezen mozgásoknak leírását külön értekezésbe foglalva nyomda útján nem tettem közzé, s ezen laistromban nem számmal, hanem csak zérussal jeleltem; de mint természettani tanár nem mulasztottam el ezen élénk mozgásokat a hallgatóim előtt kísérletileg megmutatni, miként Pozsonyban az akadémiai s Budapesten az egyetemi természettani szertár számára az általam e célra készített eszközökből kitűnik. – Ezen eszközöknek formáját és szerkezetét ezennel nem tartom szükségesnek ide rajzolt ábrákban láthatókká tenni, miután azokat már azon kéziratban lerajzoltam, melyet tisztelt Tanár Urnak saját kívánsága folytán a mult évi Február hóban megküldöttem.<sup>73</sup>

4.) Ueber die Anwendung des Electromagnetes bei electrodynamischen Rotationen. Értekezés; megjelent ezen című munkában: Amtlicher Bericht über die XXXII<sup>te</sup>–Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu Wien 1856.<sup>74</sup> Herausgeben in Wien 1858, Seite 170–175; négy, szöveg közti ábrával.

Jegyzet. Az ezen szám alatt csak az electromagnetische Rotationen kifejezéssel csak általánosságban említett mozgások azon keringő mozgásokat jelentik, melyeket a delejnek, vagy villamdelejnek egyik sarka a villamfolyamot vezető huzal körül ellenkező irányban tesz mint a másik sarka ha a a) mozgékony állapotú delej mellé úgy alkalmaztatik a villam folyamot vezető huzal, hogy a rajta vezetett villamfolyam a delejnek csak az egyik sarkára gyakorolja hatását. b) Ugyan azon villamfolyam a delej sarkát ellenkező irányban forgatja maga körül, ha a huzalon ugyan azon delej sarka ellenkező irányban működik mint előbb. c) Ha a delej mindegyik sarkára a huzalon vezetett villamfolyam egyszerre, és egyirányban működik, akkor a delej nem hozatik keringő mozgásba. d) Ha ellenben a delej mindegyik sarkára egyszerre, de ellenkező irányban vezetett villamfolyam működik, akkor a delejnek a villam folyamot vezető huzal körüli mozgása kétszeresen nagyobb sebességgel történik, mint

<sup>69</sup> Összefoglalását (*latin*).

<sup>70</sup> Heller fizikatörténetében, összhangban Jedlik megjegyzésével, ezt a tételt nem közli.

<sup>71</sup> Elektromágneses.

<sup>72</sup> Johann Salomo Christoph Schweiger (1779–1857) német tudós az erlangeni egyetemen a matematika magántanára volt, később a bayreuthi gimnáziumban, majd a nürnbergi felsőbb reáliskolában matematikát és fizikát tanított, végül az erlangeni egyetemen lett a fizika és kémia rendes tanára. 1811–1819-ig egyedül adta ki *Journals für Chemie und Physik* c. folyóiratát, később munkatársaival egészen 1833-ig. Ő a „multiplikátor” (elektromos sokszorozó) feltalálója.

<sup>73</sup> E sor alá írta Ferenczy az előző levél dátumát: 1886. II. 18. – Az említett levelet, benne a Schweiger-féle elektromos sokszorozó átalakításának leírásával és a rajzokkal ld. Jedlik Ányos – Heller Ágostnak (fogalmazvány). BK 184/I. 1a. 3. és V. C. 25. [Győr, 1886. február 18.]

<sup>74</sup> A kiadvány címe: A német természetvizsgálók és orvosok 32., bécsi gyűlésének hivatalos összefoglalója (*német*).



ha a villamfolyam a delejnek csak egyik sarkara hagyatnék működni. e) Végre ha a villamfolyam a mozdulatlan delej közelében olyan fémhuzalon vezetetik, melynek a delej egyik sarka melletti része könnyen mozgékony, akkor a delej sarka körül a villamfolyamot vezető huzalnak mozgékony része teszi a keringő mozgást mindegyik esetben ellenkező irányokban, mint előbbi esetekben a delejnek sarkai a villamfolyamot vezető huzal körül. – Ezen, a 4) szám alatti keringő mozgások eszközlési módját pusztán azon ábrák szemléléséből megérteni, melyek azoknak eszközlése végett megkivántató készülékek szerkezetét szem elő tüntetik, kellően megérteni még akkor sem könnyen sikerül, ha bár az Amtlicher Bericht című munkának idézett lapjain előforduló ábrák itt is oly tisztán és pontosan volnának lerajzolva, mint abban a szöveg között nyomtatva láthatók. A tárgy kellő megértése végett a szabályosan előállított ábrákon kívül még mulhatatlanul szükséges az ábrákat értelmező szöveg is. Ha tehát tisztelt tanár Ur szükségesnek, vagy legalább némileg érdemesnek találná ezen tárgyra vonatkozó szöveget a hozzá tartozó ábrákkal együtt megtekinteni, akkor nem kétlem hogy az „Amtlicher Bericht über die XXXII<sup>te</sup> Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu Wien” című könyv a Nendvich Károly<sup>75</sup>, Szabó József<sup>76</sup>, Halász Geyza<sup>77</sup> és Batizfalvy Lajos<sup>78</sup> Uraknál, kik azon bécsi Versammlung<sup>79</sup>-ban szintén jelen voltak, feltalálható.<sup>80</sup>

5.) Modification der Grove-schen und Bunsen-schen Batterie. Értekezés; megjelent az előbbi szám alatt idézett Amtlicher Bericht ... könyvnek 176–178 lapjain.

6.) Delejezőgép. A kir.[ályi] magyar természettudományi társulat Évkönyveiben IV. kötet 1857–1859; 1–7 lapokon, két táblára nyomott ábrákkal.

---

<sup>75</sup> Nendvich Károly Miksa (1811–1892) orvos, kémikus, műegyetemi tanár. A pesti egyetem orvosi karán 1836-ban szerzett oklevelet. 1836–1840-ben tanársegéd a kémiai és botanikai tanszéken, 1841-ben egyik alapítója a Magyar Természettudományi Társulatnak. A hazai köszenek egyik első kutatója. 1847-től a József Ipartanoda (a Műegyetem elődje) kémia és technológia tanszékének tanára. A szabadságharc bukása után elmozdították állásából, haditörvényszék elé állították. 1850-ben foglalhata el ismét állását. 1855-ben észak-amerikai tanulmányutat tett, 1873–1874-ben a műegyetem rektora. 1884–1887-ben országgyűlési képviselő. Tudományos működését elsősorban az analitikai kémia területén fejtette ki. Kiváló tankönyvszerző és a tudományos ismeretterjesztő irodalom lelkes művelője volt. Értékes munkát végzett az ország természeti kincseinek, elsősorban ásványvizeinek és kőszeneinek megismertetésében. Botanikával is foglalkozott, Pécs flórájának egyik leírója volt.

<sup>76</sup> Szabó József (1822–1894) bányamérnök, geológus, mineralógus, egyetemi tanár, 1858-tól az MTA tagja. 1837–1841-ig a pesti egyetemen filozófiát és jogot hallgatott, majd a selmecebányai bányászati akadémián tanult. 1851-ben a filozófia doktorává avatták, 1855-ben a budai állami főreáliskola, 1858-ban a pesti kereskedelmi akadémia, 1862-től a pesti egyetem ásvány- földtan tanszékének rendes tanára. 1883–84-ben az egyetem rektora. Tudományos munkásságának fő területe Magyarország harmadkori vulkánosságának tanulmányozása; a tudományos közettnban a trachitrendszer kifejtése. Úttörő jelentőségűek a magyar Alföld geológiai viszonyaira vonatkozó kutatásai is. Mineralógusok egész nemzedékét tanította, nevéhez fűződik a budapesti egyetem ásvány-közettni intézetének létrehozása.

<sup>77</sup> Halász Géza (1816–1888) orvos. Tanulmányait a pesti és bécsi egyetemen végezte. Évtizedeken át Pest város főorvosa volt. Az 1872–73-as kolerajárvány idején szerzett nagy érdemeket. 1881–84 közt függetlenségi programmal országgyűlési képviselő. Ragályos betegségekkel, különösen a kolerával foglalkozott. 1863-tól az MTA tagja volt.

<sup>78</sup> Keresztneve helyesen: *Sámuel*. – Batizfalvy Sámuel (1826–1904) orvos, a magyar ortopédia és ortopédsebészet megalapítója, a gyógytorna magyarországi kezdeményezője és hazai szaknyelvének megalkotója, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1868). 1848–49-ben rész vett a szabadságharcban. 1849-ben lépett orvosi pályára, 1855-ben orvosdoktorrá és sebészdoktorrá avatták. 1854–55-ben a Szent Rókus Kórház segédorvosa, majd 1855 és 1858 között a pesti tudományegyetem sebészeti intézetében Balassa János tanársegéde. 1856-ban szülészorstvosi képesítés nyert, és nyáron külföldi tanulmányutat tett, melynek során meglátogatta a német, francia, angol, belga és holland egyetemeket és tudományos intézeteket. 1859-től az ortopédia tanára a pesti egyetemen, és ugyanabban az évben megalapította sebészi és ortopédiai magángyógyintézetét a Terézvárosban. „Testgyenészeti” intézete, mely hiánypótló volt Magyarországon, 1872-től a Városligetben működött tovább.

<sup>79</sup> Versammlung: gyűlés (*német*).

<sup>80</sup> Ez a megjegyzés, mint a megszólításból is látjuk, a címzettnek szól, nem a jegyzék része.

7.) A villanytelepek egész működésének meghatározása. Értekezés; megjelent a magyar tudom.[ányos] Akademia 1859<sup>dik</sup> évi Értesítőjében 291–311 lapon, három táblára nyomott ábrákkal.

8.) Beszéd a magyar kir.[ályi] tud.[omány] Egyetem 1863–4 évi Rectorává beigtatásakor. [!] Megjelent ezen cím alatt: Beszéd a magyar kir.[ályi] tud.[omány] Egyetem 1863–4 tanévi Rectora és Tanácsa beigtatásakor 1863-ban, 41–49 lapon.<sup>81</sup>

9.) A természettudományok fontosságáról az emberi nem anyagi jólétére nézve tekintettel hazánkra. Megjelent ezen cím alatt: Beszéd a m.[agyar] kir.[ályi] tud.[omány] Egyetem ujjá alakításának 84<sup>dik</sup> emlék napján 1864<sup>ben</sup> Sz.[ent] Iván hó<sup>82</sup> 25<sup>én</sup>, 1–34 lapokon.<sup>83</sup>

10.) Beszéd, melyet egyetemi Rectorságának megszünésekor mondott 1864 évi Mindszenthó<sup>84</sup> 1<sup>ső</sup> napján. Megjelent ezen cím alatt: Beszéd a m.[agyar] kir.[ályi] tud.[omány] Egyetem 1864–5 tanévi Rectora és Tanácsa beigtatásakor 1864-ben. 1–46 lap.<sup>85</sup>

11.) Leydeni palackok lánczolata<sup>86</sup> eredetileg összeállítva. Értekezés; megjelent a magyar Orvosok és természetvizsgálók Pesten 1864<sup>ben</sup> tartott IX<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban 338–347 lapokon, három táblára nyomott ábrákkal.

12.)<sup>87</sup> Rumpelles Mihály kőbányai pinczéjének beomlása által megsűritett légnek nevezetes hatásáról.<sup>88</sup> Értekezés; megjelent a m.[agyar] tud.[ományos] Akademia 1866<sup>dik</sup> évi Értesítőjében 108–129 lapokon a hozzá tartozó ábrákkal.<sup>89</sup>

---

<sup>81</sup> A pontos bibliográfiai adatok: *Székfoglaló beszéd a magyar kir. tud. egyetem 1863–64. évi rectorává beigtatásakor.* In: *Beszédek, mellyek ... a m. kir. tudomány-egyetem 1863–64. rectora és tanácsa beigtatásakor tartattak.* Buda, 1863., 41–49. o. és különnyomatban.

<sup>82</sup> Szent Iván hava: június.

<sup>83</sup> A pontos bibliográfiai adatok: *Beszéd a természettudományok fontosságáról az emberi- nem anyagi jólétére nézve, tekintettel hazánkra.* In: *Beszédek a m. kir. tud. egyetem ujjá alakításának 84. emlék-napján, MDCCCLXIV Sz. Ivánhó XXV-én.* Buda, 1864.

<sup>84</sup> Mindszent, vagyis mindenszentek hava: október.

<sup>85</sup> Az oldalszámok helyesen: 5–46. o.

<sup>86</sup> Leideni palackos villamfeszítő. Leideni palack: a kondenzátor egy korai formája, mely tárolta a sztatikus elektromosságot, vagyis az elektromos töltéseket. Egy kívülről és belülről fémfóliával bevont üvegpalackból áll. A holland Leiden városában találták fel 1745 körül.

<sup>87</sup> Heller a Jedlik által feltüntetett megjelenési időpont alapján későbbinek tekinti, így a 13. szám alatt közli. A publikáció valójában 1864-ben látott napvilágot, ld. a lentebbi lábjegyzetet.

<sup>88</sup> 1861. augusztus 5-én Kőbányán beomlott Rumpelles Mihály borásznak a régi kőfejtőből kialakított járatrendszer részét képező pincéje, mely a mai Maglódi út 11. szám alatt nyílt. A korabeli híradás szerint: „A főváros közelében levő kőbányai szőlőkben múlt hétfőn nagy szerencsétlenség történt. Rumpelles szőlőtulajdonos pinczecsarnoka iszonyú roppanás közt beomlott s az ott volt pinczemestert s kocsist agyonzuzta. A hegyhát leszakadása oly iszonyú levegőnyomást idézett elő, hogy a pinczének sérületlen maradt részében 70 akós hordókat helyükből kiforgatott s az elzárt vasajtókat felpattan[tot]ta.” (*Vasárnapi Ujság*, 1861. aug. 11., 381. o.) A kiáramló levegő ereje a lovakat is kidobta a kocsival együtt, és megemelte a pince előtt álló ház tetejét. A közelben csak egy ember maradt sértetlen, ő éppen egy vastag kő tartóoszlop mögött állt, meg a mellékpincékben levők, oda már kisebb erejű levegő áramlott. Az Akadémia bizottságot küldött ki a szerencsétlenség vizsgálatára: „*Kubinyi Ferencz bizottsági elnök augustus 13-kán ülést hirdetett, melyben Jedlik Ányos és Kovács Gyula bizottsági tagok és Toldy Ferencz akadémiai titkár részvétele mellett elhatározottat, hogy a nevezett egyénékből alakult bizottmány következő nap, aug. 14-én az omlás helyére kiránduljon, és az egész beomlás mibenlétéről, valamint annak netalán kipuhatható okairól s egyéb körülményeiről, az akadémia természettudományi osztálya előtt annak idejében kimerítő jelentést tegyen.*” Jedlik írta az összefoglalót: megkereste a beomlás okát, kiszámította a légnyomást, a fellépő erőket. (MAYER 2010, 154–155. o.)

<sup>89</sup> Az összefoglaló valójában 1864-ben jelent meg, bibliográfiai adatai helyesen: *Rumpelles Mihály pinczéinek beomlása Kőbányán Augusztus 5-én 1861-ben.* In: *Magyar Akadémiai Értesítő. A Mathematikai és Természettudományi Osztályok Közölnye*, 1864, 108–129. o. (1 táblával). – Jedlik e tételtől, a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Nagygyűlésének Munkálataiban* megjelent publikációk esetén, nem a pontos címet adja meg, hanem az azt mintegy értelmező leírást, illetve utána összefoglalja az egyes találmányok működési elvét is, ezeket Heller általában elhagyja a könyvében közölt jegyzékből.

13.)<sup>90</sup> Fresnel<sup>91</sup> és Pouillet<sup>92</sup>-féle fénytalálkozási készüléknek<sup>93</sup> (:általam:) eszközölt módosításairól. Értekezés; megjelent a magyar Orvosok és természetvizsgálók Pozsonban 1865<sup>ben</sup> tartott XI<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban 309–312 lapokon egy táblára nyomott ábrákkal.<sup>94</sup>

14.) Csöves villamgyűjtőkről, avagy villamszedőkről. Értekezés; megjelent a magyar Orvosok és természetvizsgálók Rimaszombatban 1867<sup>ben</sup> tartott XII<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban 338–343 lapokon egy táblára nyomott ábrákkal.<sup>95</sup>

**Jegyzet.** A csöves villamszedő, vagy villamgyűjtő üvegcsövegből [üvegcsövekből] áll, melyeknek mindegyike leydeni palaczk modjára van elkészítve, vagyis belső és külső fém borítékkal, ugynevezett fegyverzettel<sup>96</sup> van ellátva. Ha az ekkép elkészített üvegcsők egy henger alakú a csövekkel egyenlő magosságu üvegedénybe oly számosan beállítatnak, hogy annak üregét egészen betöltsék, és belső fegyverzeteik vagyis fémborítékaik egymásközt szintugy mint a külső fegyverzeteik egymásközt villamvezetőleg közlekedjenek, akkor azon csövek képezik a csöves villamszedőt. – A csöves villamszedőknek villamgyűjtő képessége egyrészt függ a csövet üregében tartalmazó henger alakú üvegedény üregének átmerőjétől, másrészt pedig a bele állítandó csövek vastagságától és hosszától mert 1.) Két csöves villamszedők közül a csövek vastagságának és hosszának egyenlősége mellett annak lesz nagyobb villamgyűjtő képessége, a melyeknek henger alakú üvegedénye nagyobb átmérővel bír, mert annak üregében annál több villamszedő üvegcső létezik. 2.) Két csöves villamszedők közül a henger alakú üvegedényük átmérőjének, és a bennük létező csövek hosszának egyenlősége mellett annak nagyobb a villamgyűjtő képessége, a melyik üregében létező üvegcsövek vékonyabbak; mert az egyenlő térfogatot elfoglaló vastagabb és vékonyabb üvegcsövek közül a vékonyabbaknak nagyobb az összes fegyverzetük, s ennél fogva a villamgyűjtő összes képességük is, mint a vastagabb üvegcsövéké. 3.) Két csöves villamszedők közül a henger alakú üveg edényeiknek, és a bennök létező csövek vastagságaiknak egyenlősége mellett annak van nagyobb villamgyűjtő képessége, a melyikben a csövek hosszabbak; mert magától érthető, hogy ha az egyik villamszedőben a többi befolyást gyakorló körülmények egyenlősége mellett a csövek hossza annyival nagyobb, hogy az összes fegyverzetük a másik csöves villamszedő összes fegyverzeténél kétszer nagyobb legyen a másik csöves villamszedő összes fegyverzeténél, akkor annak a villamgyűjtő képessége is kétszer nagyobb mint a másiké. A kellően elkészített csöves villamszedőnek a közönséges leydeni palaczk fölött több előnye van.<sup>97</sup> a) Egy csöves villamszedőnek villamgyűjtő képessége sokkal nagyobb mint egy külsőleg egyenlő nagyságu, de üregében gyűjtő csöveket nem tartalmazó leydeni palaczké. b) A csöves villamszedőknek a leydeni palaczk fölött előnye abban áll, hogy ha a leydeni palaczk fala a tulságos töltés

<sup>90</sup> Heller az előadás elhangzásának Jedlik által feltüntetett időpontja alapján korábbinak tekinti, így a 12. szám alatt közli. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók munkálatai mindig az adott nagygyűlés utáni évben jelentek meg, jelen esetben 1866-ban.

<sup>91</sup> Augustin-Jean Fresnel (1788–1827) francia fizikus, 1815-ben fedezte fel a fénysugarak interferenciáját, az általa szerkesztett kettős tükörrel (1816) és biprizmával (1818) végzett kísérleteivel bizonyította a fény hullámtermészetét. Megadta a hullámjelenségek matematikai leírását (nevét viselik az ehhez kapcsolódó képletek).

<sup>92</sup> Claude Servais Pouillet (1790–1868) francia fizikus tudományos munkásságát legfőképpen a hőtan, az elektromosság és mágnesség terén fejtette ki. Nevéhez fűződik a pirheliométer (pyrheliometer: gör. naphőmérő) megalkotása, mely a napsugárzás erősségének meghatározására szolgál.

<sup>93</sup> A fényinterferencia vizsgálatára szolgáló készülék.

<sup>94</sup> A pontos bibliográfiai adatok: *A fénytalálkozási készülékekről*. In: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XI. Nagygyűlésének Történeti Vázlata és Munkálatai* (1865). Pest, 1866, 309–312. o.

<sup>95</sup> A pontos bibliográfiai adatok: *Csőves villamszedő*. In: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Nagygyűlésének Történeti Vázlata és Munkálatai* (1867). Pest, 1868, 338–343. o. (1 könyvnyomatos melléklettel)

<sup>96</sup> Fegyverzet: kondenzátor vezető fémfelülete.

<sup>97</sup> Heller idáig idézi szerkesztve Jedlik jegyzetét, a következő a), b), c) pontokat csak röviden felsorolja, a jegyzet végét pedig teljesen elhagyja. (HELLER 1902, 86. o.)

következtében a villam által áttöretik, akkor az többé már nem használható; a csöves villamszedőben pedig a tulságos töltés folytán csak egy cső töretik át, melynek eltávolítása után a csöves villamszedő úgy használható mint az előtt. – c) Nem megvetendő előnye a csöves villamszedőnek az is, hogy midőn a sok és nagy leydeni palaczkokból szerkesztett villamtelep a természettani szertárban, főkép ha szabadon áll, nagy tért foglal el; egy vagy másfél lábnyi átmérőjű s vaslemezből készült tokba helyezett csöves villamszedő ellenben a természettani szertárnak bár melyik szögletében is könnyen el fér, honnét a tokjának fogantyuinál fogva használatkor bár hova könnyen át helyezhető; mind e mellett a villamfoghathósága a sok és nagy leydeni palaczkokból álló villamfoghathóságánál is nagyobb lehet, miután a csöveinek hossza tetszés szerinti. — A csöves villamszedők üveg csöveinek leydeni palaczkok módjára való elkészítése, vagyis az üvegcsövek belüregének fegyverzettel való ellátása, teszem ónlevéllel<sup>98</sup> való beborítása a használandó üvegcsöveknek szűk és hosszú üregüknél fogva a legnehezebb feladatnak látszik; ezen nehézséget azonban könnyen ki lehet kerülni: a nagyon vékony csöveknél a cső üregét higannyal való teletöltéssel, a közönséges légsúlymérő hasonló üvegcsöveknél pedig azoknak üregébe a lakatosoknál igen jutányosan megszerezhető fém reszeléknek a cső üregébe való betöltése által.

15.) Villamdelejes hullám gép. Értekezés; megjelent a magyar Orvosok, és természetvizsgálók Egerben 1868<sup>ban</sup> tartott XIII<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban 312–313 lapon egy táblára nyomott ábrákkal. Ezen készülék segítségével a hullámok minden módosulataikkal igen szabatosan előállíthatók egy kör vagy kerület<sup>99</sup> alaku vascsészébe öntött tiszta higany felszínén. Maga a gép egy villamdelejnek szabályszerűleg megszakadó hatása által hozatik működésbe.

16.) Villamdelejes hosszregzési készülék. Értekezés; megjelent a magyar Orvosok és természet vizsgálok Egerben 1868<sup>ban</sup> tartott XIII<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban 322–323 lapon<sup>100</sup> egy táblára nyomott ábrákkal. Ezen készülék által üres henger alaku huzaltekercseken a hosszregzési hullámok, a rajtuk képződő regzési csomókkal igen tisztán szemléltethetőkké tehető.<sup>101</sup>

17.) Villamdelejes keresztregzési készülék. Értekezés; megjelent a magyar Orvosok és természetvizsgálók Fiumeban 1869<sup>ben</sup> tartott XIV<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban 365–367 lapokon egy táblára nyomott ábrákkal. Ezen készülékkel kellően összefoglalt egyenes, kör, vagy iv alaku huzaltekercsekben a keresztregzésű hullámok, és az egyenes tekercsekben a hosszregzésű hullámok is előidézhetőek, és így a regző mozgásba hozott hasonló alaku hurok, vesszők, vagy rudak regzéseiknek regzési módja tisztán láthatóvá tehető.<sup>102</sup>

18.) Regzési mozgásoknak összetétele által keletkező regzési idomok azon különféleségének leírására szolgáló készülék, mely a regzési irányok, tartamok, és kitérés távok változtatása szerint elő állanak. Értekezés; megjelent a magyar Orvosok és természetvizsgálók Herkules fürdőben (:Mehadia mellett:) 1872<sup>ben</sup> tartott XVI<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban 275–277 lapokon két táblára nyomott ábrákkal.<sup>103</sup> Ezen készülék kerekének forgatása közben két egymásra merőleges irányu, a kitérés tartamokra nézve pedig bizonyos (:de önként választható:) viszonyban álló regzések összetételéből eredő

---

<sup>98</sup> Ti. ónréteggel.

<sup>99</sup> Ellipszis. A nyelvújítási szó vélhetőleg Jedlik fizikakönyvének (*Sulyos testek' természettana*. Pest, 1850) szótárában fordul elő először.

<sup>100</sup> Helyesen: 322–330. o.

<sup>101</sup> A készülék leírását Heller nem közli. (HELLER 1902, 86. o.)

<sup>102</sup> A készülék leírását Heller nem közli. (HELLER 1902, 86. o.)

<sup>103</sup> A pontos bibliográfiai adatok: *Regzési mozgások összetételére szolgáló készülék. (Vibrograph)*. In: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XVI. Nagygyűlésének Történeti Vázlata és Munkálatai* (1872). Budapest, 1873, 275–277. o.

mozgás utját vagyis a megfelelő ugynevezett Lissajous féle idomokat<sup>104</sup> szabatosan leírja.<sup>105</sup>

19.) Két egymásra merőleges, vagy egymásközt párhuzamos rezgési mozgásnak egy haladó mozgással való összetételéből eredő utaknak szabályos leiratására szolgáló készülék. Értekezés; megjelent a Magyar Orvosok és természetvizsgálók Győrött 1874<sup>ben</sup> tartott XVII<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban 244–247 lapokon három táblára nyomott ábrákkal<sup>106</sup> – Az említett működés eszközlésére szolgáló készüléknek lényeges része két nagyobb szerű megdelejezett, és villamdelejek megszakadozó hatása által rezgésbe hozható hangvillából áll.

20) Két vagy három rezgésszerű és egy haladó mozgás összetételéből eredő mozgás utjának papírra vagy füst korommal bevont üveglapra szalag alakban való leírására szolgáló készülék, és annak használati módja. Értekezés; Megjelent a magyar Orvosok és természetvizsgálók Marmaros-Szigeten 1876<sup>ban</sup> tartott XIX<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban Budapesten 1878<sup>ban</sup> 122–128 negyed ívnyi lapokon négy könyomatu táblán mutatkozó ábrákkal.<sup>107</sup> Ezen készüléknél az összeendő rezgési mozgásoknak iránya, tartama, és kitérése egymás iránt különböző tetszés szerint változtatható; maga a készülék kézi forgattyu által hozatik működésbe.<sup>108</sup>

21.) Csöves villamszedők lánczolatáról. Értekezés; Megjelent a magyar Orvosok és természetvizsgálók Budapesten 1879<sup>ben</sup> tartott XX<sup>dik</sup> nagygyűlésének munkálataiban 248–252 lapokon három könyomatu táblával. Tekintettel azon előnyökre, melyekkel a 14<sup>dik</sup> szám alatt felhozott csöves villamszedő a közönséges leydeni palaczk fölött bír[,] a budapesti királyi magyar tudomány egyetem természettani szertárának számára a leydeni palaczkok lánczolata mellé (:14<sup>dik</sup> szám alatt:) csöves villamszedőkből álló lánczolatot állított két különböző szerkezetű példányban, mindegyikét négy villamszedővel. Miután ezen csöves villamszedőkből álló lánczolatok várakozásomnak teljesen megfeleltek[,] nem mulasztottam el azokat az 1873<sup>dik</sup> Bécsben tartott világ kiállításon természettani ujdonság gyanánt köz szemlélet tárgyára tenni. – Ezen kiállított tárgyak a nemzetközi Juri<sup>109</sup> bírálata folytán haladási éremmel, és a császári, s apostoli királyi Főlségének legfelsőbb elismerésével lőnek kitüntetve; miről a világtárlat bezárása után a magyar királyi földmivelés-, ipar-, és kereskedelmi Ministerium, utján 1873<sup>dik</sup> évi December hó 12<sup>dikén</sup> értesitettem.<sup>110</sup>

22.)<sup>111</sup> Ueber Ketten aus Röhren bestehender Electricitäts-recipienten von Dr. Anian Jedlik emeritirten Universitäts Professor. Ezen felirat alatti értekezés ugyan az az előbbi alatt előforduló csöves villamszedők lánczolata című értekezéssel, mely német nyelvre lefordítva megjelent Münchenben a következő folyóiratban: Repertorium für experimentalphysik, und für physikalische Technik Band XVIII, Seite 33–45. Herausgegeben von Dr Ph. Carl Professor der Physik an der Kol. Kriegs-Akademie in München. – Az értekezés német nyelven való megjelenésére az adott alkalmat, hogy azok közül, kik ezen készülékeket a bécsi

---

<sup>104</sup> Lissajous-görbék: két egymásra merőleges, különböző frekvenciájú rezgés összetételével keletkező vonalak. Ilyeneket először Lissajous Jules Antoine (1822–1880) francia fizikus állított elő. A L. alakjából következtetni lehet a két összetevő rezgés frekvenciájának, fázisának és amplitúdójának viszonyára. Ezért elektromos- és hangrezgések vizsgálatánál fontos segédeszköz.

<sup>105</sup> A készülék leírását Heller rövidítve közli. (HELLER 1902, 86. o.)

<sup>106</sup> A pontos bibliográfiai adatok: *Két egymásra merőleges irányu, vagy egymásközt párhuzamos rezgési mozgásnak egy harmadik haladó mozgással való összetételéből eredett utak szabatos leirási módja*. In: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XVII. Nagygyűlésének Történeti Vázlata és Munkálatai* (1874). Budapest, 1875, 244–247. o.

<sup>107</sup> A pontos bibliográfiai adatok: *Két vagy három rezgésszerű és egy haladó mozgás összetételéből eredő mozgás utjának leírására szolgáló készülék, és annak kezelési módja*. In: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XIX. Nagygyűlésének Történeti Vázlata és Munkálatai* (1876). Budapest, 1878, 122–128. o.

<sup>108</sup> A készülék leírását Heller nem közli. (HELLER 1902, 86. o.)

<sup>109</sup> Zsűri.

<sup>110</sup> A berendezéshez fűzött jegyzetből Heller csak a bécsi világiállításon történt bemutatás és a nemzetközi zsűri általi díjazás tényét közli.

<sup>111</sup> Heller e tételig közli Jedlik jegyzékének szerkesztett változatát. A publikáció közzétételre vonatkozó megjegyzést nem idézi.

tárlatban látták, azoknak közelebbi szerkezetéről, és hatási képességéről nálam levél által többen tudakozódtak.

I. Jegyzet. A végett, hogy a leydeni palaczkokból vagy csöves villamszedőkből álló és villamossággal megtöltött lánczolatnak kisütésekor megjelenő villamszikra hossza a többi körülmények egyenlősége mellett a leydeni palaczkok vagy csöves villamszedők száma szerint arányban hosszabb legyen, mint lenne, ha a leydeni palaczkok vagy a csöves villamszedők a kisütés pillanatában nem lánczolatot képezve, hanem csak a közönséges villamtelep módja szerint közlekednének egymás közt – multhatatlanul szükséges, hogy a leydeni palaczkok vagy csöves villamszedők a megtöltésük alatt a közönséges villamtelep módja szerint közlekedjenek egymás közt; a kisütés pillanatában pedig lánczolatot képezzenek, mi a 11 és 21 számok alatt felhozott lánczolatoknál egy igen egyszerű szerkezet segítségével egy pillanat alatt könnyen eszközölhető.

II Jegyzet. A leydeni palaczkoknál és csöves villamszedőknél ugymint a belőlük összeállított közönséges telepek vagy lánczolatoknál villamossággal való megtöltés közben könnyen megtörténik, hogy a bennük bizonyos feszültségi fokon túl össze gyűjtött villamosság a leydeni palaczkok, vagy csöves villamszedők csövei közül valamelyiknek falát áttöri, s az által a telepet vagy lánczolatot az átütött leydeni palaczk vagy villamszedő-csőnek eltávolítása nélkül használhatatlanná teszi. Ezen bajon az átütött leydeni palaczknak, a csöves villamszedőnél pedig az átütött falú csőnek eltávolítása által könnyű ugyan segíteni; de mégis tanácsosabb ezen többször ismétlődhető, alkalmatlan és károsító bajnak elejét venni; mi könnyen eszközölhető egy kis Láne-féle palaczk belső vezetőjének a használatban levő villamgép fővezetőjével, külső fegyverzetének pedig csak a földdel való összeköttetése által. De ezen eljárás csak úgy bir kellő biztossággal, ha előbb kísérletezés útján néhány villamszedő csőnek koczkáztatásával kipuhatóztatik, és utóbbi használat végett feljegyeztetik a Láne-féle palaczk tevőleges és nemleges golyói között azon legnagyobbik távolság, melynél a palaczk töltés közben a palaczk inkább kisül, egyik golyóból a másik átugró villamszikra által, mint sem az egy uttal töltés alatt álló telep leydeni palaczknak vagy villamszedő üvegcsőnek falát átüsse. Az így használható Láne-féle palaczk Monitornak neveztethető; mert a kisülési szikrájának csettenésével egyrészt valóságos intő jelt ad a további töltésnek megszüntetésére; másrészt a leydeni palaczkokat vagy a csöves villamszedők csöveit az átütés ellen még azon esetben is biztosítja, ha a Láne-féle palaczk első kisülése után a villamgép általi töltés még tovább is folytattatik; mert akkor a rövid időszakonként ismétlődő kisülési szikrák következtében a villamosság azon feszültségi fokon túl, mely a Láne-féle palaczk kisülését előidézi, sem magában a Láne-féle palaczkban, sem a vele közlekedésben<sup>112</sup> álló villam telepben, leydeni palaczkban vagy villamszedőben már össze nem gyűjthető. – E szerint habár az ismeretes Láne-féle palaczk maga már nem természettani ujdonság, mind azon által annak a leydeni palaczkok-, csöves villamszedők-, és a belőlük összeállított telepeknek és lánczolatoknak a bennök össze gyűjtött villamosság által bekövetkező áttörése ellen védő eszközül való biztos alkalmazhatása nem megvetendő természettani ujdonság.

23.) A magyar Orvosok és természetvizsgálók 1879<sup>ben</sup> Budapesten tartott XX<sup>dik</sup>

---

<sup>112</sup> Érintkezésben, kapcsolatban. – A *közlekedik* ige – Czuczor–Fogarasi-féle szótárban szereplő – korabeli jelentései: „1) Viszonyos öszveköttetésben van valakivel, holmi ügyekre, üzletekre, működésekre nézve. *A kereskedő népek közlekednek egymással.* 2) Különösen viszonyos látogatás, levelezés, izengetés által áll viszonyban valakivel. *A külön világrészben lakók levelezés által közlekedhetnek.*” A *közlekedés* főnév jelentései: „1) Viszonyos öszveköttetés az egymástól különben távol lakó emberek között, melynél fogva bizonyos üzletekre, működésekre, pl. kereskedésre, ismeretek terjesztésére nézve stb. egymással érintkeznek, öszvejönnek. *Kereskedelmi, műipari, tudományos közlekedés. Művészek, tudósok közlekedése.* 2) Azon utak, eszközök, melyek által az ily öszveköttetés elősegítettik. *Elzárnai, megnyitni a közlekedést.* 3) Szűkebb ért.[elemben] egyes személyek öszveköttetése, mely által ügyeiket, dolgaikat egymással tudatják. *Barátok, rokonok közlekedése.*” (CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. III. kötet, 1865.)

nagygyűlésének utolsó ülésén mint akkori alelnök a bezáró beszédet tartotta, mely megjelent a magyar Orvosok és természetvizsgálók munkálataiban Budapesten 1880<sup>ban</sup> a 85 és 86 lapokon.<sup>113</sup>

24.) A magyar Orvosok és természetvizsgálók Szombathelyen 1880<sup>ban</sup> tartott XXI<sup>dik</sup> nagygyűlése alkalmával a természettani szakosztály ülését Augustus hó 25<sup>diken</sup> egy a természettudományokra vonatkozó beszéddel nyitotta meg.<sup>114</sup>

---

<sup>113</sup> Heller ezt a tételt nem közli. – A pontos bibliográfiai adatok: *Elnöki bezáró beszéd*. In: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XX. Nagygyűlésének Történeti Vázlata és Munkálatai* (1879). Budapest, 1880, 85–86. o.

<sup>114</sup> Heller ezt a tételt nem közli. – A pontos bibliográfiai adatok: *A természettudományi ismeretek fejlesztése és gyarapítása végett a természetvizsgálók részéről megkívántató kellékekről*. In: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXI. Nagygyűlésének Történeti Vázlata és Munkálatai* (1880). Budapest, 1882, 115–120. o.

## Jedlik Ányos – Koltai Virgilnek<sup>115</sup>

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 4. 4. számú fondja

Győr, 1882. december 7/8.<sup>116</sup>

Győr, Dec. 8, 1882

Melyen tisztelt rendtárs Ur! (:Koltai Virgil:)

Okt hó 10<sup>dikén</sup> kelt becses levelébö[l] értettem, önnek azon igen dicséretes elhatározását, mely szerint a Czuczor Gergely életének minél inkább kidomborodó megírhatása<sup>117</sup> végett adatokat gyűjteni törekszik, s a czélból tölem[,] ki a nálamnál 11 holnappal fiatalabb<sup>118</sup> Czuczor Gergelynek nem csak rokona<sup>119</sup>, hanem 1815/16<sup>dik</sup> iskola évtől 1819/20<sup>diki</sup> végeig tanuló társa, és holtáig rendtársa voltam<sup>120</sup>, némely az ifjabb korára vonatkozó adatok közlését vagy az általa hozzám intézett levelek<sup>121</sup> megküldését kéri. – Nagy öröömre s meglelégedésemre szolgálna, ha ezen kérelmét az ön használatára kellően teljesíthetném; de mivel már becses levelének olvasása közben éreztem, hogy nem vagyok képes oly adatokkal szolgálni, melyek Czuczor Gergely életének leírásában jelentékeny vagy hiányt potoló mozzanatnak lehetnének, s eziránti leverő öntudatom némely mellékes akadályok hozzá járulása mellett azon fő ok, hogy igen tisztelt rendtárs becses levelére a feleletet napról napra ekkoráig halasztám, s nehezen határozhattam el magamat ezen tárgy üres felelet megírására.

Czuczor Gergely született 1800<sup>dik</sup> évi December 17<sup>dikén</sup>. Születési helye Andód<sup>122</sup> kis falu Nyitra megyében, Érsekujvár<sup>123</sup> mellett; hol földművelő szülőinek azon korbani háza márvány emléktáblával van jeelve.<sup>124</sup> Születése után néhány évre szülői Érsekujvárra

115 Koltai (Chromecsek) Virgil Antal (1857–1907) a bölcelet doktora, tanár, irodalomtörténész, műfordító, költő, újságíró. 1873-ban lépett a Benedek-rendbe, 1880–82-ig az esztergomi gimnáziumban tanított, a levél írásának idején egyetemi hallgató Pesten (1882–83), 1883-ban a komáromi, 1883–1890 között a győri gimnáziumban a magyar nyelv és irodalom tanára, 1890 augusztusában elhagyta a rendet, majd több budapesti középiskolában tanított, gimnáziumi igazgató volt. Az ifjúság számára több művet dolgozott át németből, korabeli angol költőket fordított.

116 Jedlik a levél elejére 1882. december 8-i, végére december 7-i dátumot írt.

117 Koltai Virgil könyve *Czuczor Gergely élete és munkái* címmel jelent meg 1885-ben Budapesten. Czuczor Jedliknek írt levelei kapcsán már idéztük.

118 Jedlik 1800. január 11-én született, Czuczor 1800. december 17-én.

119 Mayer Farkas kutatása szerint Jedlik és Czuczor másod-unokatestvérek voltak. (*Epizódok Jedlik Ányos életéből*. Jedlik Ányos Társaság, Budapest, 2010, 24. o.)

120 Czuczor akkor került Pozsonyba, amikor betegsége után másod-unokatestvére újrakezdhetette az iskolát. Jedlik ugyanis már egy évvel korábban, 1813-ban beiratkozott a pozsonyi bencés gimnázium 4. osztályába, de az év elején megbetegedett, haza kellett vinni. Csak 1814 őszén folytathatta tanulmányait, ekkor lettek Czuczor Gergellyel osztálytársak (tehát nem a levélben szereplő 1815/16-os tanévben), s 1817-ig, az utolsó, 6. gimnáziumi osztályig itt tanultak. Szintén együtt léptek be a Benedek-rendbe 1817. október 25-én, együtt töltötték a noviciátust (szerzetesi próbaévet) Pannonhalmán, és 1818–20-ig a (a későbbi 7–8. gimnáziumi osztálynak megfelelő) rendi bölcseletet is együtt végezték Győrött. Utána szétvált útjuk, később mint tanárok ismét a győri rendházban éltek (1825–29). Utóbb mindketten Pestre költöztek, igaz, akkor már külön házakban laktak, ritkábban találkoztak egymással. (MAYER 2010, 25–26. o. FERENCZY 2000, 9., 11. o.)

121 Ezek közül ld. Czuczor Gergely levelei Jedlik Ányosnak. Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. 2. számú fondja és *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1934, 179–181. o.

122 Ma Andovce, Szlovákia.

123 Ma Nové Zámky, Szlovákia.

124 „1875. jún. 6. Cz[uczor] szülőháza Andódon márvány emléktáblával jelöltetett meg, mely alkalmat Érsekujvár városa irodalmi ünnepélylyé és népnünneppé emelte; ezen ünnepen a m.[agyar] tud.[ományos] akadémia s a Kisfaludy-társaság is küldöttségileg volt képviselve.” (*Czuczor Gergely István* szócikke. In: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.*) Az épületet azóta átépítették, az emléktáblát az átalakított ház előtt állították fel egy kő alapra. (Mayer Farkas jegyzete alapján, ld. MAYER 2010, 24. o.)



hordozoskodtak<sup>125</sup>, s őt, mint maga tréfásan sokszor emlegette a kitzit katzat fölébe helyezett lúdkosárba ültetve vitték Érsekújvárra. – Én Czuczor Gergelyt legelőször 8-9 éves korában láttam a Szímőn<sup>126</sup> lakozó s rokon Czuczoréknál tartott farsangi mulatkozás alkalmával, hol valamint ő az atyával<sup>127</sup>, úgy én is atyámmal<sup>128</sup> jelen voltam, s nem győztem csudálni, hogy addig még én csak evéssel és bámulással töltöttem az időt, ő a leg élénkebb fürgeséggel minduntalan tánczba keveredett, s azt a jelenvalók mulattatására mindaddig élénken járta, míg egyszer egy botlás következtében elesett és fejét egy pad szélihez fájdalmasan ütötte. Én a Czuczor István (ez volt keresztnevén)<sup>129</sup> ezen kitünése által meglehetősen háttérbe szorítva érzem magamat, főkép midőn haza menet közben az atyám így szólott [t] hozzám: Lásd fiam különb gyerek ám az a Czuczor István náladnál. Atyámnak ezen reámnézve némileg leverő észrevételére magamat egy részt védve, másrészt vígasztalva csak azt felelhettem: hogy legalább a fejem nem ütöttem a padba.

Azután én a Czuczorral csak 1815/6<sup>dik</sup> évben találkoztam másodszer a pozsonyi gimnásium 4<sup>dik</sup>, úgy nevezett syntaxisi osztályában<sup>130</sup> Farkas Vincze<sup>131</sup> tanár alatt, hova én Nagyszombati<sup>132</sup> ő pedig Nitrai<sup>133</sup> gimnásiumból jött. – Azon tekintélyénél fogva, melyel reám tánczolási ügyességével hatott, kényszerítve éreztem magamat felüle azon véleményyt táplálni, hogy reám nézve a tanulási szorgalom és képesség tekintetében is tekintély fog maradni. S csak ugyan nem csalatkoztam[,] mert ámbár többen meg kísértettük<sup>134</sup> a vele való versenyzést, őt legyőzni soha senkinek nem sikerült.<sup>135</sup> Akkoron t. i. szokás volt az 5<sup>dik</sup> osztályban Farkas Vincze tanár alatt, és 6<sup>dik</sup> osztályban Gátser Leo<sup>136</sup> tanár alatt a tanulókat arra felhívni, hogy a Clasicusokból<sup>137</sup> valamely rhetorikai, vagy poetai darabot magány szorgalom<sup>138</sup> utján hetenkint betanuljanak és azt előleges bejelentés után a szombati nap délutáni órái alatt az egész halgatóság előtt szavalva felmondják. Ezen uton a hallgatóság közül 10-12 oly szorgalmat és bemagolási képességet fejtettünk ki, hogy a nevezett tanáraink (:mint tudomásunkra esett:) dicsekedve emlegették a versenyző hallgatóiknak e tekintetbeni képességét, de azért a versenyzők között soha senki sem találkozott, ki a Czuczort

125 Jedlik itt tévedett. Zoltvány Iréneusz Czuczor-életrajza szerint a család nem sokkal Czuczor Gergely születése után Szímőre költözött, de már 1801-től Érsekújvárott laktak. Zoltvány idéz az érsekújvári magisztrátus 1801. május 23-i ülésének jegyzőkönyvéből: „Czuczor János [Czuczor Gergely apja], Andódy születés, a ki is mostanság Szémőn lakik, a mai napon városi emberré bé vétetődött”. Nem sokkal ezután költözhetek Érsekújvárra. (Mayer Farkas jegyzete, ld. MAYER 2010, 24–25. o. Forrása: Zoltvány Iréneusz: *Czuczor Gergely élete*. In: *Czuczor Gergely összes költői művei*. I. Budapest, Franklin Társulat, 1899, 3–99.)

126 Jedlik szülőfaluja (akkor Komárom megyéhez tartozott); ma Zemné (Nyitra megye), Szlovákia.

127 Czuczor János (1770 k. – 1829. augusztus 31.).

128 Jedlik Ferenc (1772–1821. október 26.).

129 Czuczor keresztneve István volt, a Gergely nevet a bencés rendbe való belépésekor (1817) vette fel.

130 Jedlik és Czuczor az 1814/15-ös tanévet kezdték együtt a negyedik gimnáziumi osztályban, mely nevét a tanulók fő tantárgyáról, a latin mondattanról (syntaxis) kapta.

131 Farkas Vince Gergely (1784–1849) 1814–21-ig tanított Pozsonyban, a magyar történelmet magyarul adta elő, ki-kitérve a korabeli viszonyokra is. Korábban, 1805–7-ig Sopronban, 1807–8-ig Győrött volt gimnáziumi tanár, később Pápán és Sopronban házfőnök és gimnáziumi igazgató, 1831–38-ig rendházi lelkiatya, levéltáros és pénztáros Pannonhalmán, 1838-tól haláláig perjel Tihanyban.

132 Ma Trnava, Szlovákia.

133 Nyitra; ma Nitra, Szlovákia.

134 Megkíséreltük.

135 A pozsonyi gimnázium 1816-os értesítője szerint az 5. osztály 76 tanulója közül 22 volt eminens (kitűnő), köztük az első Czuczor, Jedlik a harmadik. (FERENCZY 2000, 9. o.) Az utolsó, 6. gimnáziumi osztályban Jedlik a 78 diák közül a negyedik eminens volt. (MAYER 2010, képmelléklet III. o.)

136 Gácser Leó János (1787–1856) bölcséleti doktor, 1810–16-ig Nagyszombatban, 1816–18-ig Pozsonyban tanított, 1818–21-ig Bakonybélben perjel és tanár, 1821–23 között az egyetemes és magyar történelem tanára a rendi növendékekénél Győrött. 1823–34-ig alperjel, illetve noviciusmester, 1834–38-ig perjel Pannonhalmán, 1839-től haláláig apát Celldömölkön. – Ő volt az, aki személyes példájával a bencés rendbe való belépésre ösztönözte Jedliket.

137 Ti. a klasszikus görög és római szerzők műveiből.

138 Magánszorgalom.

legyőzhette.<sup>139</sup> A gimnásiumban kintüntetett tanulási szorgalmát és képességét az akkori 7<sup>dik</sup> és 8<sup>dik</sup> philosophiai cursusban<sup>140</sup> is kiválólag megtartotta. Sőt még a táncz-féle mozgások gyakorlatáról sem mondott le. A jelen század huszas évei alatt a fő-apátsági Lyceumnak bölcsészeti kara Győrött létezett<sup>141</sup>, és 7 és 8<sup>dik</sup> philosophiai osztályok hallgatói száma néhány év alatt meghaladta a 30<sup>at</sup>, mivel közöttük többen a hangszereket is ügyesen kezelték Czuczor Gergely 6-8 tánczkedvelő egyénből álló csoportot toborzott össze mely a Verbungos<sup>142</sup> tánczban a mostani könyvtár, de akkorán közös társalkodási terem helyiségében vasárnaponként dél után szokták eljártatni, míg végre a terem alatt lakozó Pater Gerard<sup>143</sup> a feje fölött időszakonként előforduló s némelykor hosszabb ideig tartó kopogások miatt a Szeder Fábiánál<sup>144</sup> az akkori házfőnöknél be nem panasolta.

Ezekből láthatni, hogy én alig vagyok képes valamely emlétesre méltó adatot felhozni Czuczor Gergelynek azon ifjúkoráról, melynek első három éve alatt csak pajtáskodó iskolatársam, második három éve alatt pedig nemcsak tanuló társam, hanem annál is inkább

---

<sup>139</sup> Czuczor „[r]itka nagy emlékezőtehetsége lévén, a régi szokás szerinti »diligentia«-ból [szorgalomból] temérdek latin verset tanult be s [...] ebben valamennyi társát felülmulta és legjobban tudott skandálni...” (ZOLTVÁNY 1899, 7. o.)

<sup>140</sup> A későbbi 7–8. (ma 11. és 12.) gimnáziumi osztálynak megfelelő bölcséleti tanfolyam; az első évben a logikai osztályban gyakorlati logikát, oknyomozó magyar történelmet, elméleti és gyakorlati geometriát; a második évben a fizikai osztályban erkölcsbölcséletet és bölcsellettörténetet, egyetemes történelmet, építés- és vízműtant, fizikát, általános természetrajzot, mezőgazdaságtant tanítottak. – 1818–20-ig Jedlik és Czuczor együtt végezték ezt a képzést Győrött, a rendi líceumban.

<sup>141</sup> Az 1808-as királyi engedély alapján a szerzetesrendek saját bölcséleti tanfolyamot indíthattak, ha a királyi akadémiákhoz (nem egyetemi rangú felsőoktatási intézmény bölcséleti és jogi karral) hasonlóan rendelkeztek a pesti egyetemen végzett tanárokkal, és tantervük teljesen megegyezett az akadémiák számára előírttal. Ilyen képzés folyt a bencés rend győri, úgynevezett házi líceumában.

<sup>142</sup> Verbunkos (a német *Werbung*, ’katonatoborzás’ szóból): szólóban vagy csoportosan járt férfítáncstípus; nevét a táncos verbuválásról, toborzásról nyerte. A 18. század utolsó harmadában alakult ki a magyar tánczenei forma; a magyar zenetörténet 1780–1830 közötti korszakának névadója. A verbunkosból fejlődött ki a magyar zene újabb kori reprezentatív nemzeti stílusa, s alapjául szolgált a 19. századi magyar műzenei formának. Fő jellegzetességei: lassú és gyors tempó („hallgató” és „friss”) váltakozása, pontozott ritmus, határozott dūr és moll melodika, tipikus dallamfordulatok, kadenciaformulák („bokázó”). A verbunkosformákat Bihari János, Csermák Antal, Lavotta János, Rózsavölgyi Márk és nemzedékük fejlesztette tovább; hagyománya továbbélt a zongora- és kamaramuzsikában, a színpadi zenében (Erkel Ferenc nemzeti operáiban), a műdalirodalomban (Egressy Béni stb.), a zenekari irodalomban (Liszt Ferenc stb.).

<sup>143</sup> Mayer Farkas szerint „Pater Gerard” Borsó Gellérttel (latinosan *Gerardus*, 1758–1826) azonosítható, csakhogy az ő és Szeder Fábián (1786–1859) győri tartózkodási adatait nem lehet összeegyeztetni; Jedlik és Czuczor rendi bölcséleti évei alatt, 1818–20 között nem laktak együtt a rendházban. Borsó Gellért 1802–4-ig tanított a győri bencés gimnáziumban, majd Pannonhalmán volt lelkész és hitszónok. 1806–1812-ig a pápai algimnázium tanára s egyben első igazgatója, 1812–13-ban házfőnök Győrött, majd a rend dunántúli kolostoraiban lelkészként teljesített szolgálatot, ennek során *1820–26-ig ismét a Rába parti városban lakott*. Szeder Fábián 1811–12-ig volt a győri gimnázium tanára, az 1812/13-as tanévben igazgatója is, majd *1817–19-ig ismét az iskola vezetője és emellett a rendház főnöke*. Jedlik tehát egyikük személyét illetően tévedett, vagy talán a „Gerard” névre emlékezett rosszul, ebben az esetben Biellochradsky *Gothárd* Ferencről (1798–1862) lehet szó, aki 1819–20-ban tanított a győri gimnáziumban, és a rendházban lakhatott.

<sup>144</sup> Szeder Fábián János (1784–1859) tanár, néprajzi és egyházi író, nyelvjárás kutató, az MTA I. tagja (1831). 1808–11-ig az esztergomi, 1811–13-ig a győri gimnáziumban tanított, illetve igazgató is volt. 1813–16-ig szintén gimnáziumi igazgató Sopronban, 1816–17-ben hitszónok Celldömölkön, 1817–19-ig újra a győri gimnázium igazgatója, illetve házfőnök is. Később ugyancsak gimnáziumi igazgató és házfőnök Nagyszombatban Komáromban, Esztergomban. 1830–32-ben rendi lelkész Pannonhalmán, illetve a harmadéves bölcséleti hallgatók nevelés-, esztétika-, oklevéltan- és tanmódszertanára.

kedves rendtársam volt, mivel valamint<sup>145</sup> Fulgentius Spath<sup>146</sup>, Bonaventura Hideghéty<sup>147</sup> és Damasus Karner<sup>148</sup> iskolatársaim[,] úgy ő is akkor határozta el magát a benczésrendbe felvételi vizsgálatra való megjelenésre, mikor az én hasonló elhatározásom értésére esett.

A theologiai Cursust Czuczor Pesten[,] én pedig Sz. Martonyban<sup>149</sup> végeztem, s így 1820/21-dik iskola után 1824/25dik iskola évig Czuczorral semmi érintkezésben nem voltam.

Czuczor költőileg sikeres foglalkozására a pesti központi Seminariumban a theologiai tanfolyama alatt<sup>150</sup> az a körülmény szolgált ébresztő alkalommal, hogy a pap növendékek közt egy önképző egyesület alakult<sup>151</sup>, melynek tagjai az önkéntesen kidolgozott munkálataiból időszakonként felolvasásokat tartottak. Erről azonban ő nagysága a Bakonybéli Apát<sup>152</sup>, ki akkoriban a pesti központi Seminariumban szintén a theologiai tanulmányok hallgatója volt, többet tudna mondani.<sup>153</sup>

Czuczor 1824/25től – 1829/30-ig a győri gymnasiumban volt tanár<sup>154</sup>, én pedig 1825/26tól 1830/31-ig a győri házi lyceumban a természettant adtam elő, s így véle 4 évig társalgás közben sokszor érintkeztem ugyan, de mivel mindegyikünk hivatalos foglalkozásának tárgyai igen különbözök valának, komoly vitatkozásokba<sup>155</sup> soha sem bocsátkoztunk. Csak azon sajátságát volt alkalmam a többi rend és tanártársokkal együtt észlelni, hogy valamint<sup>156</sup> lábainak a táncz szabályai szerint mozgatásában meglehetősen ügyességgel birt, úgy ellenben némely mechanikailag végzendő munkálkodásokban kezeinek meglepő ügyetlenségét szokta elárulni. Az időben ugyan is nem volt szokásban ebéd végen a fekete kávé kiszolgáltatása, s

145 Amint.

146 Spáth Fulgent Károly (1802–1874) Jedlikkel együtt lépett a rendbe 1817. október 25-én. 1823–24-ig a kőszegi, 1826–30-ig a soproni bencés gimnázium tanára, 1830–1851-ig Kőszegen működött, előbb hitszónokként, majd házfőnökként és gimnáziumi igazgatóként. 1851-től haláláig Celldömölkön hitszónokként szolgált.

147 Hideghéty Bonaventura Mihály (1798–1850) Jedlikkel együtt lépett a rendbe 1817. október 25-én. 1820–23-ig gimnáziumi tanár Komáromban, 1827–38-ig Győrött, 1838–39-ig Esztergomban.

148 Karner Damáz Gergely (1800–1849) Jedlikkel együtt lépett a rendbe 1817. október 25-én. 1821–23-ig és 1826–31-ig gimnáziumi tanár Pozsonyban, majd 1832-től haláláig Sopronban.

149 Szent Márton (hegye): Pannonhalma régi neve.

150 Czuczor 1820–1823-ig tanult a pesti központi papnevelő intézetben, 1823-ban itt kezdte írni Székely Sándor hőskölteménye (*A székegyek Erdélyben*, 1822) hatására a 910-es történelmi eseményt felelevenítő *Augsburgi ütközet* c. eposzát. A készülő mű kézírata baráti közvetítéssel eljutott a romantika első nemzedékének legtekintélyesebb költőjéhez és irodalomszervezőjéhez, Kisfaludy Károlyhoz, aki 1823. március 21-én meglátogatta az ifjú szerzőt a szemináriumban, és őt a nemzet hősköltőjének nevezve az eposz befejezésére biztatta, és barátságával tisztelte meg. Az *Augsburgi ütközet* – mely hőskölteményként Vörösmarty *Zalán futása* c. művét megelőzve, az *Aurora* 1824-es évre szóló kötetében jelent meg –, volt Czuczor első költői alkotása, mellyel a nyilvánosság elé lépett, s ennek nyomán vezette be Kisfaludy a főváros irodalmi életébe.

151 A „hazafiúi érzésű Pesti kispapok” (Czuczor megfogalmazása) „Magyar Társaságát”, melynek tagjai különféle témákat dolgoztak ki, és felolvasták egymásnak műveiket, Guzmics Izidor (1786–1839) bencés szerzetes, akkor szintén teológushallgató – később nyelvész, író, drámaíró, műfordító, a Magyar Tudós Társaság tagja, bakonybéli apát – alapította 1814-ben, s 1829-ig működött, majd 1832-ben „Magyar gyakorló iskola” néven újra megalakult.

152 Sárkány Miklós József (1802–1891) a teológia doktora. 1820-tól Czuczorral együtt a pesti központi papnevelő intézet hallgatója, 1824–26-ig az esztergomi gimnáziumban tanított, 1827–31-ig a keleti nyelvek, illetve az erkölcstan tanára Pannonhalmán. Hittanár a komáromi gimnáziumban (1831–32), majd a pozsonyi királyi akadémián (1832–34). 1835–42 között ismét Komáromban tanított, 1842–45-ig főapáti titkár Pannonhalmán, Rimely Mihály főapáttal együtt részt vett az 1843–44. évi pozsonyi országgyűlésen. 1845-től haláláig bakonybéli apát.

153 Ez a bekezdés beszúrás a másik oldalról.

154 Czuczor 1824–28-ig tanított a bencés gimnáziumban Győrött, a grammatikai osztályokban, illetve 1826-tól az ékesszólás tanáraként, majd 1828/29-ben ugyanott a rendi növendékeknél magyar nyelvet és irodalmat. Az 1829/30-as tanévtől már a komáromi gimnázium tanára. (*A pannonhalmi Szent-Benedek-rend tagjai*. 1802–1918. Szerk. Schermann Egyed. Budapest, 1918, 23. o.)

155 Itt: eszmecsere, beszélgetés, társalgás.

156 Amint.

azért a fekete levest kedvelő tanárok közül néhányon egymásközt abban egyezkedtek meg, hogy közülök mind egyik más más hét folytán készítsen a többi számára fekete levest. Midőn a sor Czuczorra jött[,] ő a kávetöltögetés előtt a csészéket akarta jól megtörülgetni, de alig fogott hozzá[,] az csészét leejtette kezéből, mire ő elő kapta másikat, de törülgetés közben avval is úgy járt[,] mit a többi társak hahotával fogadták ugyan, de a további károsodás kikerülése végett ily martha-féle foglalkozást<sup>157</sup> többé nem bízták a Czuczorra.

Mivel ő 1829/30 után a komáromi gymnasiumban két évig az I<sup>o</sup> és négy évig a II<sup>o</sup> évi humaniorákat tanította<sup>158</sup>, azután két vagy harmad fél<sup>159</sup> évig Pesten a magyar tudományos akademiánál aljegyzői hivatalt viselt<sup>160</sup>; 1838<sup>dik</sup> évet mint Numismaticae et Bibliothecae custos<sup>161</sup> Sz. Martonban töltötte; 1839-től 1845<sup>ig</sup> Győrött a házi Lyceumban a Linguae et Litteraturae Hungaricae<sup>162</sup> tanára volt, én pedig 1831-től 1840<sup>ig</sup> Pozsonyi Akademiában<sup>163</sup>, azután meg a pesti egyetemen tanárkodtam<sup>164</sup>: ezen hosszú időszak alatt igen keveset közlekedtünk<sup>165</sup> egymással. Azon egy pár, az élet beírására<sup>166</sup> nézve jelentékeny tartalom nélküli levelei közül, melyeket ezen 15 év lefolyta alatt hozzám esetleg irt, leginkább csak arra emlékezem, melyben 1845-ben, midőn a magyar tudományos Akadémia által ő és Fogarasi János<sup>167</sup> a magyarnyelv szótárának készítésével megbízott – engem arra szolított fel, hogy részére keresnék valamely alkalmas s nem igen drága lakást, mely azonban ne legyen a 3<sup>dik</sup> emeleten; mert még nem kívánja az angyalok kornyikálását hallgatni. Mind e

<sup>157</sup> Utalás az evangéliumi történetre (Lk 10,38–42), a Jézust vendégül látó Mártára.

<sup>158</sup> Czuczor 1829–35-ig tanított a komáromi gimnáziumban. – Humaniorák: a klasszikus ókori görög-római irodalomelmélet és -történet, az antik költők és prózairók művei mint tananyag. A diákok két tanévben tanulták, ez lett 1850-től a nyolc évfolyamos főgimnáziumi képzés 5–6. osztálya (ma korban a 9–10. osztálynak felel meg).

<sup>159</sup> Harmadfél: két és fél.

<sup>160</sup> Czuczor 1835–1837-ig volt a Magyar Tudós Társaság segédjegyzője, 1836-ban választották a tudományos testület rendes tagjává.

<sup>161</sup> Az érmegyűjtemény és a könyvtár őre (*latin*). Czuczor 1837–38-ban másodkönyvtáros és tanár Pannonhalmán.

<sup>162</sup> A magyar nyelv és irodalom (*latin*). A rendi névjegyzék szerint 1838-tól tanított ott, és a görög nyelv tanára is volt. (*A pannonhalmi Szent-Benedek-rend tagjai*. 1802–1918. Szerk. Schermann Egyed. Budapest, 1918., 23. o.)

<sup>163</sup> Királyi akadémia: nem egyetemi rangú felsőoktatási intézmény, melynek a bölcséleti mellett jogi kara is volt. Ilyen iskola Győrött, Pozsonyban, Kassán, Nagyváradon és Zágrában működött.

<sup>164</sup> Jedlik 1840–78-ig volt a fizika és a mechanika tanára a pesti egyetemen.

<sup>165</sup> Érintkeztünk, kapcsolatban álltunk. – A *közlekedik* ige – Czuczor–Fogarasi-féle szótárban szereplő – korabeli jelentései: „1) Viszonyos öszveköttetésben van valakivel, holmi ügyekre, üzletekre, működésekre nézve. *A kereskedő népek közlekednek egymással*. 2) Különösen viszonyos látogatás, levelezés, izengetés által áll viszonyban valakivel. *A külön világrészben lakók levelezés által közlekedhetnek*.”

A *közlekedés* főnév jelentései: „1) Viszonyos öszveköttetés az egymástól különben távol lakó emberek között, melynél fogva bizonyos üzletekre, működésekre, pl. kereskedelemre, ismeretek terjesztésére nézve stb. egymással érintkeznek, öszvejönnek. *Kereskedelmi, műipari, tudományos közlekedés. Művészek, tudósok közlekedése*. 2) Azon utak, eszközök, melyek által az ily öszveköttetés elősegítettik. *Elzárni, megnyitni a közlekedést*. 3) Szűkebb ért.[elemben] egyes személyek öszveköttetése, mely által ügyeiket, dolgaikat egymással tudatják. *Barátok, rokonok közlekedése*.” (CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*. III. kötet, 1865.)

<sup>166</sup> Ti. az életrajzi kötetben való közlésre.

<sup>167</sup> Fogarasi János (1801–1878) jogász, nyelvtudós, szótáríró, az MTA tagja (l. 1838, r. 1841). Pályáját ügyvédként kezdte, több jogi munkája és a legkülönfélébb időszerű kérdésekkel foglalkozó írása jelent meg, költeményeket és elbeszéléseket is publikált, legjelentősebb azonban nyelvtudományi munkássága. 1838-ban az *Athenaeumban* megjelent értekezésében ő fogalmazta meg elsőként a magyar szórendnek azt a legfontosabb szabályát, hogy a kiemelt mondatrész mindig az igei állítmány elé kerül (Fogarasi-törvény). A verstan fejlődése szempontjából maradandó értékűek a choriambusnak a magyar ritmusban játszott szerepére vonatkozó megállapításai is. 1845-től Czuczor Gergellyel együtt, majd annak halála (1866) után egyedül szerkesztette a magyar nyelv hatkötetes szótárát. Zeneszerzéssel is foglalkozott, több dala és kórusműve ismert. Folklorisztikai munkássága úttörő jelentőségű, 1847-ben (Tranyik Jánossal együtt) két füzet népdalt adott ki.

mellett ő mégis Toldy Ferencz<sup>168</sup> ajánlatára a Horváth háznak harmadik emeletében létező, s ablakaival a Szép utcára<sup>169</sup> nyíló szállást<sup>170</sup> választá, mert a hasonló, de 2<sup>dik</sup> emeletben létező szállásokhoz képest jutányosabb volt.

Ezen szállásán írta azon riadó verseket<sup>171</sup>, melyek miatt 4 évig Kufsteinban volt ugyan bebörtönözve<sup>172</sup>, de ha ő Felségének megkoronázását<sup>173</sup> túlélte volna, annak valószínűleg a magyar tud. Akademia közbenjárása folytán úgy mint Rónay Hyacint<sup>174</sup>, és Romer Floris<sup>175</sup> még igen [nagy] hasznát is vette volna.<sup>176</sup>

Czuczor Gergely még azon szerencsének, melyben Rónay Hyacint részesült[,] esetleg<sup>177</sup> ugyan[,] de eredeti okaul tekinthető.<sup>178</sup> Akkor t. i. midőn Windischgrätz győzedelmes

---

168 Toldy (Schedel) Ferenc (1805–1875) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, az MTA tagja (1830), főtítkára (1835–61), a Kisfaludy Társaság egyik alapítója és másodelnöke.

169 A mellékutca a mai napig megőrizte nevét.

170 Czuczor 1845. április végétől 1849. január 18-ai letartóztatásáig lakott a Horváth-háznak nevezett épületben a Hatvani és Szép utca sarkán, mai címe: Kossuth Lajos utca 3. (Ld. Czuczor Gergely – Jedlik Ányosnak. *Intézkedések lakásomra és vagyonomra nézve*. Buda, 1849. február 3.) A klasszicista lakóházat Pollack Mihály építette (1815–16) Szentgyörgyi Horváth József számára. 1838-tól Pálffy József tulajdonába került, ekkor vált bérházzá. Eredetileg kétemeletes volt, a Pollack-féle épületből csak az előcsarnok maradt meg változatlanul, Wieser Ferenc a homlokzatot, a lépcsőházat és a kapualjat is romantikus stílusban alakította át (1852–53). A szakirodalomban elterjedt adat szerint ekkor épült a harmadik szint is, a legutóbbi helyrajzi leírás azonban ennek időpontjaként az 1927-es átépítést jelöli meg (Déry Attila: *Belváros-Lipótváros. V. kerület*. Budapest építészeti topográfia 2. 2005, 170. o.), ennek viszont ellentmond, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének egyik, 1888–1897 között készült, a Kossuth Lajos utcát ábrázoló fényképén már látható az épület harmadik szintje. Jedlik e levele szerint viszont már 1845-ben megvolt a legfelső emelet, Czuczor-életrajzában Zoltvány Iréneusz is „harmadik emeleti szállást” említi (ZOLTVÁNY 1899, 56. o.). A kérdés tehát, hogy Czuczor a Horváth-ház második vagy harmadik emeletén lakott-e, a rendelkezésre álló adatok alapján egyelőre nem tisztázható. Az viszont biztos, hogy az épületben működött 1841-től a Landerer és Heckenast-féle nyomda. Itt nyomtatták ki 1848. március 15-én a szabad sajtó első termékeit, a *Nemzeti dalt* és a *Tizenkét pontot*. E házban volt a *Pesti Hirlap* szerkesztősége. Itt szerkesztette Bajza József Toldy Ferencsel és Vörösmarty Mihállyal az *Athenaeumot*. A ház lakója volt Garay János, aki itt írta meg *Obsitos* c. versét (1843), s lakott benne 1849 májusától néhány hónapig Arany János is. A Landerer és Heckenast-féle nyomda elköltözése után annak helyén nyílt meg 1853-ban az 1893-ig fennállt nagy hírű Kammon Kávéház, a korabeli politikai, irodalmi, tudományos élet egyik központja. (*Budapest lexikon*. I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993.)

171 1848. december 21-én a *Kossuth Hirlapjában* jelent meg Czuczor Gergely *Riadó* c. hazafias verse a szerző sürgetésére (korábban Bajza József főszerkesztő elutasította). A költemény szenvedélyes buzdítás a Pest-Buda felé közeledő osztrák csapatok elleni harcra. Külön röplapon is kinyomtatták, Petőfi egyes műveihez hasonlóan a nép és a katonák közt terjesztett, nagy hatású forradalmi verssé vált, főleg refrénje vált népszerűvé (Hatala Péter: *Ötven év előtt*. Budapest, 1898, 8. o.). 1849. január 18-án este Czuczort a *Riadó* miatt a Pestet megszálló osztrákok letartóztatták, és vasra verve vizsgálati fogságba vetették. Zoltvány Iréneusz, Czuczor költeményeinek sajtó alá rendezője (1899), nem akadt a vers röplapon terjesztett példányára. A szabadságharc leverése után ugyanis súlyos büntetésre számíthatott az, akinél ilyet találtak. (ZOLTVÁNY 1899, 60. o. – Vadnai Károly: *Czuczor rablángja*. In: *Kisfaludy Társaság Évtalaja*. XXI. kötet, 139. o. alapján.) Rónay Jácint szerint Czuczor a *Riadón* kívül még több forradalmi verset is írt, de ezek nem kerültek a nyilvánosság elé, s elfogatása előtt egy nappal a Horváth-ház fedele alá rejtette őket. (KOLTAI 1885, 162. o.). E kéziratok nem maradtak fenn, minden bizonnyal akkor semmisítette meg őket, mikor 1849 májusában fogságából kiszabadult, s lakásába visszatérhetett. (ZOLTVÁNY 1899, 59. o.)

172 Czuczor 1849. január 18-ától a Vár május 21-ei felszabadításáig *Budán* raboskodott. Miután július 11-én a császári csapatok másodszer is bevonultak a fővárosba, önként feladta magát a hatóság előtt, fogsága helyéül a *Pest belvárosi ferences rendházat* jelölték ki. 1850. január 16-án Haynau vasra veretve a szintén *pesti Újépületbe* (*Neugebäude*) záratta. Március 8-ától *Budán*, a piaristák kaszárnának és átmeneti börtönnök (Transport-Haus) használt iskolaépületében raboskodott, ahonnan március 28-án *Bécsbe*, onnan pedig április 10-én *Kufsteinbe* szállították, ahová 17-én érkezett meg. Toldy Ferenc akadémiai titkár és Teleki József MTA-elnök kitaró közbenjárására 1851. május május 22-én szabadult börtönéből. Czuczor összesen 844 napot, kevesebb, mint két és fél évet töltött rabságban, Kufsteinben pedig alig több mint egy évet raboskodott.

173 I. Ferenc Józsefet a kiegyezés után, 1867. június 8-án koronázták Budán Magyarország királyává.

seregével Pesthez közeledett<sup>179</sup>, és semmi kilátás nem volt Budapestnek jó eredménnyel való megvédetésére, az ország gyűlési képviselők egyik része az országgyűlés folytatása végett Debreczenbe<sup>180</sup>, másik része pedig haza szándékozott menni, miután Ronay is mint az utobbiakhoz tartozott, Czuczor azt javasolta neki, hogy várna még egy vagy két napot, hogy a hizott kapanyt<sup>181</sup> bucsozasi ebédre leölethesse.<sup>182</sup> Rónay elfogadta az ajánlatot, de az alatt a gyorsan közeledő osztrak sereg úgy el állották az utakat, hogy Ronay biztosan már csak Debreczenfelé menekülhetett. Ronay tehát csak a Czuczor tartoztatásának következtében ment Debreczenben [...?] lón s utóbb emigransá lenni is, s csak mint ilyen nyert a fő apát közben jöttére kegyelmet és engedelmet a hazajövetelre, és reszesült a m. tud. Akademia azon hathatós ajánlatában, melynek folytán a trónörökös főherceg<sup>183</sup> és Valeria főhercegnő<sup>184</sup> mellé az udvarhoz hivatott.<sup>185</sup>

Kufsteini fogságából kiszabadulván 1853-ban ismét Pesten volt<sup>186</sup>, és a nemzeti muzeumnak általelleni haz 3dik emeletében fogadott szállást<sup>187</sup>, hol magyar nyelv szótárának

174 Rónay (Leitzinger) Jácint József (1814–1889) bencés szerzetes, bölcséleti doktor, tanár, nagyprépost, választott püspök, az MTA tagja (l. 1847, r. 1867). 1840–48-ig a bölcsélet tanára a rendi növendékeknel Győrött, 1848-ban mint a győri nemzetőrség papja a honvédeket Komáromba és Schwechatba kísérte, 1849-ben a nemzeti kormány Győr vármegyei papi biztosa, majd a honvédhadsereg táborig papja volt. A szabadságharc leverése után menekülni kényszerült, 1850-ben Londonban telepedett le, tanításból élt. Kossuth Lajos gyermekeit is oktatta. Angliában kiadót talált Széchenyi *Ein Blick auf den Anonymen Rückblick* című, az abszolutista Bach-rendszert támadó gúnyiratának. 1866-ban tért haza, 1867-ben az egyik győri választókerület országgyűlési képviselője lett. Ugyanebben az évben részt vett a Magyar Történelmi Társulat megszervezésében, akadémiai titkár lett, és 1867–71-ig szerkesztette a MTA hivatalos lapját, az *Akadémiai Értesítőt*. 1871–72-ben Rudolf trónörökösöt a magyar történelemre tanította, 1875–83-ig Mária Valéria főhercegnő nevelője volt. 1872-ben pozsonyi nagypréposttá választották, 1873-ban skutari (Shkodra, Albánia) választott püspök lett. – Sokoldalú, az új gondolatokra igen fogékony tudós volt. Győri gimnáziumi tanár korában írta a hazai lélektani irodalomban új irányt jelző pszichológiai műveit. Ebben az időben számos romantikus színművet is írt, később színházi témájú könyve jelent meg. 1862–66 között az emigrációból hazaküldött cikkeit a hazai lapok közölték, ezekben (elsőként a hazai tudományos szakirodalomban) Charles Darwin tanait ismertette.

175 Rómer Flóris (Flórián) Ferenc (1815–1889) régész, művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. A magyar tudományos művészettörténet-írás és műemlékvédelem úttörője, a magyarországi régészeti kutatások egyik elindítója. 1830-ban lépett a Szent Benedek-rendbe, bölcsészeti doktor lett. 1839-től a győri gimnáziumban a magyar és a latin nyelv, utóbb a természetrajz tanára. 1842-től Győrben a bencés növendékek természettudományos képzését vezette. 1845-től Pozsonyban a felsőiskola természetrajz tanára. A szabadságharc alatt kapitányi rangot szerzett. A Bach-korszakban nyolcévi börtönre ítélték. 1854-ben szabadult, majd több helyen tanított és volt nevelő.

176 Jedlik arra utal, hogy az abszolutizmus bukásával, a kiegyezéssel az udvar – a szabadságharcban részt vett Rónay Jácinthoz és Rómer Flórishoz hasonlóan – tudományos pályafutását és érdemeit elismerve, Czuczorral is megbékélt volna, és támogatta volna munkásságát.

177 Véletlenül.

178 Jedlik az ezzel a mondattal kezdődő bekezdést végig áthúzta.

179 Az osztrákok 1848 decemberében indultak meg, és 1849. január 5-én vonultak be a kiürített fővárosba.

180 Az országgyűlés 1848. december 31-én határozta el, hogy a hadi helyzetre való tekintettel a kormánnyal együtt Debreczenbe teszi át a székhelyét.

181 Kappan: herélt kakas.

182 Rónay Jácint Czuczornál kapott szállást, az említett Horváth-házbeli lakásban. (*A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. VI/B, 374. o.)

183 Rónayt Andrássy Gyula miniszterelnök ajánlotta az uralkodónak a trónörökös tanárául. Habsburg Rudolfot 1871. október 20-ától 1872. december 22-éig tanította magyarul Magyarország történelmére, hetente egy alkalommal, háromórás időtartamban, összesen 127 előadásban. Az ifjú herceg a történelmi témák kapcsán szónoki beszédek írását és előadását is gyakorolta.

184 Rónay Erzsébet királyné óhájára 1875. február 5-én kapta meg az udvartól a hivatalos kinevezést, melyben Mária Valéria főhercegnő nevelésével és oktatásával bízták meg. A tanórák szintén magyar nyelven folytak. Nyolc év után kérte felmentését a nevelői állásból, amely 1883. május 29-én ért véget.

185 Eddig az áthúzott rész.

186 Czuczor 1851. május 22-én szabadult a kufsteini börtönből, és még aznap hazaindult Pestre.

187 Lakása haláláig a mai Múzeum körút 23–25. szám alatt volt (akkori nevén Országút), a 3. emeleten. A házat

készítésével egész odaadással foglalkozott, ámbátor azt Fogarasi János Redactor tarsával körülbelül 1860 végéig már bevégezték[,] annak nyomtatás alá a kéziratok utolagos átvizsgálása miatt csak 1861 után, s mivel Czuczor Gergely 1866dik évi szeptember hó 9<sup>dikén</sup> reggeli 8 óra tájban meghalt[,] a hat vaskos kötetű egész munkából csak a három első kötetnek megjelenését érhetette meg.

A betegség mely drága életét megszüntette Cholera vala, melybe September 8<sup>ikán</sup> esett. Neki a hasmenésre nagy hajlandósága volt, az rendes időben is minduntalan alkalmatlankodott nála, azt tehát choleras időben szeptember 18<sup>dikán</sup> [!] <sup>188</sup> annál könnyebben megkaphatta, mert azon napon a Piaristáknál<sup>189</sup> volt ebéden, és ott a dinnyéből jó ízűen falatozott, minek folytán estvefelé a cholera őt már ágyba döntötte. Ugy hallottam hogy homeopaticus orvos egész éjszaka virrasztott nála a nélkül, hogy rajta segíthetett volna. Én a Ferencziek<sup>190</sup> által levén megkérve arra, hogy Sept. 9<sup>dikén</sup> 8 orakor náluk miséznék, a nélkül hogy a Czuczor bajáról tudomásom lett volna[,] a meghatározott időben a Ferencziekhez mentem, s csak az utánam siető Szabó Albert<sup>191</sup> unoka öcsemtől kinek lakhelye a Czuczorénak szomszédságában volt, hallottam, hogy Czuczor egész ejjel szenvedett, és már haldoklik. Én a kiszabott időre elváltam misét tovább nem halaszthatván, mise után siettem hozzá, de akkor őt már halva találtam. Requiescat in pace.<sup>192</sup>

Ezekből már csakugyan kitűnik, hogy az általam közlöttekben alig található valami a mi a Czuczor életének leírásában jelentékeny adatul szolgálhatna. Azonban sokkal jelentékenyebb adatokat merithet rendtárs azon önéletleirási jegyzetéből, melyeket valamint<sup>193</sup> mindegyik akadémiai tag[,] úgy bizonyára Czuczor Gergely is a m. tud. Akademia Főtitkárának időszakonkinti felhívására beadott. Hasonló önéletleirási jegyzetek gyűjteménye a rendünk tagjaira vonatkozólag Pannonhalmán is létezik.

Egyébiránt fogadja mélyen tisztelt Rendtárs nagyraböcsülésem őszinte kifejezését alolirt Dr. Jedlik Anyos rendtársától.

Győrött Dec 7, 1882.

---

később Brázay (Brazovics) Kálmán (1839–1925) kereskedő (nevét sósborszesze tette messze földön ismertté) vásárolta meg, róla nevezték el Brázay-háznak. Az 1896. október 5-én leleplezett Czuczor-empléktáblát is ő csináltatta. Ez az 1945-ös ostrom alatt az épülettel együtt elpusztult, de a megmaradt domború arckép az 1960-ban emelt új lakóház falára is felkerült.

<sup>188</sup> Helyesen: szeptember 8-án.

<sup>189</sup> A piarista rend (kegyes tanítórend; Ordo Scholarum Piarum, O. Sch. P.) pesti rendháza és középiskolája a jelenlegi, Március 15. téri épülettömb helyén állt.

<sup>190</sup> A Pest belvárosi ferencesek.

<sup>191</sup> Helyesen: Szabó *Alajos* (1818–1904), Jedlik és Czuczor unokatestvére. (Részletes életrajzát ld. Czuczor Gergely – Jedlik Ányosnak. *1837. április 6. lábjegyzetei* közt, MAYER 2010, 26–29. o. alapján.)

<sup>192</sup> Nyugodjék békében! (*latin*).

<sup>193</sup> Amint.

# Jedlik Ányos levelezése rendtársaival

---

## CZUCZOR GERGELY NYOLC LEVELE JEDLIK ÁNYOSHOZ

*Mayer Farkas OSB és Gálos Rezső kutatásainak felhasználásával közreadta  
és jegyzetekkel ellátta: Székács István*

### CZUCZOR GERGELY<sup>194</sup> LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 1.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. 2. számú fondja

BK 184/VI. 2/12.

*Pest, 1837. április 6.*

Kedves barátom!

Régen tett kérdéseidre végre felelek. Degen<sup>195</sup> Virágvasárnap kezdte a mechanicából leczkét, mert csak másik félévben szoktak ezek tartatni. Oskolai kézi könyve néhai Horvát Jánostól iratott, mellynek utolsó kiadása 1809ből való[,] olyan becsülettel nyomva[,] mint azon olvasó könyv vala, mellyből mi hajdan ábéczét tanultunk. Inas alig jár egy[-]kettő, de a földméréséget tanulók ex offo<sup>196</sup> tartoznak megjeleni, és sokan közülök, kivált a németül nem tudók[,] káromkodnak mint a zápor eső a' sváb praelectio<sup>197</sup> ellen, el is maradoznak szépen belőle. Stojanovics Adjunctus' kötelessége az experimentumok' materialéjit<sup>198</sup> & el készíteni, hanem azt mondja Lojzi öcsénk<sup>199</sup>, hogy sem Degen[,] sem ez nem töri igen benne a' tollát, de nem is szükséges, mert a' famulus Musaei mindkettejőknél többet tud. Egyébiránt, ki lesz már kettőtök közül kinevezve, én semmit sem tudok. Kivéven azt, hogy én is szóba hozattam a' végre, hogy szerencséd akadályoztassák. Erről, majd ha összejönénk, bővebben szólnék. Különben ez csak köztünk, és pedig szoros értelemben köztünk legyen mondva/ Már csak kézzel[-]lábbal légy rajta magad is, hogy ide jöhess, mert ha nem, úgy üssön meg minden<sup>200</sup> az isten nyila! – Nagy héten<sup>201</sup> Pestvármegye nagy gyűlést tartott, melly szokatlan

---

<sup>194</sup> Czuczor (István) Gergely (1800–1866) költő, nyelvész, bencés tanár, az MTA tagja, Mayer Farkas kutatása szerint (*Epizódok Jedlik Ányos életéből*. Jedlik Ányos Társaság, Budapest, 2010 – a továbbiakban MAYER 2010 –, 24. o.) Jedlik Ányos másod-unokatestvére. 1817-ben belépett a bencés rendbe, akkor kapta eredeti István keresztnéve helyett a Gergelyt. *A magyar nyelv szótára* (1862–1874) szerkesztője Fogarasi Jánossal együtt.

<sup>195</sup> Dégen János (1791–1858) bölcsészdoktor, császári és királyi tanácsos, egyetemi tanár. 1834–1836-ig a pesti egyetem rektora és mint a tanári testület szeniora (legidősebb tagja), a bölcsészeti kar helyettes igazgatója 1849-ig.

<sup>196</sup> hivatalból

<sup>197</sup> előadás, felolvasás (egyetemen)

<sup>198</sup> experimentum: kísérlet – materiáliák: hozzávalók, szükséges eszközök, kellékek

<sup>199</sup> Szabó Alajos, Jedlik elsőfokú unokatestvére. Életéről részletesen: MAYER 2010, 26–29. o.

<sup>200</sup> menten [?]

<sup>201</sup> A nagyhéten: a húsvéti ünnepkör hetében.



tüzzel és zajjal ment. A' Nádor<sup>202</sup> nagyon beteg. Ha valami kedvező hirt hallanál sorsod felől, írd meg, mert tudd meg, hogy Te utánad én örülnék rajta legjobban. Isten hozzád

Pest. Apr. 6. 1837.

barátod  
Gergely

## CZUCZOR GERGELY LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 2.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. 2. számú fondja

BK 184/VI. 2/17.

*Győr, 1840. március 2.*

Kedves Ányosom,

Szerettem volna, ha Pestre mentedkor Győrben megfordultál volna, főleg azon okból, hogy holmi tárgyak iránt utasítást adhassak. De miután ez nem történt, el nem mulasztom néhány sorokban tenni vagy is inkább közleni öntapasztalásomból vett észrevételeimet.

Mindenek előtt kikben bizhatol, 's kikkel légy ovakodó, elmondom. A' világi papoknál mentül elébb tedd meg látogatásodat, értem az Egyetemhez tartozókat, a' Seminaristákat, a' városi Plebánust, ide értem a' Piaristákat is. Ezek között Szilassy<sup>203</sup>, az öregbik Szabó János<sup>204</sup>, Osvald, Fischer, Vass kanonok, Szaniszló egyenes szívü emberek. Dömével caute<sup>205</sup>. Ráczczal, Gyarmatyval cautissime<sup>206</sup>. Ha csak lehet, minél gyakrabban misézz. Szóval Religiosum te cose quo pluribus signis manifestes. Jó leszen későbbben a' juridica, és medica facultas<sup>207</sup> embereit is bejárnod, ez utolsók között bizonyosan ex affinitate Scientie sok jó barátokat fogsz idővel számlálni. Budára, ha nem mondom is, által fogsz menni, Dercsikhez!! Karnerhez, és több Consiliariusokhoz<sup>208</sup>. B.[áró] Eötvös Ignácot<sup>209</sup>[,] a' tárnokot különösen ajánlom, kit, úgy látszik, Szerzetünk ügye, (de nem a' Főapáté) igen érdekel.

Civilis<sup>210</sup> ruhában, legalább eleinte, nyilván ne járj. Ételedet a' vendéglőből haza viteszd. A' Színházaktól is most tartoztassd magadat. Házbeli körülményeid is úgy legyenek elintézve, hogy pletykára legkisebb alkalmat ne szolgáltass, mert leselkedőid a' házbeliek között bizonyosan lesznek. Egyébiránt saját okosságod és tapasztalásod legjobban kimutatandják, mire kell vigyáznod. Attól, mi engemet ért, Te semmi esetre nem tarthatsz, 's abban szerencsés vagy. Most eleinte, elhiszem, sok bajon, izetlenségen, 's alkalmatlanságon kell

<sup>202</sup> Habsburg József 1796–1847 között volt Magyarország nádora.

<sup>203</sup> Szilasy János (1795–1859) kanonok, filozófiai és pedagógiai író, egyetemi tanár, az MTA tagja. 1835–1852-ig a lelkipásztorkodás tanára a pesti egyetem hittudományi karán, amelynek az 1837/38-as és az 1842/43-as tanévben, majd 1846–48-ig dékánja.

<sup>204</sup> Szabó János (1800–1857), 1847/48-ban az egyetem rektora, az Ószövetség és a héber nyelv rendes tanára.

<sup>205</sup> óvatosan

<sup>206</sup> a legóvatosabban

<sup>207</sup> a jogi és az orvosi kar

<sup>208</sup> consiliarius: tanácsadó, tanácsos

<sup>209</sup> Eötvös Ignác, báró (1786–1851) Eötvös József apja, magas állami hivatalokat viselt, mindvégig udvarhű beállítottságú politikus és tisztviselő. 1836–41 között tárnokmester.

<sup>210</sup> civil

általesned; de mind ezt százszoros öröm, 's kényelem ki fogja pótolni.

Barátaid, és tisztelőid, kik itt számosak, 's nagy részvéttel vannak szerencséd iránt, szives köszöneteket küldik általam, én pedig azon fölül atyafiságos szeretettel is csókollak, 's vagyok

Győr tavaszelő<sup>211</sup> 2. 1840.

barátod  
Gergely

U. i. Sok dolgaidd miatt válaszodra ugyan most nem számolok; de ha valami kérdeni valód lenne, szivesen tudósítalak.

### CZUCZOR GERGELY LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 3.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. 2. számú fondja

BK 184/VI. 2/13.

*Győr, 1841. március 6.*

Kedves barátom,

Harmad napja tartottuk meg Pannonhegyén<sup>212</sup> boldogult Főapátunk<sup>213</sup> exequiáját<sup>214</sup>, nagy pompával, számos vendégek jelenlétében, kik között a győri püspök, Gr. Zichy Domonkos, a csornai prépost, a győri és fehérvári káptalan több tagjai s at. A halotti gyászbeszédet Kanonok Vurda Károly<sup>215</sup> tartotta. Versezet három jelent meg: Barnardin és Theophiltól latin, Valértól magyar.

Kiváncsi vagy, gondolom, tudni, micsoda kinézéseink vannak a várva várt candidatior[a]?<sup>216</sup> Mindeddig a dolog nem nagy élénkséggel foly; annyi mindazáltal bizonyos, hogy kihez egykor a Szerzet oly nagy részének bizodalma volt, az iránt most sem hanyatlott legkevesbé<sup>7</sup> is a közvélemény.<sup>217</sup> A Köz aggodalom oda megy ki, hogy a második és harmadik candidatus ne ártsanak az elsőnek. Itt a gordiusi csomó.

Innen aztán a különböző tervek a scrutinium<sup>218</sup> módjában, midőn némellyek csak egyet, mások három scrutiniumot kívánnak, olyanok is lévén, kik mind a három candidatust absoluta pluralitással<sup>219</sup> akarnák megválasztani. De ez, azt tartom majd csak az előleges conferentiában fog végképen elhatározatni. – Valeriusról csak ugyan uton utfélen az a hír, hogy ötten igen sokan akarnák; de, igazán szólva, mi magunk, kiket a dolog illet, erről semmit sem tudunk. Az egész hír a tihanyi Priortól került ki, mert ez mindenfelé szóval és irással azt vit[a]tja, hogy

---

<sup>211</sup> Március hónap régi magyar elnevezése.

<sup>212</sup> A bencés főapátsági központ régi neve, ezt Guzmics Izidor szerzetes, Kazinczy Ferenc barátja 1809-ben alakította át Pannonhalmára, amely általánosan elfogadottá vált.

<sup>213</sup> Czinár Mór 1829–1841-ig volt pannonhalmi főapát.

<sup>214</sup> gyászszertartását

<sup>215</sup> Wurda Károly (1800–1845): 1838-tól győri kanonok.

<sup>216</sup> Czuczor a közlegő főapát-választásra utal.

<sup>217</sup> A következő évben Rimely Mihályt választották a magyarországi bencések vezetőjévé.

<sup>218</sup> vizsga, megmérettetés

<sup>219</sup> abszolút többséggel

Valérnál alkalmasabb emberünk nincsen főapátságra; de a mint mondám, javaslata mindeddig legkisebb viszhangra sem talált. Hogy ideiglenes Regenst<sup>220</sup> akarnának adni, semmi alapos adatunk nincs róla; hanem legujonnan az a hír kereng, hogy a választási engedelem leg fensőbb helyen már resolválva<sup>221</sup>, és a győri püspök vagyon Commissáriusnak<sup>222</sup> kinevezve. – Adja Isten, hogy jól üssön ki, s Juranicsot<sup>223</sup> ne vegye páldaul hivatala teljesítésében.

A Primás még a mult holnapban, előbb ugyan a tihanyi, azután a czeli<sup>224</sup> apátot, végre a pannonhegyi Conventet<sup>225</sup> hivatalosan megkérdezte: mi joggal választott a Szerzet Vicariust<sup>226</sup>? Erre a Convent velős adatokkal felelt, mivel úgy látszik, a Primás megelégedett, mert már azóta Dávidnak egy hivatalos levelet írt, ezen czim alatt: „Archi-Abbatiae Vicario Generali.” A levél tartalma csak két esküdt taggal közöltetett, kiknek jelentése szerint a benne előforduló tárgy nem az egész Szerzetet illeti, hanem csak egyes személyt, s azért jónak találták azt tovább is titokban tartani. – A Commissio hihetőleg elmarad. –

Hát a Physicáddal<sup>227</sup> hogy vagy? Nem sietsz e minél előbb kiadni? Most már kelendőségéről nem kételkedhetel, mert bizonyosan országszerte elfogadtatik oskolai kézikönyvül. Leander<sup>228</sup> Historia Philosophiae<sup>229</sup> czimű munkája is Bécsben sajtó alatt vagyon, s még az oskolai év alatt elkészül. Csak rajta! mert a szegény szerzetesnek úgy sincs egyebe, mint munkássága által szerzett becsülete.

Ha majd belső dolgaink élénkebb fordulatot vesznek, ismét megkereslek levelemmel, addig is magamat atyafiságos szeretetedbe ajánlva vagyok  
Győr tavaszelő 6. 1841.

barátod  
Gergely

U. I. Ha még nem kaptál volna, itt küldök egy Directoriumot<sup>230</sup>, és Schematismust<sup>231</sup>.

---

220 vezetőt

221 itt: elfogadva

222 küldöttnek

223 Juranics Antal (1768–1837): 1825-től győri megyéspüspök.

224 Cell: ma Celldömölk városa.

225 gyűlést

226 vikárius: helynök; a megyés püspök helyettese

227 Jedlik tankönyve, többkötetesre tervezett természettanának első kötete, a „Súlyos testek természettana” végül 1850-ben jelent meg, Pesten.

228 Stanke (József) Leander (1800–1855): a szabad művészetek, az irodalomtudományok és a filozófia doktora, a pesti egyetem rendes tanáraként a logika, a metafizika és az erkölcsfilozófia előadója.

229 *Compendium Historiae Philosophiae*. A könyv az interneten hozzáférhető: [http://books.google.hu/books?id=870kaZNOeLAC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs\\_ge\\_summary\\_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](http://books.google.hu/books?id=870kaZNOeLAC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false)

230 direktórium: a liturgikus szolgálatok rendjét meghatározó, naptári rendet követő könyvecske

231 sematizmus: rendi névtár, a rendtartomány intézményeinek, szervezeti fölépítésének és személyeinek adattára

#### CZUCZOR GERGELY LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 4.<sup>232</sup>

Kedves Barátom !

Írj mindjárt a Főapátnak; az Istenre kérem, menjen Ő Felségéhez személyesen kegyelmet kérni számomra, mert hat évi várfogságra vagyok ítélve.

*Czuczor.*

(Jedlik Ányos, egyetemi tanár úrnak).

#### CZUCZOR GERGELY LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 5.

Kérlek, jőj el holnap reggel hozzám, nyolcz óra után, mintegy fél órakor; házi ügyeimre nézve akarnék rendelkezni veled. Ne félj, nem compromittárod magadat, csak a Profózt keresd fel előbb a házban. Ha holnap nem jöhetnél, jőj holnap után.

Buda, febr. 3. 1849.

*Czuczor.*

(Jedlik Ányosnak).

#### CZUCZOR GERGELY LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 6.

Intézkedések lakásomra és vagyonomra nézve.

1. A szállást fel kell mondani, de Sz. Györgyig lakhatik benne Szabó Alajos öcsém, vagy kit Te megbízhatol.

2. A 600 pengő forintról szóló utalványokat vedd magadhoz, s azon esetre, ha külföldre küldenének, add Pannonhegyére s kérd nevemben a Főapátot és Conventet, hogy időnként, míg börtönben leszek, élelmezésemre küldözgessék el.

3. Fehérruháimat és egyéb ruhanéműeket vedd magadhoz és óvd meg a romlás ellen, hogy ha az Isten kiszabadít, legyen mit vennem magamra.

4. Hátralévő díjamat vedd fel az Academia pénztárnokától s küldd vagy hozd el nekem Budára.

5. Ha fél év mulva ki nem szabadulnék, a Ferenczieknek hagyom (ha a Főapát nem ellenzi) nálok levő boraimat. (Imádkozzanak értem!)

6. Az ajtó között levő gorombább és finomabb vásznakot Szabó Emilia hugomnak adom.

7. Ha a fogságban meghalnék, a netalán hátramaradt kincstári pénzemet Érsekújvárbán lakó négy testvérhugomnak adom (ha a Főapát kegyes lesz megengedni).

<sup>232</sup> A 4–8-as sorszámú levél megjelent az Irodalomtörténeti Közlemények 1934-es évfolyamában, Gálos Rezső szerkesztésében.

Gálos Rezső az alábbi sorokkal vezette be a levelek közreadását:

„1848 karácsonyára (pontosabban: december 21-én) jelent meg a Bajza József szerkesztette Kossuth Hirlapjában Czuczor Gergely *Riadója*. Czuczor újkor nem menekült a kormánnyal Debrecenbe, hanem Pesten maradt, pedig tudhatta, mi vár rá. Rövidesen Windischgrätz seregének bevonulása után, január 18-án, az esti órákban már börtönbe vetették, haditörvényszék elé állították, és 29-én már az ítélet is megvolt: hat esztendei várfogság vasban. Czuczor, aki talán nem is sejtette, mennyi fáradságába és könyörgésébe került a ferencendi gvardiának, hogy a halálos ítéletet elhárítsa róla, ennyire szigorú ítéletet sem várt. Fogsága első napjaiból maradt ránk (a bencések győri múzeumában) néhány levele, amelyeket sebtiben írt unokafivérének, Jedlik Ányosnak, a másik nagy bencés kortársnak; Jedlik ekkoriban a pesti egyetem tanára.”

8. Husvét előtt jószágaimat el ne adjátok, se el ne hordjátok szállásomról. (Mert hát ha addig szabadulnék?!)

9. Az ablak melletti könyvtár alsó fiókjában balra fekvő *bouqic* nevű, orvosi eszközöket küldd el hozzám. Isten áldjon valamennyünket.

Buda, febr. 3. 1849.

*Czuczor Gergely.*

(Jedlik Ányos úrnak).

### CZUCZOR GERGELY LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 7.

Kedves barátom.

Csak röviden írhatok. Úgy intézkedjél, hogy, ha lehet jószágom most még áruba ne bocsáttassék, mert hát ha meg lehet, hogy néhány hó múlva kiszabadulok s megengedik Pesten laknom?

1. A finomabb bútorokat vitesd magadhoz, a többit ha lehet a Ferencziek zárdájába.

2. A ruhaneműt, asztalruhát és ágybelit szinte vedd magadhoz s óvd meg a romlás ellen.

Czuczor János öcsém ágybelijét kösse a leány külön lepedőbe.

3. Könyveim és írásaim tétessenek ládádba. Az Académiáéit Toldi ki fogja választani.

4. A fa és mángoló adassék el valakinek a házbeliek közül.

5. A maradék liszt legyen a tied.

6. A maradék bab, lencse, borsó legyen a szomszédasszonyé, Nagy Gábornéé.

7. A konyhaedények, ha helyek lesz, tétessenek le a Ferencziéknél, ha nem, adassanak el.

8. A borra vigyázzon Benjamin barátunk, míg utóbb nem rendelkezem róla.

9. Az asztali edényeket vedd magadhoz. Kár volna elprédálni őket.

10. A cselédem hátralévő bérét a bérkönyv szerint fizessd ki, s hordozkodás után küld el.

11. Számomra küldj Budára Csaplár Benedek piarista tanárhoz e hónap vége felé 30, azaz harminc pengő forintot, ki majd átküldi azt nekem. Ha valamit elfeledtem, végrehajtását saját belátásodra bízom.

A mit fogságom enyhítésére s rövidítésére tehettek, okosan tegyétek meg. Én sorsomat, Istennek hála békével túrom.

Köszöntetem Bélát, Lojzít, Milit, Zlamálékat.

Isten áldjon meg bennünket.

Budavár mart. 21. 1849.

Öcséd  
*Gergely*  
szegény fogoly.

(T. ez. Jedlik Ányos egyetemi tanár úrnak Pesten).

### CZUCZOR GERGELY LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 8.

Kedves barátom,

veszély lebeg fejem fölött, lehet hogy a többi fogollyal engem is elvisznek, azért könyörögnöm kell kegyelemért, és pedig mindjárt. Kérlek, légy ma 9-kor délelőtt otthon, és készülj elmenni Haynauhoz; együtt fogtok menni Leander, Samu és még egy két pap. A dolog

vezetését, és előterjesztését Leander vállalta el. Tegnap a Gvárdián volt másod magával Haynaunál, ez szívesen fogadta őket, s megdicsérte, hogy részvétellel viseltetek másnak baja iránt, tehát nektek sincs mit tartani valami rosztól. Kérlek ne tagadd meg barátságos és atyafias kívánságomat,  
Pest dec. 26. 1849.

barátod  
*Czuczor Gergely.*

(T. ez. Jedlik Ányos, egyetemi tanár úrnak, *Helyben*).

# JEDLIK ÁNYOS HUSZONEGY LEVELE ORSONITS ISTVÁNHOZ

*Mayer Farkas OSB kutatásainak felhasználásával közreadta  
és jegyzetekkel ellátta: Székács István*

## JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 1.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/2.  
1832. június 8.

8<sup>dik</sup> Junius 1832.

Kedves Jancsim!<sup>233</sup>

Haládatos szívvvel vettem előbbeni Levelit, melyben azon borzasztó visitatióra bennünket valamennyire el kiszétett;<sup>234</sup> De a' kérésit nem tellyeséhettem, mert, az ide való Muzeumba<sup>235</sup> eladás vigett le rakott többnyire az electricitáshoz tartozó szerszámokat, mellyek jobban játék, 's tudatlanok mulattatása kedvéért szolgálhatnak, a' Fő Apátnak azon kérdésre hogy vagyon é reájok egy Physikai Muzeumba nagy szükség, nem mertem tellyes energiával ajánlani; A' Batteriát is említettem előtte, de arra reá nem allott, ne talán nemellyek szemei előtt azon gyanuba essünk, hogy magunk haszna keresésivel a' Pozsonyi Muzeumot az illyes tárgyul meg fosztottuk, és így ott vagyunk a' hol voltunk.

Szeretném már hallani a' Crystallus islandicát<sup>236</sup> meg e kapta már, 's mikép elégszik meg vele.

Jancsikám meg ösmérem micsoda embertelenség volt tőlem hogy előbbeni becses levelire a' feleletet egész mostanáig halasztottam, de ösmérvén jó szivüségit reménylem meg enged, ha meg mondom, hogy azolta csak nem minden üresemb oráimat a' physikai muzeumnak ritkaságait látni kíváncsi szebb csoportos feleknek több izben fel áldozni kéntelen voltam. Reménylem tehát, hogy ezentul is becses irásával, ha a' tárgy, és kornyülállások kívánnják, vagy engedik, fog szerencsétetni, fogadom a' feleletre illy soka nem várokozatom.

Ha jövő szerdán oskolánk lészen akkor jo forman el menünk csütörtökre Basinba a' fördöbe a' hol a' Nagy Szombati Gymnasium is meg jelenik; ha pedig dispensatiónk lészen alig ha nem Bétsbe fordulok az ünnepekre.

Tisztelem az erdemesseket, et valeant sicuti possunt optime kíván baráttya

Anian.

<sup>233</sup> Orsonics (Orsonits) Iván (János) (1805–1874) bölcséleti doktor, becsés fizikatanár. 1821-ben lépett a rendbe, 1828-ban szentelték föl. Tanított Pápán (1828–1829), Pannonhalmán (1829–1830), Győrött a papnövendékeknél (1830–1832). 1838–1850-ig a győri academia fizikatanára, ezekben az években került barátságba Jedlik Ányossal. 1850–68-ig ugyanott a gimnáziumban tanított. [Szinnyei]

<sup>234</sup> Jedlik itt a tőle máshol még nem látott, régies hosszú ékezetes betűket használja: az *ő*, illetve az *ú* betűt az *o*, illetve *u* fölött két ponttal, és a két pont közt-fölött vonással jelöli. (Ugyanílyet használt régi útijegyzetében is.) (– Mayer Farkas jegyzete)

<sup>235</sup> szertárba

<sup>236</sup> Az ún. izlandi kristály a kalcit egyik átlátszó formája, Skandináviában gyakori ásvány.

## JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNAK 2.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/1.<sup>237</sup>  
1832. december 22.

Karacsony havának 22<sup>dik</sup> napján 832

Kedves Jancsikám!

Köszönöm a' Schweigerbül<sup>238</sup> küldött két Heftet<sup>239</sup>, sajnálom hogy nagyon kevés vagyok benne, melly érdekelné kíváncsiságomat. A' Baumgartner jövendő kötetibe olvassa el azt a' modot, a' mellyel egy két huzásra a' leg erősebb magnet lehet elő állítani, az ujságba olvastam felüle, csudallom hogy olly későn küldik meg. — Midőn ezen folyo irásokrul értekezek részint már általlom is hogy el olvasásokba, és az érdekesbb tárgyak ki jegyzésibe olly késedelmes vagyok, de megengedgyen, a' talár tudgya annyira el vagyok foglalva, hogy minden iparkodásom mellett többet nem tehetek, mint a' mit teszek; de csak szabaduljak meg a' Consessusi actuariatusságtul mindgyárt több üdöm lesz, 's reményem hogy nem sokára a' Journaloknak nagyobb részit vissza küldhetem. — A' Biot Physikájához való Supplement, mellynek meg hozatását a' Landes által, reám bizta, tandem meg irkezett, több mint gondoltam volna, három jókora kötetbül all, hogy én is részesülhessek benne, beköttem őket angyalbörbe, ha át nézegettem, a' mi nem sokára meg lesz által küldöm őket. A' mint eddig tapasztaltam azon uj physikai talalmányoknak, mellyek a' folyo irásainkba említettnek a' compendiuma, 's ezentul - is folytattatik. — Annyi nálunk az apatur, hogy fel sem rugja az ember őket. De haggyan volna csak házi commoditásaink általok meg ne csökkennének, azonban alig megedgett meg nálunk a' Fő Apát, a' 8 órára köz akarattal szabott vacsoránkot 7<sup>te</sup> rendelte, mert elegendő foglalatosságot alig találván nagyon el unnyák magokat. Mindazon által hogy valami hasznot e környülményekbe hajthassak, eszibe hoztam a' Fő Apát Urnak hogy azon polytechnikumi Journált, mellyet a' Pozsonyi Cathedrara azon feltétellel resolvált, hogy valamint a' Győri Journálok a' Pozsonyi Physikussal, ugy ez a' Győriekkel ezentul közöltessék, 's meg ujitott kérésemre a' Biot physikájával, és hozzá valo uj Supplementjivel egygyütt meg hozatását meg engedte, 's hogy a' mennyivel lehet kevesebbe kerüljön meg hadta hogy az Adalbert<sup>240</sup> által a' bécsi Salbacher könyvarustul hozassam meg. Így léven a' dolog ezennel meg kérem Jancsikámat ne sajnálja fáradságát, és ezen közös ügyünkbe kérje meg az Albert Prof. Urat, ezen kívánságunk tellyesítésire, így azután leg alább a' Pozsonyi Cathedrának is lesz valamije a' mivel a' Győri Collegáknak kedveskedhetik. (NB A' polytechnikumi Journál már több esztendőktül fogva folytatik, de mindazonáltal elejitül fogva meg kell hozatni, majd egy czedulára a' titulussát különösen ra irom, a' mint ezen levelbe be rekesztve találja.)

<sup>237</sup> Boritékkal (valószínűleg e levélhez). A címzés szövege: *Pozsonybul. Nagy Tiszteletű Tudós Orsonits János Professor Urnak Győrben.* Az összehajtott boriték másik oldalát pecsét zárja le, a következő nyomattal: állványon váza, az állványnak címer támaszkodik, bal kézzel ezt tartja egy oldalról ábrázolt ruhátlan ifjú, jobb kezében Hermész-bot, bal lába mellett talán bőségszaru.

<sup>238</sup> Johann Salomo Christoph Schweiger (1779–1857) az erlangeni egyetemen a fizika és kémia rendes tanára volt. 1811–1819-ig egyedül adta ki a *Journals für Chemie und Physik* című tudományos folyóiratot, később munkatársaival 1833-ig. Ő találta fel a „multiplikátort” (elektromos sokszorozó).

<sup>239</sup> füzet, (folyóirat)szám

<sup>240</sup> Bresztyenszky Béla



Meg érkezett e holnap elején a' mi Prodirectorunk<sup>241</sup> is, és ambár nem nagy meg különböztetést remélhettünk jól ismért nagyratartásáért, de meg is több politikai jártosságot véltünk benne lenni, mint tapasztalni volt szerencsétlenségünk. Tudniillik midőn az Aloysius<sup>242</sup> jelen létünkben a' Superioratást neki által adta, a' Scapulér alul ki huzot egy félárkust, a' mellyre a' hozzánk szolló kegyelmes beszédje volt karczolva, csak gondolja úgy megszidott bennünket, hogy ha becsületünk hatalmába allott volna, egészen meg fosztott volna tőle. Fel nyitott, amint tehetsége engedte torokkal azt tárogatta különben is érzékeny füleinkbe, hogy jól tudgya micsoda bal vélekedéssel vagyunk éránta, sajnálja hogy a' popularis aura mely alba cum nigris summa cum imis confundit már annyira el hatalmazott, caeterum a' mint mondá non veretur, qui nostras de se sinistras opiniones non confundat azután mint valami Romai Pápa kívánta a' szűz szent békességet, a' mellyre midőn a' Lenké azt felelte volna Adgya Isten! egy boszus főhajítással ki kotródtunk. Az óta csak el vagyunk mint a' lófasz a' hideg vízben. 8<sup>4ik</sup> Decemberben introducáltatott, akkor mint a' Confessisba, mint az Odeumba helyes beszédet tartott, nem olyat mint a' tarsaihoz tartani szokott, adgya Isten hogy bajunk vele ne legyen, mink alkalmat valami kellemetlenségre nem adunk, csak ő ne bántson bennünket. De hadgyuk ezen kedv rontó, 's izetlen barát historiákat, — —

Hogy maga is el vagyon foglalva éppen nem csudállom, én már régebben itt vagyok, 's még látom mennyi tennivalóm leszen! — Örültem, midőn olvastam a' museum fundussának gyarapítására fordított szorgalmát, 's nevetnem kellett hogy a' Szöber<sup>243</sup> még 16 forintal kíványa kevesíteni gondosan öszve szedett summácskáját. En velem is csak nem olly forma esett történt, mert minekutána egy asztalos által különféle dolgokat csináltattam volna a' museum számára, egyszer hozzám jöve arra kért, hogy a' meg holt asztalosunk helyibe a' Directornál ötöt ajánlanám. én kérésit mint igen ügyes mesterembernek szivesen, és sikeresen telyesítettem, ő pedig a' museumba tett munkájáért halaadásból elvenni semmit sem akart, azonban a' szegény nem sokára meghalozott a' nélkül, hogy engem a' Protocollumából ki törült volna, 's így a' testamenti executores a' napokban egy 16 forintrol szollo Contot szépen a' nyakamba keritettek; szegény museum! csak nem felit el veszti az esztendei jövedelminek. — Én a' mechanikával nem vesződöm mert azt a' Csepcsányi<sup>244</sup> taníttya. Ha a' figurák szépen a' studiumhoz vannak alkalmaztatva sokkal könnyebb a' tanítás, de félek ne talán nem sokára sok figurátul el veszejje kedvit, a' mellyet most fáradozva rajzolgat. — do(?) formájú Conductort kérdez tőlem? Nézze meg a' Gehler Lexikonnyát ot több felék említettnek, és rajzoltattnak; azonban ha muzeumjának localitássát ösmerném talán mást - is tudnék javasolni, nevezet szerint ha a' machinanak allando helyet adhatna, akkor talán jó volna egy selyem sinoron stukatorra akasztott conductor, mely a' machina felet a' levegőbe logván ugyszolván semmi helyet nem foglalna el; ezen Conductor fehér plehbül is meg lehetne, 's valami gömbölyü, vagy négy szegü discust formálhatna; ha ezen falakasztott Conductoron felül a' stukator stanni foliummal be huzathatna propter[ç] distributionem electricam annyi fluidumot magába vehetne, hogy már egygyes szikra is meglehetősen ütést adni foghatna. — azon módot mellyet Bécsbe tanultam, 's az ide való machinával tellyes meg elégedésemre mag is próbáltam le írnam de a' mint észre veszem már nem lenne ezen a' félárkoson elegendő hely, azért leg jobb lenne ha husvétkor meglátogatna, ha pedig ez nem lehetne, 's maga hamrébb használni akarja, máskor szivessen le fogom írni. — A' maga vitrum armatumai<sup>245</sup> a' mint észre vettem olyanok mint az enyimek voltak. A' szurkot vagy micsodát vakarással igen bajos le venni rólok, én e képpen bantam velök: 1 font potassát<sup>246</sup>, melynek fontja Posonyba úgy tetszik 28 x. v. v. felolvasztottam azután ehhez kevertem circiter két

241 Engelhardt Anzelm

242 Pendl Alajos

243 Talán egy győri iparos vagy asztalos.

244 Világi tanár, 1810. május 20-tól a pozsonyi akadémia mennyiségtanára (ld. Ortway, 100 év, 159. o.)

245 leideni palackok

246 hamuzsír, KCO<sub>3</sub>

annyi már meg oltott meszet, ez által a' szénsavanyátul meg fosztatvan causticussá<sup>247</sup> lett, azután egy anstreicher pemzlivel 5. 6. üveget egy más után több izben meg festettem, és fel ora mulva vízben az üvegekrül kevés faradsággal le mostam a' resinát<sup>248</sup>. A' vitrum armatum vörös nyakait festettem először grundirozás gyanánt cinoberral meg vörösétett kopálfirneisal, mert evvel igen helyessen lehet festeni, de mivel ez nem a' legjobb isolator másodsor meg festetem spiritusz viniben fel olvasztott schellakkal annyi cinobert hozza kevervén, hogy a' meg kívántato vörös szint meg kapja. (: Schellakbul készittetik a' spanyolviasz is, és cinóberrel festetik :) Ne pedig a' külső armatura valami meg ütközés, vagy karmolás által valamiképp meg sertödgjön igen jónak találtam azt valami tetszise szerint választot olajos festékkal be huzni kivévén a' fenekit. én tobák színűre festetem őket mert ez a' szín volt a' leg ócsobbik. A' Schellakot meg kapja a' boltban, a' többit pedig valami festónél. Eljen egésséggel.

A Diaetarul a' Bonaventurának<sup>249</sup> szándékozok irni. Feleljen mennél hamarébb a' könyvek iránt.

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 3.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/3.

1833. január 1.

Jancsikám!

A könyvek eránt tett értekezésemet jól értette, csak meghozatásokat mennél hamarébb eszközölje. — Én a' T. Magyar Társaságtul semmi helyes Physikát hamarjában nem reménylek. — Husvétra hozzánk feljöhet mert egy vendég szobánk vagy; azután szükségbül a' mineralogicus szobában is lehet hálni; különben pedig a' Bakonybeli Apát számára a' Magyar utzában vagyon hállás rendelve, a' mellyet a' mieink a' vendégek számára fentartottak.

Hogy az éles és kiálló szegletek a' füstölt szobába fejéren maradnak különösnek lázott ugyan előttem, de a' melegnek a' diffractiojára reá nem jöttem volna, nem is értem mikép mehetne az által vigbe. Mivel kérdez felelek a' mint tudok. azért száll a' füst a' falakra, mivel azok hidegebbek a' szobában levő levegőnél, ha a' levegő folyvást egy temperaturában lehetne a' falakkal, akkor a' füst szüntelen a' levegőben lebegne; már pedig a' kiálló szegletek a' szobában levő levegőnek temperaturáját hamarébb felvehetik, mivel két felül melegítettnek, mint az egyenes fal, tehát kevesebbé is lepettettek meg, az hidegebb helyet szerető füsttől. Midőn értém, hogy a' Thesiseimnek némel különössegein fel akadttak, megdöbentem, mert véltem, hogy olly Criticusokra találtam, kik a' kisebb hibákat csak azért emlegetik, hogy meg mutassák melly képesek legyenek a' nagyobbaknak fel fedezésire, mellyeket csak engedékenységbül halgatnak el; azonban a' nyakamba kerített Pausára nézve válaszollok: A' tavvali első semestrise Thesiseimbe a' defendensek nevei három csillag által elvannak valasztva, mivel itt egy Tentamanre közönségessen csak négyet szokás el végezni; így tehát a' két csapatra osztott defendensek nem egyszerre, hanem minden csapat külön

<sup>247</sup>  $KCO_3 + Ca(OH)_2 = 2 KOH + CaCO_3$ ; causticus: erősen maró, lúgos anyag

<sup>248</sup> gyanta, gyantás anyag

<sup>249</sup> Hideghéty Bonaventura (1798–1850)

külön izben teszi meg a' Tentament; azonban ezt a' Typographus talán az öregebb Professorok institutiojából őszinte minden befolyásom nélkül, de még is helyben hagyásommal vitte véghez, valamint a' második Semestrisi Thesisembe a' Taschler es Josephus név között csak azért latzatik a' huzás lenni, hogy ezen név az előbbenieknél jóval rövidebb ne legyen. Már most lássa ezen kérdéseivel mennyi írásra kárhoztatot engemet!

Nagyon nevettem a' Kohn által magánal tett visit azon a' feltételbül, hogy az Academiai Muzeumot mutatná meg neki. Balgatagság volt az Albélitul<sup>250</sup> hogy ezen polytechnikumbeli embert ez illyesre vezérteni nem atollott, 's nem félt, hogy a' németeknél lévő Suppositumunkat meg jobban meg erősíti. De hagynám — —

A magnes által gerjesztett villányrul (: magneto-elctrititásrul :) ha emlékezem már egyszer valamellik levelembé emléttést tettem; a' mit a' német magának mondott az bizonyos, a' dolgot már a' Vacatiókba magam is próbáltam, 's úgy lenni találtam, ámbar látzó szikrát nem vonhattam ki mert ehhez erősebb magnes szükséges, a' modgyát le írnom hoszszas volna, inkább haza küldöm a' Poggendorfnak azon kötetjeit, a' melyekbe vagyon ezen tárgyrul értekezés nevezet szerint:

Band 24. Nro 3. pag. 473–504.

Band 24. Nro 4. pag. 612–640

Band 24. Nro 5. paginis 186–188. denique in eodem

Band pag. 91–186.

Hanem ha ezen citált helyeket el olvasta azzal kérem ne restelje meg egyszer vissza küldeni őket, részint azért mivel notatiókat akarnék magamnak tenni, részint mivel második Semesterbe ezen experimentumokat meg akarnám próbálni, Maga könnyen meg próbálhatja a' Tussillal<sup>251</sup> azon electro-magnes segítségével, melly 24–30 fontot el bir, emlékezem hogy a' modját miképp kapja meg ezen magneticus erőt már mutattam. Fogja tapasztalni hogy ezen talalmány igen interessans, 's gyönyörűséget szerez, de szükséges hogy előbb az ember az electromagnetismus Theoriáját értse.

Ezeken fellül vissza küldöm a' Baumgartner 10 Bandbul 4<sup>dik</sup> Heftet, ebben érdemes hogy el olvassa a' mi az Akustikárul vagyon, pag. 469–485.

Értettem Levelibul hogy a' Bonaventura<sup>252</sup> megkapta egyik Levelemet, de bezeg meg kapta é a' masikat, mellyet egy nappal utóbb megint küldöttem azt nem tudom, 's pedig szeretném tudni. Hallottam a' Tarcsay Notarius sacro sedistül<sup>253</sup> hogy szeretné a' Bonaventura a' Diaetaba mondatott beszédeket meg kapni, kérdezze hát meg őtet, meg vegyem é részire őket? mért másképp hozzájuk nem lehet jutni.

Sok Szerencsét ez uj esztendőben

Anián

1. Jan. 833.

---

<sup>250</sup> A győri királyi akadémia jogi karán 1828–1834 között a természetjog tanára Albély Ferdinánd. (Németh Ambrus: A győri akadémia története III. 78–80.)

<sup>251</sup> Dussil Illés (1796–1849) a győri rendi liceum fizikatanára. A régi egyházi névtárakban (pl. az 1821-esben) Tussil néven szerepel.

<sup>252</sup> Hideghéty Bonaventura (1798–1850)

<sup>253</sup> szentszéki jegyző, vagy talán diétai követ lehetett

#### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNAK 4.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/4.

1834. február 25.

Kedves Jancsim!

Szives köszönettel veszem általküldött Thesiseket. Minekelőtte levelit olvasnám meg pillantottam mint figurás bennök a' figurabilitas, 's hamarjában nem tudnám el érteni, hogy légyen az lehetséges, hogy maga azt az Extensiotul oly különösnek tartja; de midön levelit olvastam, tüstént láttam hogy a' Gröber<sup>254</sup> pennája figurazott a' Ön keziratjába. Az electrochemiát is csak azért tette oda hogy vetesse észre mennyire forgott légyen az újabb véleményekbe; ambár ha szorossan vesszük a' dolgot, tehát az egész chemia, elctrochemia lészen. Azért velekedem a' Gröberre mert a' Consilium által az ilyen irás közönségessen a' Competens Professor meg ítélésire bizatik.

Én az idén egynehány hydrostatikai műszereken kívül, egy oly készítményt tsináltattam mely a' szomszéd szobából egy talán 12–14 öles vas droton a' leg gyengébb hangokat, ugmint orapetyegést, hegedü szozatot, vagy jádzó szerszám muzikáját a' muzeumnak tulsó vigin igen meg lepő modon halhatová teszi, ha meglátogát bennünket, reményilem tetzésit meg fogja nyerni.

Nálunk 3<sup>dik</sup> martiusba már iskolák kezdődnek, már ugyan el szoktam tölük.

A diplomat. Codexet vissza küldöm, a' mit felöle irhatnék, olvassa az AEmilián<sup>255</sup> által Rudolfnak<sup>256</sup> küldöt leveliben.

A miklosnak<sup>257</sup> is lelkire biztam hogy egye meg a' szappant.

Az iskolai physika esztendőre meg akkor sem lehetne kész, ha egészszzen el tökellett szándékom volna azt szerkeszteni. Tatár tudgya a' Physica nekem annál nehezebbnek tetszik mennél jobban tanulom; Akar mely részit tekéntem merő rendetlenség, 's ha rendbe próbálom szedegetni nagyon csikorogva megy; 's azért ha igazán bele kapnék is, nem ígérhetném, hogy oly hamar nyőne, mint eső után a' gomba. Ha együtt lehetnénk nem kétlem könnyebben tudnánk egyet öszve állogatni. Mindazonaltal ha valamit ezentúl öszve habarhatnék el nem mulasztom ítélete alá bocsátani. Azonban igen szeretném ha maga is meg próbálná valami részét p.[éldának] o.[káért] De Sono<sup>258</sup> gustusa és a' Phisica mostani állapotya szerint rendbe szenni, 's ha ez jól, 's könnyen esne ki, a' többit is folytatni, etc. etc.

A napokban rendbe raktam a' Polytechnicus Journal minden részeit, hogy békötetés okaért a' könyvkötőnek általadhassam, de az első 6 Band meg nem találkozott kösztük, a' mi hogyan légyen lehetséges nem tudom, mert emlékezem, hogy ön egy leveliben már jelentette hogy mind valamennyi már meg volna; de én csak most bontottam föl a' paketákat, és a' héjjanyt találtam. Azért kérem ne terheltessen az Adalbert által az első hat kötetet a' Salbachertül sürgetni, 's annak idejibe kezemhez szállittatni. A' Poggendorfok is furdalják már lelki isméretemet, de csak meg egy kis várakozásért könyörgök, az után iparkodok őket utnak eresztetni.

Éljen boldogul.

Anian.

25. Febr. 1834.

254 Gröber Lőrinc (1777?–1834) 1812–1832-ig a győri akadémia, 1832–1834-ig a pesti egyetem tanára.

255 Mann Emilián János (1797–1876)

256 Filperger Rudolf Antal (1797–1863)

257 Sárkány Miklós József (1802–1891) mint bakonybéli apát

258 a hangról

Nota bene majd el is felejttem!

A hany közösülö cső ellen már semmi észre vitelem nincs.

Az electrica machinára szolgáló új planuma nagyon lelkem szerint nagyon szerkesztetve. 'S csak csekélség a' mit rajta módosíthatnék: Tudniilik, nem láttam miként közösülnek a' vankusok a' földel, azért az 1<sup>so</sup> rajzon a' g<sup>nél</sup> a' a közösülest ig drot által jelentém, értetődik, hogy ezen drot szinte a' fában el volna dugva, és a' végén golyobisra vizződne.

2<sup>szor</sup> a' dm /: 1 rajz :/ az alol jelelt scála szerint nehezen több 5 hüvelknél, ez pedig egy olly villány műszerre, mint az említett rajz jelent igen is kevés volna, mert ez ha jól el készülne bizonyosan 9 vagy talan több hüvelknyi szikrákat szorhatna.

3<sup>szor</sup> A' vankosukbul, és a' szivatyukbul allo golobisok talán czélerányosabban alhatnának az általam ki jelelt z z z z jeleken, mivel ekkor a' pulvillusok, esszivatyuk azon részei mellyek leg alkalmatossabbak az electricitást egymásnak által adni egymástul valamennyire tavolabb esnének, természetes hogy akkor az oxo forgatyu is hosszszabb lenne.

4<sup>szet</sup> nem érhettem mire válok a' tengelbe el dugot kis golobisok i és i /: 3 rajz :/

5<sup>szor</sup> minden részinek meg a' mellyik fabul készülne is, ugymint azon részek mellyekben x és x tengel forog, szeglet nélkül kellene készülni, nehogy valami képpen ki lopnák az electricitást.

6<sup>szor</sup> Már szeretném ezen Machinát, készen látni, sokat igérek magamnak felüle.

## JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 5.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/5.

1834. március 14.

Kedves Jancsikám!

Már nálunk el mult a' Visitatio, 's a' Fő Apát Bécsbe utazott, nem sokára lészen hozzája szerencséjek; kívánám hogy egy könnyen bennünket ne szerencsételtne, mert már a' hosszszu ebédelést, és véghetetlen vacsorállast testestül, lelkestül el untuk; hát még ha minden alkalmatlankodást el számlálnék?! Az előtt boldogoknak tartám a' kik az ország Gyülése folyamattját színrul színre láthatták; most azokat tartanám jövendőben boldogoknak, akik a' mostani Diaetát lattak, 's bizonyossak hogy többbe soha se lattándják. Bár csak azt nyerhették volna meg hogy Pesten tartatna, vagy akár a' Caucasus melle vitettne.

Talán meg nem fogom későn tudósítani arrul, hogy a' Lonovits Egri kaptalan követje az a' hires, 's nem oknélkül hires beszédnök Csanády Püspökké neveztetett ki. Ha ez az ujság meg Györött nem szárnyolna, vigye el a' Szigeti Népész<sup>259</sup> Urhoz /: akit tisztelek :/ 's reménylem kedves lészen neki, mert a' Lonovitsot itt létekor nagyon meg kedvelte.

Egy valaki azt a' comissiót adta, hogy tudnám meg micsoda szentyei köze tartozott az Istennek a' Sz. Fedor vagy talán Faedor?, 's mivel szeretnék kívánságának eleget tenni, ne sajnálja a' Györött heverő Martirologiumban, vagy valami szentek életiben fel keresni, 's rövideden az egész Conduit listáját azonnal által küldeni.

Nagyon örülök, hogy a' sok hallogatás után csak ugyan már egy esztendeji, t. i. az 1831<sup>diki</sup> folyamatyat vissza küldhetem a' Poggendorfnak. nem sokára reménylem hogy a' következő esztendeit is vissza szolgáltatatom.

---

<sup>259</sup> = plébános I. Guzmics naplójában Sörös P. megjegyzését a 4. l-on.

Most emlékezem hogy egyszer kérdeztem miképpen adtam a' negyven forintrul számot; ime itt a' formaja

#### Rationes

Super florenis 40 relictionalibus?, quas infrascriptus ceu bñs-gratiose resolutum annum pensuus pro minoribus Instrumentorum physicorum reparationibus, et producendis experimentis pro anno scholastico NN a' Regis Filialis Cassae Pol. Fundus Poseniensis offo levavit

Articulus	Specificatio reparationum, et rerum comparatorum	Fl.	X.	Signum Contorum
-----------	--	-----	----	-----------------

Denique még egy a' mire kérem. Tudniilik ha időhez jutna, ne sajnálja röviden egyszer meg írni, miképp vélné leg jobbnak az Affinita[s] chemicát<sup>260</sup> az Adhaesio, és Cohaesioval össze kaptsolni, mert ez a' három csak ugyan egy erőnek a' módosításai, és micsoda rendet tudna javasolni a' Chemiai részben.

NB A' Vernernek<sup>261</sup> kineveztetésin örülök, főkeppen hogy a' szegény Leandernek<sup>262</sup> útja nyílt. A' többi között, a' mellyeket írni volna kedve, azt se mulassa el: micsoda reménysége vagyon a' Bresztyénszkynek<sup>263</sup> Universitasba? — Eljen egészséggel.

A. J.

14. mart. 1834.

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 6.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/6.

1834. június 25.

Kedves Jancsim!

Jó alkalmatosságom lévén, el nem mulaszthatom hogy ne tudósítsam azon tapasztalásomról, mellyet a' napokban tettem a' magnes által indított villány szikrarul. Én abban a' vélekedésben voltam hogy a' magnes szikrára leg alabb 10-12 font erejű magnes meg kívántatik /:mert így írják a' kik próbálgatták:/ ennél fogva, mivel az én magnesem közönségessen aligha két fontnyi terhet bírhat, nem volt reménységem ezen tüneményt valaha magam emberségibül láthatni, annál inkább is, mert Bécsi polytechnikumba is nagy magnes által csak igen piczin szikrácskát lehet elő tüntetni. En tehát egészen meg elégettem azzal

<sup>260</sup> kémiai affinitás = vegyrokonság; egyes kémiai anyagok képessége, hogy bizonyos anyagokkal könnyen egyesülnek

<sup>261</sup> Verney (Verner) József (1785–1850-es évek eleje) bölcséleti doktor, 1834–1848-ig a pesti egyetem tanára. Bár magyarságát névváltoztatásával demonstrálta: 1842-ben magyar nemességet nyert, és 1844-ben német családi nevét Verneyre változtatta, a magyar oktatási nyelvet nem sajátította el kielégítően, s mint Jedlik 1848-as dékáni naplójából kiderül, erre hivatkozva nyugdíjazták.

<sup>262</sup> Stanke Leánder

<sup>263</sup> Bresztyensky Béla, a győri akadémia első bencés tanára (matematika), később tihanyi apát

ha az AC puha vasra [rajzolt ábra] tekert drót által, minek utanna mind a' két vigit tudni illik az B et C-ét a' Schweiger multiplicatorhoz szokott mód szerint kapcsoltam volna, annyiszor észre vehető declinatiót eszközöltem a' mages töben, a' hanzszor el vettem a' magnestül vagy hozza tettem az AC vasat. Az AC vasra tekert réz drot közel 70 láb hoszsu volt, de nem vastagabb mint a' hegedü hurjai közt a' leg vastagabbik. Azt véltem hogy ha talán vastagabb drótot tekernék az AC vasra, akkor bizony=nyára minden elválasztásakor, vagy hozzá tevésekor az emlétett AC vasnak, nagyobb mennyiségü villányszesz kényszerítettnek a' kerengő mozgásra, és ekkor a' magnestő declinatioja is nagyobb lenne. Errül magamban meg gyözödvén egy oly vastag vörös réz drótot, mint a' Györi Collegium Muzeumaban lévő electro-magnesen, mely 25-30 fontot tart, vagyon, tekertem az AC puhavasra és örömmre tapasztalám, hogy a' declinatio acus in multiplicatore electro-magnetico sokkal elevebben ment végbe, mint az előbbi esetben; de azért magneto-electricus szikrát általa kapni hihetetlennek gondolám; mindazon által, mivel az ördög nem alszik, és sokszor a' disznó láb is el sül, ha puska modra fogja az ember, semmit sem mulasztám el a' formalitasbul, melly a' Pogg. 101 Band, és 176<sup>dik</sup> levélen ajáltatik, és csudálkozásomra méltó könnyüséggel olly fényes magneto elctricus szikrákat káptam, hogy a' nyitot ablaknál is szépen láthatók valának. Azután kíváncsi voltam nem e lehetne ezen tüneményt még sokkal gyengébb mages által elő idézni, 's tapasztaltam hogy egy mages által melly leg fellebb 6-7 latot tart, már lehet látni az emlétet szikrát, ambár nagyon gyengét, és sokszor ki marad. Szeretném ha magesok által egy olly electricai mühszer készülhetne, mely egy oly folyvást folyó electricai torrenst adhatna, a' minöt a' Columna voltaianából kapunk; akkor bezeg a' galvanicai experimentumok minden forcsirozás nélkül könnyen meg történnének Ezt az a' könnyü, és még is még mostanságban ritka experimentumot próbálja meg Jancsi, hogy ha még egy német vetődik Muzeumába, a' szemit ki süthesse a' magneto-electricus szikrákkal.

Azon felül azon electro magneticus forgonyokat, mellyekbe majd a' mages vagy electro mages a' multiplicatorba, vagy a' multiplicator az electro mages körül forog, ha a' villány folyam bele eresztetik, 's mellyeket én a' Györi Collegiale Muzeum számára öszve rakosgattam 6 esztendő előtt, most a' Pogg 31 kötetjinek 2<sup>te</sup> Reihe 207 lapján mint nagyon interessans uj talalmányokat leirja egy Ritchie nevezetü angol. Én mivel az electro magnetismus teoriájából igen természetesen folynak, nem is mertem volna ezen mühszereimet uj talalmánynak keresztelni, 's attul is tarték, ne talán már valahol ez illyes mühszerek le legyenek irva, ambár én felölök valami emletést tenni sehol sem találtam.

A Schweigertül hallám hogy a' Schweiger Seidel Journál tavval el maradott ugyan, hanem az iden a' Schweiger és Erdmann /:vagy talán inkább Ermann:/ által folytattni fog; 's azonnal meghagyám a' meghozatását.

Éljen egészséggel, 's irjon ha valami interessanst tapasztal[1].

Anian. m.k.  
25 Junius 1834.

## JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNAK 7.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/7.<sup>264</sup>

1835. február 24.

Kedves Jancsikám!

A Feő Directorunk akarttya szerint 19<sup>dik</sup> Febr. Bécs rándultam, hogy a' Museumunk számára resolvált műszerek felül a' művészekkel értekezsek, a' mi meg is történt, és az emlétetmüszereken kívül a' microscopium Solárét is fel vittem, hogy az újabb mód szerint reformáltathassam, és acromaticus lencsékkel el láthassam; ez is meg lesz 35 pengő forintért, már kíváncsi vagyok vele próbát tenni, 's látni mennyire lesz tisztább általa a' kép, mint a' nem acromaticus lencsével szokott lenni? — Vettem egy gummi elasticumbul fujott hólyagot is, azon célbul, hogy oxigenius levegőt benne pro improvisis casibus tartogathassak; az ára 3 f. w. w. — Ezen felül vettem 115 crystallus modellát fábul csinosan kifaragva, ezek által reménylem hogy mint a' crystallographiát könnyebben lehet érteni, mint a' Doppelbrechungot; az ára egy kevéssé borsos, 15 fl. C. m. — Ezeket a' Museuméva szándékozom tenni, ha kifizetheti, különben(!) az én tulajdonom marad. — Magám számára is vettem egyet mást, és a' különben is lapos erszényemnek, csak nem egészen vérit vettem, Tudniillik egy tollakra készült fekete bőrrel borított, kerekeken ide 's oda tologálható nyugvo kanapét parancsoltam 's reménylem három négy hét alatt meg kapni; az arát nem merem meg mondani, de mindazon által nem bánom, ha el gondolom mély kénos volt a' szerencsétlenségem után a' meleg ágyban napokig fekünni, mely jo lesz rajta a' nyari meleg ejszakákon, 's talán még napokon is heverészni etc.<sup>265</sup>

A látocsője eránt azt válszolja a' Plöschl, hogy ő azt semmiféle fel tétel alatt vissza nem veheti, mert ugy könnyen az a' hir tamadhatna felüle, hogy ő régi csőveket uj gyanánt adogat, a' mi neki nagyon árthatna, mindazon által ha csőjít neki által küldené ő azt mint másét, és em ujat valami vevőnek el adni nem restellené. — Meg néztem a' minute paraplét is, 's meg kell vallanom hogy tetszett, Az AB /:Fig.:/ [rajzolt ábra] egy nem vastag fekete csinos botot mutat, melynek a' Bnél a' felső, Anál az alsó rezes része vagyon; a' B részbul a' palcza közepén végig megy egy nem igen vastagabb aczél veszső, mint az író toll; mely mindazon által a' mint bizonyították elegendő erős; ebbül az Atul nem meszsze jönnek ki a' halcsont veszsők, mellyek ha öszsze hajtának az aczél veszsőt ugy körülveszik, hogy egy csomo nélkül lévő fekete palczát formálnak, hogy pedig sziljel ne düljenek a' c, d, e, f, hal csont gyűrük huzatnak rajok. Ha a' palczábul eső ernyő kívántatik, le huzatnak a' gyűrük, és azon kis zacskóba tétetnek, melyben a' tafotabul készült boréték tartatik; a' palcza váge A bele dugatik az ernyő közepén latzato Q lukba, a' g karikácskákknak pedig mind egyike ugyan annyi halcsont palcza vigire akasztatik, ki feszítetttven az egész egy közepszerü könnyü paraplét ad; a' zacsko melyben a' gyűrük, vagy a' tafota ernyő tartatik nagyon kis helecskét foglal; mondom a' paraple nem rossz, el készétise, mint tapasztalám hamar kész de nem tudom erősebb szélben ellentalhat é; az ára pedig csak - - 14 fl. C. m.

Hát a' Pinkli készült é már ?! — Ezen alkalommal át küldöm a' Glasbläsereit; de hogy mindent jól meg értesen belöle, csak nem szükséges volna egy ebben jartos mestert szemlélni; nekem ez a' mesterség mint tisztaságáért, mint csinos készétményeiért nagyon meg tetszett, 's

<sup>264</sup> A levél két egymásba tett, összehajtott papíron olvasható. Az első oldal után átírva a két, egyébként üres oldalt, ez áll: *Sietségbul két levelet kaptam ki a' fiokombul, 's midőn észre vettem resteltem újra írni, azért csak forditson, 's meg engedjen ezen rendtelenségemnek mert már két fertály 12re. Jó ejszakát.*

<sup>265</sup> Ld. Barbély Asztrik naplóját a levéltári forráslemezen. Az értesítés 1834. szeptember 8-án érkezett arról, hogy túl van a veszedelmen, és szeptember 19-én arról, hogy hamarosan meggyógyul.



sokért nem adnam ha bérnék vele; vagy legalább gyakorolhatnam magamat benne.

Mikor küld már könyveket? igaz hogy nekem is kellett volna már eddig egy egy csomot vissza küldenem, de nem jutok időhez. Örültem mit a' Tot a' monyánok hogy majd az Examenok alatt sokat végezhetek; 's még is soha kevesebbet mint most. Csak gondolja a' Mineralogicus Collectiót a' Physicum Museumba által hordatom, a' Feö Director magára válalta az almariumokba törtenendő szükséges változások árát, és így az egész museum oly tekintetet nyer, hogy hamarjába parját sem találni. Jöjjön el Husvétra, vagy Pünkösdre.

Tisztelem a' Bonaventurát, Leandert, Miklost etc. NB Igaz é, és hogyan történhetett, hogy a' Marcellin annyát a' tapolcza vizébe agyon verve találták? Mi nagyon el iszonyodtunk, és sajnálkoztunk ezen borzaszto eseten.

Eljenek egészséggel.

24 Feb. 1835.

Anian m. k.

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 8.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/8.

1835. március 15.

Kedves Jancsim!

Köszönöm a' Csontos által el küldött könyveket. A' mi a' létó csövit illeti azt a' Plöschl semmi féle fel tétel alatt vissza nem veheti azon célbul, hogy azt mint magaét másnak ismét eladja, mert ugymond könnyen az a' hir tamadhatna hogy avitt csöket ujak gyanánt adogat.

Ha Batteriát főkép oly kis kiterjedésü Muzeumba készítettetni javasulnék, olly üveg recipienseket ajánlanék, a' millyent mi már egyszer el készíteni akartunk, de az üveg jól ki hütve nem lévén magatul el hasadt. Ez illyen üveg sokkal nagyobb mennyiségű villányt vesz magába, mint más szokásban levő vastag falu 4-5 ugyan akkora nagysagu üveg, 's csudálkozásra méltó tüneményeket lehet általa végbevinni. Most Bécsben a' Polytechnikai Muzeumban levő nagy villanyműszer mellé illyen üvegekbül készül egy rettentő batteria. Külömben ha az üvegek már meg vannak azokat használni a' takarékoság kivannya. De miden esetre egyik üvegnek a' masikkali öszve köttetésit ugy vigye vigbe mint az én batteriámba latta, ennel czéleranyosabbat nem javasolhatok. Ezen mod által /:ha az üvegek elegendő erősek, hogy egyik a' másik fenekit ki ne nyomja:/ azt is meg lehetne tenni hogy egyik üveg a' másikba helyhezteltnék, és így kevesebb helyet foglalna, mint az ide vetett rajzolat arnyékozza. [rajzolt ábra]

Ha a' Conductorjá szivó részit ugy el készeti mint a' Gehlerbe olvashatni minden jót ígérhetek, de a' vankusok alap fájára ragasztott üvegeket helyben nem hagyhatom; nem csak hogy egészen czéleranytalanok /:mert a' villány nem annyira az emlétet fába lopodzik vissza, mint a' vankusok bőribe:/ hanem meg az amalgamirallaskor alkalmatlanok is. Ha már rá ragasztotta meg szenvedheti őket ugyan ezután is, de hasznot tölek vagy eppen nem vagy igen csekelyet várhat; azért tehát nagyon szertetem hogy még ezen esetre három darab glimmer tablaeskával szolgálhatok; ha a' vankus hossza nem nagyobb mint ezen tablaeskake, akkor minden tablaeska ketté vagatván, két vankusra utig elég. Ha el is volna egyik vagy másik darabja repedve, sokat ne törödjön vele, könnyen segethet rajta ha kopal firnissel egy vékonu darabot a' repedésre ragaszt. Talan tudja a' modját hogy kel reá ragasztani mint a' selymet mint a' glimmert a' vankusra? Tudniilik a' vankus bőre szélit olly vékony élüre szeli mint csak

lehet, aztan erre ragaszt viaszkos tafotat, hogy a' tafota a' bőr szélivel egy planumot formáljon, ezután a' tafotára ragasztja a' glimmer tablácskat, oly helyheztesbe hogy valami egy unyira a' vankus bőre ala essék, ez utan ismét tafotat a' glimmer felyibe, 's csudálkozni fog ezen szerkeztetésnek foganattán! En az öszfe ragasztandó részeket kopal firnissel kentem be, 's nem sokára midőn már a' száradás által ragadékony lett öszsze ragasztottam.

A kiszülendő Physikának első Tomusát az Examenek alatt el vigezhetni reménylettem de a' mineralogikai gyűjteménynek közbe jött általhordása a' muzeumba egy egész holnapot el rontott, 's részemre haszonvehetetlenné tett; igaz ugyan hogy a' muzeum most szép formát kapot; most csináltak egy nagy Cortinát, mivel a' minerás almariumok a' fehér falat eltakartak. Kifogyván az időbül most folytatom azt a' mit már régen elvégeztnek reménylettem. Jelenleg a' Hangrul busulok, mihelyst öszve szerkeztetem ítélete ála bocsájtom, és észrevételei szerint teendő változásokba kapok.

Önök talán több ideje lenne némely practicus probákat tenni. Meg próbálta é már a' javaslatom szerint öntendő ólom köszörüszer készítésit. hát az utazó tarisznya planumába mennyire halladt? Azt nem is emleti érthette é a' minuta parapleának multkori levelemben álmos leírását, mit vél felöle, miként tetzik? — Hát az ajandekul kapott ércz gyűjteményt rendbe szedte e már, mennyire felel meg varakozásának? etc. etc. Eljen egészséggel.

Anian

15 Mart. 1835.

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 9.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/16.

[*dátum nélkül – 1835. március 17. után*]<sup>266</sup>

Kedves Jancsikám!

A hozzám küldött Poggendorf 1834<sup>diki</sup> folyamattját már alatal forgattam, belülök magannak a hol szükségesnek véltem kivonatokat csináltam, de mindazon által még legyen egy keves varakozással minek előtte vissza[~~é~~] küldjem, mert a Lutheranus Physicae Professornak adtam által, ha attul megkapom, az első alkalmatossággal vissza küldöm. Az 1835<sup>diki</sup> folyamatot most forgatom, ezek az előbbi esztendei folyamattal együtt a galvanismusra, electro-magnetismusra, és magneto-electricitásra nézve különösen felvilágosítottak; most már csak penzre volna szükségem, hogy egy erős magneto electricai machinát csináltathatnék, mely által ugyan azon jeleneteket könnyen elő idézni lehet, mellyek a Volta oszlopai által tapasztaltatnak.

Ha jól emlékszem egyszer arrul kerdezett, hogy mi moddal lehet leg jobban a magnésokat öszve szerkeztetni; errül szólló munkakra az ugy is ösmert Physikusokon kívül nem igazithatom. Legjobb forma a patkó forma, és nagyon czélerányos, ha a középső patku valamennyire hosszabb a következőknél, ezek ismét hosszabbak a szomszédoknál, és így lépcsőnkent. Meg jobban öszve szorittatik a magnési erő, ha az egyes patkuk polussai s, s, s, /:Fig:/ [ábra] a puha F vas által öszve kapcsoltatnak, mert ekkor az egész erő lészen az Snél öszve huzva.

<sup>266</sup> A levél dátumozatlan, de 1835. március 17-én volt a konkurzus, amit említett, így ez után keletkezett. Említi azt is, hogy a 1835-ös évfolyamot most tanulmányozza, így az talán nyári lehetett.

Az új Pintér mester által a napokban vissza küldöttem a Schweigert reményilem meg kapta. Irja meg egyszer miért küldötték el az előbbeni Pintér mestert, és hova ment.

Ha kíváncsi valamit concursusomról hallani ezeket a leg érdeklőbb körülményei: midőn az előre jaruló látogatásaimat a concernens Professoroknál, még a Degennál is 15 és 16<sup>dik</sup> martiusban tettem, alkalmam vala egyiktől másiktól megtudnom, hogy a Degen nehezen fogna magát concursus alá vetni; hogy a 10 recurrens közül én kivülem csak a nagyszombati volt Physicae Professor, győri születesű, és a Mikussai legyenek a vetelkedő társaim, s hogy a Professorok nagyobb része Degen részire hajlik. A Schmidt helyettes Director több szemre hányások által, melyeket a Degenről tett a Facultásnak, hogy ő a Degen az egész Facultás előtt megfogja követni, ha a concursust tisztességesen ki allandja, de ő /:Schmidt:/ tellyes nyugalommal hitte hogy ezen szégyentül menten marad, a mint ugy is lett, mert a Degen nem concurrált. — A concursus módja e következő vala: 17<sup>dikbe</sup> 8 ora előtt papirossal és tollakkal el látva megjelentem az Universitas épületibe, a hol az emletett concurrens felekkel össze találkozta; a philosophiai facultas consessust tartott, melyben minekelőtte bennünket be hivattak volna, a Bécsből küldött kérdéseket fel nyitották /:a' mi rend ellen valónak latzik:/. Consensus után, mely egy fertály 9<sup>te</sup> végződött, be hivattattunk, és az ovalis asztal elején helyet kaptunk, le dictáltattak a következő thesisek: 1<sup>a</sup> Quo sunt phaenomena colorum accidentalium, quae illorum explicatio. Quid per polarisationem huius intelligitur. 2<sup>a</sup> Quas leges sequitur motus aquae in tubis, et in canali aperto. 3<sup>a</sup> Quid intelligitur per sic dictam humum, et quae eius sunt chemicae proprietates. A harmadik thesis se a mechanica-hoz se a Physicához nem tartozik, de a többi rendellenességekhez hozzá illik. Ez meg léven tudtunkra adatott, hogy másnap 11 orakor fog tartatni az orale, s pedig fele latin a Physicából, fele német nyelven a mechanikából /:ez ismét a magyar rendellenességhez tartozik, mert a concursus hirdetésbe erről semmi említés téve nem volt, s azért németül az illyesre készülve nem valánk, de mivel szabadságunkra hagyatott tárgyat választanunk megnyugtattam magamat, reménlvén, hogy egy darabot a mechanikából meg addig meg tanulhatok. Jobban reá pörkült ezen váratlan rendelés a Mikussaira, mert ő azonnal fel kelt, és a még egykét jelenlévő Professornak eleibe terjeszté, hogy ő már két concursust ki allott, s különben is publicus regius Professor, azért ab hoc onere orale subeundi magát fel mentetni kérte, de ők természetesen mást nem felelhettek, minthogy ő reájok a fellebb említett felsőbb helyről érkezett rendelesnek csak végbe hajtása, nem pedig az attul való felmentés bizatott, ezen nyilvános meg tagadás után előbbeni kérésit ujjonnan de hasztalanul ismételte. Ezután bele kaptam a colores accidentalisok és Polarisatio deductiojába a Baumgartner szerint; ha ezen tárgyakat Baumgartnerbe fel keresi, eszre fogja venni, hogy ezen fogas thesis, mely a világosság egész theoriáját magában foglalja, maga is elig dolgot adott volna 12 órára. Nagyobb reszit, s reményilem non infinite male, systematice deducáltam 10 figurával, de mivel láttam hogy ha egészszen ki akarnám ezen tárgyat meríteni, a többi kérdésekre időm nem maradna, végit össze huztam ugy, hogy a fő pontokat meg érintvén egy competens bíró a tárgy meg rövidítésit csak az idő rövidségiből eredetnek könnyen meg esmérhesse. — A masodik thesist szinte a Baumgartner szerint vigeztem; de bezzeg a harmadik thesis nem volt nagyon szám izire, mert akár mi tárgyrul is többet gondolkodtam, mint a sic dicta humusrul, s mivel nem tudtam chemiai e, vagy Oeconomiai kérdés gyanánt szolgál, előbb respectu chemicis azután oeconomico leirtam a mit tudtam. A concurrens társaim is rágódtek a váratlan tárgyon, s más nap csak ugyan morgolodtak is ellene. A Kováts azon fel jegyzett észrevétel után, hogy ezen tárgy sem a Physicához, sem a mechanica-hoz nem tartozik, ezen kérdést nem is dolgozta ki. A ki dolgozással két fertály háromra lettem keszen, a purisatioja tartott 3 fertály nyoltzig, az egész tett két meg töltött árkust. A Kováts 6, Mikussai<sup>267</sup> pedig 7 órára vigezték. Mikussaival még egy kis furcsaság is történt, mellyet csak röviden érintek; tudniilik ő már jó

---

<sup>267</sup> Zágrábi akadémiai tanár, ld. a későbbiekben az Adamkovits Mihálymak írt BK 184/VI. B. 17. jelzetű, 12. számú levelet.

practicus concurrans el látta magát több nyolczadrész negysagu papirosokkal, mellyeken nagyon apró betűkkel a physikai tárgyak fel jegyezve valának; öszve üllésünk után Ő azonnal ki ment /: a mit egy concursusba ha lehet el kell kerülni:/, vissza jövé az odakint rendbe szedett papirossainak hasznát venni kezdette, mi ugyan észre nem vettük, mert reá ügyelni sem időnk, sem jogunk nem vala, hanem észre vette a Verner, a ki kilencztül 11<sup>ig</sup> assistált, és egyszer fel kelvén egy kevéssé hatunk megett ide s oda setálván Mikussay papirossai közül egyet kettőt elkapott, Mikussay a tobbit meg menteni iparkodván öszve gyömöszötte, és egy szempillantat alatt a nadrágjába dugta. A Verner lármát ütött, a helytelenség ellen protestált, és e következő diálogust illy formán kezdé: Verner: ego juratus testis similem manipulationem transpicere nom possum. Mik. Domine Spectabile[ç] quid vult? reddat mihi meum scriptum. V. Ipse mihi tradet quod habet in caligis. M. Non me turbet. V. Tamen si innocens est non metuat, tradat mihi, quia ego relationem faceredebao. M. Jam tradam honesto homini. V. Ergo ego non sum honestus homo?! M. Est raptor — rapuit mea scripta — oculum a charta, manum ab arca — — — Egy idő vártatva ismét meg szollamlott a Mikussay, s mondá már egy kevesse magáb térve: Domine[ç] Spectabile[ç] tamen fuit meus Professor, quare ita mecum agit. V. Ergo quia meus discipulus fuit arrogat sibi jus me non honestum hominem compellandi!? — — Végtire a Verner unszolására át adá az el rejtett papirosok közül, mint vélni lehet, csak az egyiket, mert minek előtte a nadrágbul ki huzta köztük válogatni látszott etc. etc. Ezen eset azon vélekedésre adott alkalmat, hogy ő talán az egész Physicát foliusokra le írva magával hozta, és az arnyékszékbe, a szabott kérdésekre szolgállokat ki választotta; vagy mint mások vélekedtek talán el rejtett embere volt neki odkint, kitül ő az ösze irt leveleket bizonyos rendelt órában vala által veendő. Ezen furcsaságából meg értették azt is, hogy lehetett neki az előbbeni concursusába a Baumgartner Physicáját csak nem szorul szóra fordítani. — Ime Jancsikám ezekbül láthatni mennyire szemesebbek, vagy inkább szemtelenebbek mások nalunknál. Adja Isten hogy igaz uton leg tovább érhessünk! Eljen egésséggel

Ha Leander és Bonaventura ezen levelem olvasását kívánnják ertedődik hogy velök fogja közölni.

Anian m. p.

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 10.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/9.

1835. március 23.

Kedves Jancsim!

Olly sietve írom soraimat a' mint csak tölem ki telhetik, mert a' Pintér Meister nagyon siett, 's más szorgos dolgaim is sürgetnek.

A Tafota ragasztásra legjobb a' kopalfirniss. a' Terpentin nagyon töredékeny lesz.

Ha az egyik üveg és a' másik közt 1 1/2" hézag vagon ez untig elig, mert az üveg csőnek, melyben a' közösülő réz drót vagon, vastagsága egy ujnyi hezagban könnyen el fér.

A szurkot könnyen le veheti a' mondott üvegekrül ha fel olvasztott potassat /:hamagot:/ ojtott mésszszel öszve keveri, 's valami 12 ora multa után ezen keverekkel a' szurkos üvegeket be keni. Ez a' munka meg történik könnyen ha az AB laborba [alatta rajz] tölti mésszszel

kevert potassát, bele alletya a' szurkos üveget szájával le felé, és egy kis meszellővel a' szurkos helyet, kenyegeti, azutan az üveget félre teszi és a' másikkal ugyan ezt teszi, így ha egy ideig nyugodnak annyira meg puhul a' szurok, hogy tiszta vízzel szépen le moshattya.

Üveg csökökkel nem szolgálhatok, mert magamnak sincs, készen az üvegeseknél találni ugyan, de a' mint tapasztalásombul tudom nem jók. Mert tudniillik én a' batteriámba levő felső sor üvegeket össze kapcsolni szándékozván egy üvegesnek Comissiót adtam hogy csináltatná meg a' számomra szükséges csöket, 's ambár lelkire hagytam hogy a' csök leg jobban ki hülve lagyenek, mindazon által, midőn a' meg érkezett csökbe drotot dugtam nem sokára olly módon találtam őket mint maga az insulaláboknak szánt üvegeit; azért ezekbül küldeni nem akarok, mert csak czéleránytalan fáradságot okoznék. Csináltasson bakonyba /:nekem ott egyszer igen jókat csináltak:/ a' vastagságok ollyan lehet mint ezen AB mutattja, [rajz] az üregjük pedig, hogy egy lineai drot könnyen bele dugathassák.

A minute paraplee nagyságával meg lehet elégedni, ambár a' leg nagyobbhoz számlalni nem lehet. a' nyele egy kevéssé hajlékony, a' szélbe micsodo szolgálatot tenne, meg határozni nem merem.

Az üveg fujas mesterségit tanító könyvetske csak azért látszik érthetetlennek, mert meg ezen mesterseget in praxi nem látta; ha látta volna akkor mindent meg értene, és akkor kapna igazán ezen mulatságos 's tiszta mesterség gyakorlásához kedvet.

Hogy az utazo butyor nem kedvire sült el maga az oka, miért nem csinált előbb kemény papirosbul modellát, mely szerint bizonyosan jól meg csináltak volna.

A mi a' gummi elasticum köpönyeget illeti azt én már a' vacatiokba Bécsbe láttam, meg is próbáltam, térdig ert, ára 50 forint W. W. volt; hanem egy kevesse neheznek tezett.

Eljen egesseggel.

Anian m. k.

Mart. 23. 1835.

## JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 11.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/10.<sup>268</sup>

1837. április 27.

Kedves Jancsim!

Talán boszorkodik is már, hogy az utolsó levelére mind eddig feleletet nem adtam. Meg kell vallanom egy oka vala a' restség, de nagyobb oka vala az időm rövidsége, és a' mi több a' meg irando tárgynak bősége. A' polarisatio tünetényeit illető nehezsegire, a' circularis és elliptoria polarisatio eránt tett kérdésére fel tett szandékom vala mennél hamarébb felelni, de mivel naprul napra hallasztani kenytelenítottam, 's egyszerismind által láttam hogy a' felelet csaknem egy dissertatiot tenne, kénytelen vagyok meg vallani hogy részint azért, mivel már talan felvilágosításom ugy is későn jönne, részint, mivel ez illyes felvilágosítást a' Gehler Lexiconba, és Poggendorfbba több helyeken találhat. Ha a' Kunzek Lehre von Lichte, vagy a'

<sup>268</sup> Az összehajtott levél külső részén a' címzés:

*Posonio*

*Admodum Reverendo ac Clarissimo Domino Joanni Orsonics Ord. St. Ben Presb. AA. LL. et Philos. Doctori. I. Com. Jaur. et Sed Praed. Nob. de Bácsa Tab. Jud. assessori Physicae, Historiae Naturalia, et Oeconomiae Ruralis in R. Scientiarum Academia Jaurinensi Professore P. O. Dno mihi colendissimo.*

a) *Jaurini*

Baumgartner 1835<sup>diki</sup> kiadását meg szerezné ezekben is meg talaltatik a' kivánt felelet. — Ami az Aragotul össze allított polarisatio készületet illeti, én azt tartom hogy ő a' polarisatioi figurákat, mellyeket azon modon allít elő, a' melyen mi a' vacatiókban, egy transparensre vetteti, hogy a' transparensen tul alló Auditorium, vel Spectatorium egyszerre láthassa a' tüneményt; kíváncsi vagyok hallani mennyire sikerült a' polarizatiót illető készütménye?

A nálunk meg fordult boros kocsikban jó alkalmat lelvén által küldöm a' chemicum Laboratoriumnak 22<sup>diktul</sup> egész 33<sup>dikig</sup> inclusive kötetkéjít. Ezen felül vissza küldöm nagyobb részit azon könyveknek is, mellyeket Pozsonyba jöttömkor a' Bibliothecából magammal hoztam, 's nevezet szerint e következőket:

Bode' gestirnte Himmel	Vol.	1
Brandes Astronomie		2
Kleine Encyclopaedie		5
Betrachtung über die Triebe der Thiere		1
Theologia[ϕ] juxta inconcussa divi Thomae dogm.		2
Logica Georgii Daries		1
Elementa Architecturae Fran. Rausch		1
Theologia nat. Volfii		1
Theologia[ϕ] argumentosa Math. Heimbach		1
Flosculi Historiarum		1
Über die Nichtigkeit der Kantischen Grundsätze		1
Theologia[ϕ] ad mentem Divi Thomae		1
Theologia[ϕ] morum		1

A mindegyik tablaján található jeleknél fogva könnyen bele állithatja a' meg hagyott hezágokba. — Ezeken kívül meg egynehányat magamnál tartok, ugymint:

Physicae[ϕ] Nevtonianae Institutiones	Vol.	1
Organum Mathematicum		1
Logica metaphysica et Math. Horvath		2
Ethyca Baumeister		1
Bergmanns's Beschreibung der Erdkugel		3
Physica Tomtsani		3
Mathesi pura et adplicata Bresztyenszky		2
Trautmanns Landwirtschafts Lehre		2
Pankl Oeconomia		1

Ha talán ezen specificatio Önnél maskép találtatna, tudósiton. A' Pogg. 1836<sup>diki</sup> folyamatot nem sokára általküldöm; ebben a' meletet csak ugyan az anyagok sorátul kiküszöbölték, és így ez is csak rezgés volna.

A pesti Physicus kineveztetése csak huzodik, ambár már 6<sup>dik</sup> Februariustul Bécsbe vannak az elaboratumok. Fő Apat nálunk létekor sub rosa meg mondta ezen kesedelemnek okát, és így nincs már ismét nagy reménységem. En ezen okot mellyet ellenem másba kerestek soha fel nem fedeztem volna, de amint a' napokban tapasztaltam maga a' fő Apát titkot nem tartott(? [tépett]) belüle, mivel a' Sopronyak közül egy bizonyos egy közülünk valónak meg irta. Gondolom már önök is fogják tudni.

Éljen egességgel.

Anian. m. k.

27 April. 1837.

## JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 12.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/11.

1837. július 22.

Kedves Jancsim!

Multkor irt levelemben el felejtettem emléteni hogy a Baumgartner physicalische Zeitschriftje<sup>269</sup> már a mult esztendő óta ismét folyamatban vagyon, én ugyan nem láttam, de nem kételkedem hogy hasznos munkálatok vannak benne; mivel tehát már az előbbi folyam[a]ttya Bibliothecajukban<sup>270</sup> találhatik, tegyen indítványt, hogy a másik folyamatot is elejétül fogva meg kaphassuk.

Egy kis ujsággal, s talán nem éppen érdektelennel szolgállok: Éppen ma 22<sup>dik</sup> Juli[u]sban vettem levelet Bécsbül, melyben egy valaki /:ki a nevének el halgatását igen lelkemre kötötte, meg<sup>271</sup> a tárgy a magautján nyilvánossá nem lesz:/ arrul tudosit, hogy Julius 15<sup>dikén</sup> „in sequelam studiorum Comissionis Aulicae novus asservari consessus ordinatur — sed e quibus rationibus — illas adhuc pro hic et nunc manifestare nequeo” — etc.

Ebbül már tagadhatatlanul megvagyok győződve, hogy Szerzetünknek ezen mostoha környülményei közt minden erőlködésünk sikertelen. A mit eddig tettem ezen tárgyra néz[v]e, avval magam, s szerzetem becsületének tartoztam, és érzem magamban hogy ennek meg is feleltem, de ez után az ellenünk irányzott törekedések ellen küzdeni, s eiletem nyugalmatul ujonnan egy két esztendőre meg fosztatni többé nincs kedvem, concurráljon<sup>272</sup> ezután kinek tetszik[,] én nem fogok. — Ezt a szerzetük barátjainak köszönhetni! — Eljen egeességel

22 Jul. 837

Anian

## JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 13.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/13.

1837. december 29.

Kedves Jancsim!

Talán már csudálkozni is fog ha husszu halgatásom után leveletem ismét meg pillantya. — A sok mostoha környülményekbül lassanként ki gázolván ujonnan leltem annyi időt, hogy egy kevéssé Önnel értekezhessek. Tudni fogja ön, hogy az uj concursus<sup>273</sup> hirdetése után, minden utóbbi szerencse próbáltásrul lemondván egy kis vacatziozás gyanánt az Aemilian<sup>274</sup>, és egy pozsonyi ifju kereskedő társaságában az Ausztriai havast szép tájékával együtt meglátogattam. — Onnét Bécsbe visza tervén a Sztankovics<sup>275</sup> Püspöktül értettem, hogy a Concursus leg

<sup>269</sup> Andreas Baumgartner fizikus és Andreas von Ettingshausen matematikus folyóirata, a *Zeitschrift für Physik und Mathematik*.

<sup>270</sup> könyvtárukban

<sup>271</sup> míg

<sup>272</sup> pályázzon

<sup>273</sup> pályázat

<sup>274</sup> Mann Emilián (1797–1876), Jedlik pozsonyi rend- és tanártársa

<sup>275</sup> Sztankovits János (1781–1848) 1821-től győri kanonok – innen is az ismeretség – 1838-tól győri püspök.

inkább a Degen<sup>276</sup> pártfogói kedvökért ismételtetik, s nekem szép szerével belüle kimaradni nem lehetne; rá szántam tehát még egyszer bus fejemet, és a Baumgartner Physikájának<sup>277</sup> 1836<sup>diki</sup> kiadását, és a Kunzek Lembergi Professor munkáját csupán a vilagossagruli tant,<sup>278</sup> a rezgőrendszer szerint igen szépen, és kimerítőleg előadva magában foglalja, nem kevés munkával, de még is annyira hogy magam is meg elégettem magammal 15<sup>dik</sup> Szeptembertől November elejeig megtanultam. Elérkezvén a meghatározott idő e következő kérdésekből concurráltam 1<sup>o</sup> Leges caloris latentis et liberi emuleandae, et utriusque phaenomena enucleanda sunt. 2<sup>o</sup>) Praecipua phaenomena electricitatis per attritum, per distributionem, et per contactum observanda, enumeranda sunt, et explicanda. 3<sup>o</sup>) vis resultans seumedia est determinanda duarum, trium, vel plurium virium lateralium sub angulo jam acuto, jam obtuso agentium. — A concursusnak többi, s önnel közlendő környülményeit a Miskának<sup>279</sup>[,] mihelyt időm enged[.] meg küldöm, de még most lehetetlen. Talán ön jobban rá ért volna valamit a szép utjárul, melyet tett, velem közölni.

Az igazi indító ok, mellyért tolhoz nyultam e következő: Gergelytől<sup>280</sup> vettem levelet, melyben arra kér Bugát<sup>281</sup> nevében, hogy mennél hamarébb írnam meg neki: mennyi példányt adtam el légyen munkájából, hogy a másik részét is megküldhesse. — Erre ugyan igen könnyen felelhetek neki, mert csak 2 példányt csikkasztottam el, de arrul már nem emlékezem, hogy az erettük jarandó 12 váltó forintot Önnek által küldöttem e, vagy sem. Ne tiltsa kérem fáradságát, és engem ezen kétségből azonnal, hogy leveletem vette, vegyen ki. Ha még meg nem fizettem tüstént, ha biztos alkalmatosságra szert teszek, önnek meg fogom küldeni; de hogy a Gergely addig is várakozni ne kintelenitessék, ne sajnálja ezen summat neki nevemben a sokszor előfordulo alkalmatosságok által el küldeni, engemet pedig arrul nevezetesen tudósítani.

A Volfii Psychologia empyricáját<sup>282</sup>, melly a Győri könyvtárban nevemre vagon feljegyezve me[g] találtam, és az első alkalommal vissza küldöm.

Hát Ön a természeti tannak mellyik szuglájában buvárkodik most? — En jelenleg olly készülleteket csináltatok, mellyek segítségével a gas acidum carbonicum ex marmarae, gas oxigenium ex oxydo manganae, hydrogenium medio acidi sulphurici et zinci, item medio ipsius ex aqua per ferrum decomposita, gas hydrogenium carbonatum per oleorum decompositionem medis ignis, gas hydrogenium phosphoratum per phosphoratum calcii et aquam hamer, könnyen, s elegendő mennyiségben készíttetthetik. Ezekon kívül egy egyszerű follis hydraulicust alkotok öszve, mely vagy csupa oxigenius levegővel, vagy egyszersmind hydrogenicussal is fujtatthat. Ha ezekkel készen leszek recurrálni fogok egy magneto-electricai műszerért, mellyet az Ettingshausen utmutatása után a bécsi Eckling nevezetű mechanicus 268 pengő forintért készét el. Én ezen műszernek az erejét vacatiokban az emlétett mechanicusnál tapasztaltam és csudáltam. Ezen készétmény sok tüneményekre nézve a machina electrica, vitrum armatum, és Columna Voltana<sup>283</sup> helyett minden perczben, s akár minő nedves időben használható. Ha bővebben akarná tulajdonit olvasni üsse fel a bécsi

276 Degen János (1791–1858) bölcsészdoktor, császári és királyi tanácsos, egyetemi tanár. 1817-től a pesti egyetemen tanársegéd a természettan-tanár mellett, és több évig helyettes a filozófiai és a természettudományi tanszéken. 1834–1836-ig az egyetem rektora, és mint a tanári testület szeniora (legidősebb tagja) a bölcsészeti kar helyettes igazgatója 1849-ig.

277 A. Baumgartner fizikakönyve: *Die Naturlehre nach ihrem gegenwärtigen Zustande mit Rücksicht auf mathematische Begründung.*  
[Web: <http://books.google.hu/books?id=0Yw1AAAACAAJ&hl=hu&pg=PR1#v=onepage&q&f=false>]

278 Auguste Kunzek osztrák fizikus fénytankönyve: *Die Lehre vom Lichte nach dem neuesten Zustande der Wissenschaft zunächst für das Bedürfnis gebildeter Stände dargestellt.* Lemberg, 1836.

279 Rimely Mihály János, a későbbi főapát [?]

280 Czuczor Gergely

281 Bugát Pál (1793–1865) orvos, az MTA tagja, 1824–1849 közt a pesti egyetem tanára.

282 Christian Wolff (1679–1754) német filozófus műve, a *Psychologia empirica* (1732).

283 Volta-oszlop



ujságna 30<sup>dik</sup> Septembei az az 224<sup>dik</sup> ivét. — Azutan kedvem van egy olly készülét<sup>284</sup> öszve allítani, melly által egy keréknek sebes, de nagyon könnyü forgatásával nagyobb mennyiségü electricitás előállíthatik, mint azon időben ugyan akkora üveg kerekü elektricai műszeren. Az egész készülét theoriája az electrophoruséval<sup>285</sup> egy, a reméllem várakozásomban nem csalódom meg. — Most tehát a mint veszi észre a Physikának practicaei részével foglalatoskodom, s meg vallom csak nyugalom gyanant, mert a szolgálai tanulást már ugyan negyon meg unatták velem. — Meg kell meg említenem hogy a napokban gyönyörü Dianna fákat nyövesztettem; a mod mely által czéomat értem nem uj ugyan, de, sajnalva vallom, általam még eddig nem próbált; ha talán Önnel is e tárgyra nézve így állana a dolog meg enged ha le írom: Vettem negyszegü üvegeket, [rajz] mellyeknek egy széle 4-5 ujnyit tesz; ezeket vizeranyossan helyezettvén nitrate argenti 20circiter partibus aquae diluto meg nedvesítettem, azutan az e-vel jelelt helyre egy darabocská zinket, vagy rezet helyeztettem, tüstént kezdé az ezüst lerakodni, de hogy addig, még az egész munkálat el nem végződik a nedvesség ki ne gőzölögjön egy üveg recipiensé mindegyikét le borítottam, más nap öröömre a legszebb ezüst crystallisatiót bokor formában kiképezve találtam, melly a recipienséket el mozdítván nem sokára meg száradt, és az üvegen tapadva maradt ugy, hogy az ifjaknak kezükbe adhattam. Ha Ön is mesterkél valamivel tudósítson, s eljen egészséggel.

29 Dec. 1837.

Anian

#### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNAK 14.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/14.

1838. augusztus 3.

Kedves Jancsim!

A velem közlött tárgyakról eddig értekezni éppenséggel időm nem léven csak most tellyesíthetem ígéretemet. A mi a beszélő vagy halgató csót illeti mind egy akar így [rajz] akár így [rajz] hajtassak, csak az igyenes szeglet az abnél kerültessék ki, mert különben a hang nem menne előre hanem vissza verődne.

Ha az electicai műszere semmi sikert nem mutat meg a légnek száraz állapotjában is akkor vagy az az oka, hogy a műszer farészei nincsenek elegendően meg simítva, vagy az elszigetelő üveg lábok előszlattyák a villányt. az is meg lehet, hogy az üveg tanyér nagyon alkalis üvegből készült, s így a felületén magához nedvességét tart. ha jelen lehetnék műszerénél, reménylem el találnám az igazi okot.

A magneto-electricai machinat említi levelében azon tekintetből, hogy a közönséges machina electica helyett használhatónak vél. Igaz én illyesmit irtam levelemben ezen műszerről, de szavaimat kérem csak szorossabb értelemben vegye, mert a nevezett a közönséges machina electricat csak ot potolhatja, hol ez által csupán villanyos ütések eszközöltetnek, de áhol phaenomena viribus repelsivis et attractionis fluidi electrici producenda forent, uti sunt ??varicas electroscopiorum, saltus masculorum, pulsus campanarum etc. etc. ez illyeseket általa csak ugyan elő idézni lehetetlen. Ha érette recurrál jó teszi, de talán csak akkor ha nekem a resolútiót meg adták vagy megtagadták. Mi módón

---

<sup>284</sup> készülék

<sup>285</sup> *elektrofor*: nyugvó (sztatikus) villamosságot előállító eszköz, A. Volta találta fel 1775-ben. Részei: fémkorongra öntött gyantalepény, rajta szigetelő fogantyúval ellátott, kerek fémfedő.

recurráltam nálam /:mert reményilem hogy meglátogatand meg fogja latni:/

A levegők keszétesében az iden nagy compendiumot találtam, személyessen mindenrül meg gyöződhetik.

A világossággal teendő probák legnagyobb benyomást tesznek ha a nap' világával történnek, minden más világosság mely ez helyett használtatik csak valóságos surrogatum marad. En láttam azon oxygen és hydrogen gas microscopiumot, melyben az említett levegők meg gyújtása által tüzesedett kreta adja a meg kívántató világossagot. de megkell vallanom a világosság megsem vala napvilágossága, s oly keszülettel történik, hogy az Ön proventussai azt megnem birnák.

A Lucerna magicaban mindegy a kevetkezésre nézve akár rövid ákar hosszu focusu lencsék vetetnek elő; a rövid focusu lencsek nagyobb, de homalossabb, a hosszu focusuak pedig kissebb, de világossabb képeket vetnek. Egy lencse helyett kettőt venni nem csak nem árt, sőt használ is, mert ez által aberratio a figura obfiguram sphaericam lenticum natabiliter imminiatur. Éppen ezen módon érte el a Plöschl is azon tökélyt, mellyrül a microscopiumjai híressek.

Ön szerencsés hogy oly nagy lencsájü microscopium solaréja vagyon, ön ezen keszülettel csudákat tehát<sup>286</sup>, ha használni akarja minden világosság által elő terjesztendő tüneményeknél, a módot nálam meg lathatja és lerajzolhatja, mert én többnyire a legfinomabb experimentumokat is per projectionem ad tabulam alba teszem, s így kényelmessen egyszerre soknak megmutatom, s pedig még pompással is. Az utolsó concursusom alkalmával szemeimet valamennyiremeg erőtettem, s azért azokat utobb kémélven a fejemben már régen főtt terveimet kitisztáztam; részint őket már ki is vittem, részint meg időt és kölcségtül füg kivitelök. nevezet szerint:

1 készítettem egy polarisáló műszert, mely által minden polarisalasi[ç] tünemény igen kielégítő tisztasággal, és fennyel a (c)ortinára<sup>287</sup> vettetik, s pedig mind a két complementar is kép egyszerre. Ehhez már most csak crystallusok<sup>288</sup> szeletjei kívántatnak; Ha eljönne hozzánk, hozza el crystallusait, hogy meglathassuk, micsoda sikerrel használhatok ezen műszerben.

<sup>2ször</sup> nem kevesebb fennyel mutatom a colore accidentalisokat<sup>289</sup> is.

<sup>3ször</sup> Különös érdeket<sup>290</sup> gerjesztenek minden beavatott előtt az Inflexionis lucis phaenomena<sup>291</sup>, mellyeket már most is meglehetőssen ponyvára vetteték, ha pedig erőmet meg nem halladna azon keszületek<sup>292</sup> meg szerzése, mellyeknek minő leendőségét sok fáradozasaim után vigtére ki puhatolta, akkor Jancsi! ezen tüneményeket oly fennyel, pompával, s majestással<sup>293</sup> tudnám a ponyvára vettetni, hogy az ember mellettük magat elrágadtatva érezhetné. Ezen talalmányomnak annál is inkább örvendek, mivel az előtt véltem, hogy ezen tünemenyek finomsága a táblára való vettetést meg nem engedi, s így sokaságnak meg nem mutathatik.

<sup>4ször</sup> Táblára vettetem az Interferentiai tüneményt is, s pedig ket féle módon.

<sup>5ször</sup> Az egyszerü separatione lucis in suas luces heterogeneas<sup>294</sup> leg nagyobb fenyesseggel viszem végbe. A be nem avatottak ezen tüneményt leg inkább csudálják, mert szajuk is

---

286 [tehet] ?

287 vetítívászónra

288 kristályok

289 mellékszínüket

290 érdeklődést

291 a fényelhajlás jelenségei

292 készülékek

293 méltósággal

294 a fény szétválasztását eltérő összetevőire – Ez a részlet Jedlik pedagógusi különfoglaltságára is utal. Akkoriban ugyanis az akadémiai tanár nemcsak az iskolában tanított, hanem vásárnaponként iparosok és más érdeklődők, „be nem avatottak” számára is tartott bemutatókat.

tátva marad.<sup>295</sup>

<sup>6szor</sup> Egy különös electrophorust készítettem, s várakozasomnak ugyan megfelelt, de kezelés közben új modra találtam, mely által sokkal nagyobb erejű, kevesebb költséggel elő alítható. Ezt csak latni s tapasztalni kell, leírása egy kevesse bajos volna.

<sup>7szor</sup> Azon csekély electricitás által, mellyet egy nem vastag réz drót zink által érintve ad, oly erős magneto-electricai üteseket adhatok, hogy az embernek nem mindenkor nagyon kedve őket ki állani.

Ezen tárgyak valának az idén fő foglalatosságaim, mondhatom velök éldelve, de egyszermind nagyon el foglalva töltöttem időmet, s ez az egyik oka hogy oly nehezen tudám magamat levél írásokra el tökelleni s pedig régen nem kaptam oly sűrűen leveleket mint ezen időben. Ha érdemesenk tartja ezen tárgyakat meglátogatni szivessen látom. 11<sup>dik</sup> Augusztusig bizonyosan idehaza leszek, azután Szimöre akarnék egy két napra rándulni, úgyhogy Szent Istványa<sup>296</sup> megint Pozsonba legyek, akkor Bécsbe menek, hogy ott valamit lássak, tapasztaljak, egyszóval tanuljak, s mul;assak, 10<sup>dik</sup> September körül bizonyosan visszatérendő. ha tehát körülményei engedik úgy 12<sup>dik</sup> Augustusig, vagy 10<sup>dik</sup> September után látogasson meg. tisztelem a Bonaventurát,<sup>297</sup> engedjen meg hogy három igazán érdemes levelere meg egyszer sem[?] irtam. Talan evvel egyuttal eljöhetne hozzánk Jancsi! reménylem Bonaventura Dispositio után mindjárt megfogja látogatni annyát, s minket is.

Végtére Jancsi meg arra kérem nézze jól által a vissza küldött Poggendorffokat<sup>298</sup>, nincsenek e köztük a hianzó 1834<sup>diki</sup> 4 első füzetek, mert nálam sehol sem találhatók, s rémlík előttem hogy vissza küldém őket. Addig is megcsokoltatom éljen egészséggel.

Anian MK

Posonban 838 3<sup>dik</sup> Aug.

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 15.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/15.

*Pozsony, 1838. november 19.*

Pozson. 19. Nov. 1838.

Kedves Jancsim!

a Chrom lakatossal tanácskoztunk a Fő Apát meghagyásából, minő tüzhely lenne a győri házra leg alkalmasabb. Én a minek félét oly nagy házba, s oly faragatlan csuszkok<sup>299</sup> kezébe ajánlani nem merem, s jónak, szilárdabbnak, s ugyan azért tartosabbnak, a talán olcsobbnak is vélem azon félét, mellyet ? Chrom igen javaslot. De minálunk az ollyannal kezdeni nem lehet, mert első feltétel volt, hogy a konyhába előbb benevitessék meg jónak nem találtatik,

<sup>295</sup> Ez összefügghet a vasárnapi, iparosoknak való bemutatásokkal.

<sup>296</sup> augusztus 20-ára

<sup>297</sup> Hideghéty Bonaventura (1798–1850)

<sup>298</sup> *Annalen der Physik* – Johann Christian Poggendorff (1796–1877) szerkesztésében megjelent fizikai szakfolyóirat.

<sup>299</sup> tuskók (pejorative kifejezés)

tehát mobilisnek kellett lenni; a második feltétel hogy szaga ne legyen; tehát plehből kellett egészen készülnie, mert tapasztalásunk szerint a falból épültek közönségesen szagossak; s ez az a mire a Chromot leginkább figyelmeztettem, de ő fogadta hogy semmi szaga nem lesz. A Chromnak megmutattam egyszersmind azon modot, mely szerint két lap bőrből tarisznyat lehet készíteni, melyből a víz ki nem folyik, leg alább nekem a proba igen jól sült el.

Valódi ujság gyanánt vettem azon tudósítását hogy a 40 forintot nem csak a pozsonyi akadémia, hanem a győri is, tehát a többi is már ezüstben kapja; s nagyon kezdtem neki örülni, hogy leg alább az én recursusom<sup>300</sup> adott erre alkalmat, de megint meghuztam<sup>301</sup> magamat, midőn értettem hogy ez egy már régen meg volt intimum<sup>302</sup> szerint történik. — Illyen adta Intimumja! hogy én erről mit sem tudtam; pedig mennyit emlegettem én ezen tárgyat egész Posonban létem alatt a Fő Director és utobb a prodirector<sup>303</sup> előtt is; de főképp midőn a Professorok esztendeji fizetesük ezüstben resolváltatott<sup>304</sup>. A Fő Director, ki minden lehető Intimumokat fel kutat, erről nekem soha sem szolt, a prodirector pedig meg a recursusomra is semmi resolútiót<sup>305</sup> nem remélt; Ezen állapotban levén a dolog ide copiazom<sup>306</sup> azon nem régi Intimumot, mely szerint én a 40 forintot ezüstben kapom, hasonlitsa össze kérem a Kozics ur által mutatottal, s ha különbözik ne tiltsa faradsagát, s küldje át nekem in copia<sup>307</sup>, hogy annak idejében mieinknek ora alá dörgölhessem, ha pedig evvel egy lenne adgyon alkalmat, hogy a többi academianak is jutott, s recursusom által okozott szerencsén némely örömet éldehessek<sup>308</sup>.

Adm. Rde[ç], Reverendissime Dne[ç], nobis observande'.

.Aversionali 40 fl. W. summa pro physicalium experimentorum productione, ac minoribus machinarum, et Instrumentorum reparationibus, erga reddendas rationes Academiae Posoniensi annue ddt<sup>o</sup> 9<sup>o</sup> Junii 1812 N<sup>o</sup> 13933 assignata, modernis temporum adjunctis nequitam sufficiente, summam hanc a 1<sup>a</sup> Octobris; a. c. inchoando, dictae academicae dehinc in conventionali muneta a Fundo Studiorum dpendendam, sub hodierno disponi Praettae[ç?] Dni[ç] Vestrae scopo inculeandae? possibilis parsimoniae, in nexu Remonstrationis sub 5<sup>a</sup> Febr. a. c. facto, hisce eo subnexo notum redditur, resolutionem circa petitam per Physicis Professorem Anianum Jedlik mechinam magneto-electricam proximis subsenturam esse. Datum ex Consilio Reg. Loc. Hung. Budae die 21 Aug. an. 1838 celebrato.

Az ujságban nem régen igen el voltak a Gerstner által talált Antifruitionsräderek<sup>309</sup> dicsérve, mint igen sikeres eszközök a dörzsölődés<sup>310</sup> lehető kissebbítésére. Nekem most erre igen nagy szükségem lévén, kérem keresse ki a Gerstner mechanikájában,<sup>311</sup> meg ván benne ezen kerek leírása, és alkotásmodja, ha úgy küldje el azon tomust<sup>312</sup>, a magnesos könyvecskével együtt azon pozsonyi kessel kereskedő lány által, kit én fogok önhöz utasítani.

Azon csak egy pár dörzsölő vankusokkal ellátott villanyműszer, melyről mint készétendőről levelében emlétést tesz nekem nagyon kedvem szerint van, de csak úgy ha

300 fölterjesztésem

301 visszafogtam

302 rendelet, határozat

303 igazgatóhelyettes

304 határoztatott meg

305 döntést

306 másolom

307 másolatban

308 élvezhessek

309 súrlódáscsökkentő kerek

310 súrlódás

311 František Josef Gerstner (németül Franz Josef von Gerstner) (1756–1832) cseh fizikus és mérnök, a matematikai és mechanikai tudományok professzora, a prágai műszaki egyetem igazgatója. Német nyelven írt könyve, a *Handbuch der Mechanik* (1831), három kötetben jelent meg, 1400 előfizetője volt, köztük I. Ferenc császár is.

312 kötetet

jokora üvegü, mert akkor az oly hosszáságu szikrát, mint az üveg általmerője igen szembetünök. En most az electro-magneticum locomotivumhoz medellat készétek nagyábül, hogy ha penzhez ferendek, azonnal készéttethessem.

Eljen egességgel kívánja barátja

Anián

Köszönöm azonban faradozását, mellyéket Önnek a multkor küldött levellel okoztam.

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 16.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/17.

[*keltezés nélkül – 1838?*]

Kedves Jancsikám!

Tett ígéretemnél fogva kötelességemnek tartottam ezennel némely tárgyakról Önnek értekezni. Legelőször nagyon köszönöm erántom mutatott szivességit, midőn az eleibe terjesztett kétségeimből olly készséggel kiségetett.

A villány műszerhez meg kívántató Conductor<sup>313</sup> nagyságáru el határozottan semmit sem mondhatok. Nekem ugy rémlik mintha olvastam volna valahol hogy a Conductor felényi felületü legyen mint az üveg kerék dörzsölt felülete, de szinte fel nem találhatom; mindazon által sokat nem törődök vele mert ha ezen erány taláztatna is valami könyvben, csak arra az esetre lehetne alkalmazható, ha a villány műszer régiebb modra vagyon készétve; mert ha a vánkusok azon modon el rendeltettnek, mellyet vacatiokban önnek mutattam, a mellyet a Baumgartner Supplementjeiben<sup>314</sup> olvasni lehet, akkor az emlétett nagyságu Conductor /:mivel a műszer ereje már bizonyosan kettőztetik, vagy talán harmoztatik is:/ kétség kívül a lehető nagyságu szikrák meg szerzésire kicsiny lészen. Ezt nem merő vélekedésből, hanem tapasztalásombul mondhatom. Az én műszerem Conductorja ugy véllem nagyobb mint az emlétett erány kíványa, és még is szemlátomást erősebb, vastagabb, és hosszabb szikrákot szort, ha a padlásrul függő Conductorral öszve kapcsoltam. Míolta pedig a vánkusait meg jobítottam talán ha meg akkora felületü Conductorra volna mint a mostani sem ártana, mert alig tekerintek rajta egy keveset, már a szikrák at ütnek a pulvillusba. A Conductor nagyságát tehát igen nehéz theoretice elhatározni, mert az a műszer erejihez szinte ugy mint az üveg kerék nagyságához alkalmaztandó. Sőt meg a levegő száraz létihez is, mert nedvesebb légben a kisebb Conductor, szarazban a nagyobb alkalmasabb. Azért tehát leg jobb volna ha a padlásrul több Conductorok meg firnaijszozot selyemrül lógnának ollyformán, hogy a mint a környülmény kívánna öszsze köthethessenek, vagy el valasztatthassanak. Ha Bateriai tölt az ember a leg kisebb Conductor leg jobb.

Emlétém előbb hogy a Pozsonyi villány műszer vánkusainak meg jobbitása utan keves tekerintés után már at üt a vánkusokba ezt latván nagyon sajnáltam, hogy azt az át ütő villányt fenn tartani a Conductorba nem lehet, nem kételkedvén, hogy akkor sokkal hosszabb, és

<sup>313</sup> Elektromos vezető.

<sup>314</sup> Andreas Baumgartner fizikakönyvének (*Die Naturlehre nach ihrem gegenwärtigen Zustande mit Rücksicht auf mathematische Begründung*) kiegészítő köteteiben.

erősebb szikrákat lehetne a Conductorbul kapni; A dolog előttem érdekes levén eszközölhetésirül gondolkodni kezdék, s nem sokára elhittem magammal hogy a leg foganatossabb mod e célra volna ha a conductor vellájából az üveg kerék mind a két oldalán egy abc [rajz] formára görbitett a c nél be forasztott, és magában réz dorotot foglaló üvegcső jönne ki azon helyheztetésben a mint karczolat mutatja. reménylettem hogy ha a csőbe be zárt drot a Conductorbul villány anyaggal meg telik, az a Conductorbul külömben által szökő szikrákat az ő vissza taszító erejével fenn fogja tartoztatni; meg próbáltam de meg csalttattam, és fárdságomat haszталannak fájdoztam. Azonbán, ambár már nem reménylettem, a dologrul még gondolkodván eszembe ötlött, hogy nem héjjába javasulatik Gehler Lexiconjában, hogy a Conductor vellája fábul készítettessék, s hamarjában egy paar zwibach formára faragott fat, mellyet a figurában advel jelentek, tettem a Conductor vellájára, s csudálkozásomra azon a felén egy szikra sem ugrot át a vánkusokba, azonnal ugyan azt tettem az üveg kerék ellenkező részén is a Conductorral, s öröömre tapasztaltam hogy a Conductor keszebb volt a villány szeszt a levegőbe kipöszögni, mint a vánkusokba szikrák gyanánt ki önteni. Hogy elhatározottan tudhassam mennyire használt ezen mód e következő öszve hasonlítást tettem:

Sine lignis ad a'd' appositis scintillae ad distantiam trium pollium extractae intra una disci revolutionem obtinebantur 4, ac sub hac longitudinis scintillarum imminutione omnis conductoris in pulvillos exoneratio visibilis cessavit. — Verum appositis lignis, reliquis adjunctis iisdem manentibus scintillae trium pollium intra revolutionem ordinarie 6, nonnunquam et 7 obtinebantur.

Ezen öszve hasonlítást csak azért hozom elő hogy lássa, mely foganatossan céloimhoz segéttett ezen együgyü mód; de nem kétlem meg foganatossabb lészen azon mod, mely szerint a Conductor vellája egészszen fábul javasolatik, s a mellet a terviben is ön el fogadott. A fa ugyan legjobb volna lignum santum, mert az kemény, és sűrű lévén, simábra hagyja magát esztergáloztatni mint mas valami fa de minden kétségen kívül más fa is teszi azon szolgálatot, csak megpalléroztassék, vagy firnaiszal be kenettessék.

A mi a csőmrül való észrevételit illeti, hogy nem leg jobban volna acromatisálva, az bizonyos, főkép ha azon ocularissán néz az ember, melly leg kevesebbet nagyobbbit; de mindazon által hsznát ez semmit sem kissebbiti, mert csak akkor venni észre ha az ember reá figyelmez; Külömben meg is inkább szeretném ha ez a kis hejánya sem volna, de midőn én őt vettem nem válogathattam, mert csak őnmaga volt. Ha tehát úgy tetzik, én úgy is a Vacatiókba egy ket napra Bécsbe fel rándulok, számára egyet megszerzendek. Az ára 15 fl. C.m. azon műhszer pedig, mely által fához lehet szoritani ha nem csalódom 1 fl. C.m. Ezen kis alkotmány hasznát örömmel veszem, s szeretem hogy tulajdonossa lehetek.

Ime által küldöm az előbbi transportbul hátra maradott két kötetit /:tudniillik a 9<sup>dik</sup>, és 10<sup>diket</sup>./ a Pogg. Analissának<sup>315</sup>.

Mivel a mint tapasztalám önnek nagyobb behatása vagyon a mathematicus deductiókba mint nekem, igen szeretném ha ezen tárgyokat mellyeket itt fel jegyzendek ki bolházná, hogy a ha együtt leszünk a dolog mivoltáru értekezhetnénk. t.i. Theorie der doppelten Strahlenbrechung, abgeleitet aus dem Gleichungen der Mechanik von Neumann Pog. 101, pag. 418-455. Item Theorie der elliptischen Polarisation des Licht's, welche durch Reflexion von Metallen erzeugt wird von Neumann Pog. 102 89-123. Ennek megvilágosittására szolgálhatna ha előbb el olvasná a Brewster dissertatióját de polarisatione elliptica Pog. 97. pag. 219-275. és a Fresnelét de refractione in crystallo montana Pog. 97 pag 276-290 Item pog. 98-pag. 68-90. Pog. 98. pag 90-125. Ezeken felül commendállom azt a mit Faraday publical Ueber eine eigenthümliche Klasse akustischer Figuren Pog. 102, pag. 194-251. Sokat beszél ugyan de még is ujat mond, próbálja meg ha szerit teheti, szép experimentumok

<sup>315</sup> *Annalen der Physik* – Johann Christian Poggendorff (1796–1877) szerkesztésében megjelent fizikai szakfolyóirat.

lehetnek, főképp tetszik nekem 127 et 128<sup>dik</sup> §raphussa, mert ebből valami kis világosság csillámlik az Undulationstheoriára. Irja meg ezekről ha ideje engedi a véleményit.

Denique mivel már régen bántot a Tomtsányi rendtelensége csakugyan reá vettem bus fejemet, hogy valami jobb rendbe allított Physikát alkotni próbáljak. Tudtam én hogy negy fába vágom a tompa elü fejszemet; de hogy annyi munkába kerüljön /:t.i. nekem, mert más annyi fáradsággal talán tiz annyit özsze irt volna:/ nem hittem volna. Mennyi gondba kerüljön csak egy meglehetősen rendet kigondolni, s a mi meg nehezebb ahhoz hívnek maradni, már tapasztaltam. Azt véltem hogy már meglehetősen tudom a physicát, de bezeg meg hökkentem, midőn az íráshoz fogtam, sokszor elrágtam pennámat oráig a nélkül, hogy egy kedvemre való sort tehettem volna le s a mit le tettem nem mindig kedvemre való, de jobban tenni megsem tudtam. Nem a tárgy szüke volt az akadály mert az hála az Egeknek elig bő, hanem a rend, a rend /:szegény boldogult Alexius<sup>316</sup> mondása szerint:/. Ha valaki el hiteti magával hogy valamit tud, csak próbálja azt leírni

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNAK 17.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/18.

1839. március 2.

Kedves Jancsim

Megenged reményilem, hogy kérdéseire azonnal nem feleltem. Az Examenom, s más foglalatosságaim kívül olly rettentő natha s hurut lepett meg, hogy majd el felejtettem fi vagyok e vagy[ç] leány, s ezért a levél írás is hallasztodott. Most már egy kevéssé szabadabban lihegek, s tehát írhatok is.

Előbbeni levelében említi hogy az egyik vánkust a másikkal csak meghajtott drótokkal kívánja özsze[ç] kapcsolni; jól vagyon; de akkor a drotoknak üveg csöbe kell bezárva lenni, hogy a villányt szét ne pökdössék. azon felül mi fogja tartani a drotokat bizonyos és allando állapotban.

Panaszkodik az utóbbi leveleiben hogy egy vastag tábla glimmer kapott a reménylett vékony táblák helyett; ez se baj, hiszen ezt, ha tiszta darab könnyen el lehet hasogatni, és a vékony hajlékony darabokat tafota darabra Copalfirneissal ragasztani s másik tafotával beborítani, hogy így a két tafota köze foglalt glimmer[ç] darabok egy darabot képzeljenek; ha ebben nehézséget találna, maradjon a több rétü tafota mellyet, de a vánkusok mellyet szükség kepen glimmernek kell a belső tafota felületére ragasztva lenni, ha a külömben adandó villány mennyiségét leg alább duplázni kívánja. — Nem regében az olvastam a glimmerről, hogy ha csak gyengén tüzeséttetik meg, az után igen subtilis levelekre lehet foszlatni; ezt meg próbálhatná; de vigyázzon hogy a megtüzesedés erője erős ne legyen mert akkor majd meszszé vagy[ç] gypsé válik glimmerje.

En egész chemiai keszületet venni soha sem kívánkozom, mert a leg jobbikban sem volna minden kedvemre való; mindazon által látni ohajtanám keszületét, hogy valamit belöle tanulhatnék.

A mi a kénkősavanyt illeti igaz én csináltam, de nem annyira discipulusaim előtt és kedveért, mint magam kíváncsisábul. A munkalat e' képpen ment véghez: [rajz] Vettem egy

---

<sup>316</sup> Jedlik egyik régen elhunyt pannonhalmi rendtársára utal, feltehetően Imre Elekre (1779–1828).

üveg tanyért ab a milyen a györi muzeumban találtatik, arra töltöttem vizet, melynek felülete mn; középere helyezetttem egy törött körteretortából maradt e szeletet, ebbe saletrommal kevert kénkövet tettem, s meg gyujtottam, s hogy a savány fogva maradjon azonnal cd haranggal be borítottam. Ha a harangban talaltato savító el fogyott a tűz magátul el alszik, és ekkor a recipiens szája ki nyitatik, hogy a külső levegőből be lopodzó savito által az acidum sulfurosum, sulfuricumma változtathassék, és a vízzel elegyelhessék. Ha a recipiensnek már kevés kénkö szaga vagyon a mi valami 5, 6, ora alatt történik meg, akkor ismét uj kénkö portio gyujtatik meg. Így folytatván a dolgot talán egy hétig az mn viz savanyu lesz a kénsavanytul, de sok vízzel fel osztatva; ha tehát azon viz üveg edényben mint addig ki párologtatik tüzön, meg maga a kénsavany kezd gözzé valni, a mint az ő fehér füstjén meglehet esmerni, akkor kész a concentralt acidum sulphuricum. Ezen mód csak követése kicsinyben azon kezellesnek, melyet a kénsavany gyárokban tartatnak.

Ha a nátha meg nem lepett volna, már eddig Bécsből megfordultam volna a magneto electricai machinák végett, már talán Husvétig fel sem is menek.

Eljen egességgel.

Poson 2 Mart. 1839.

Jedlik

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 18.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/19.

1839. június 19.

Kedves Jancsim!

Az Inflexios készüllet nagy pénteken megkaptam, de mivel az halalhoz közelebb valék, mintsem magam is gondoltam, három egész hétig ki sem nyithattam a ladikát, lábbodozni kezdvén midjárt hozzá fogtam a vizsgalodáshoz, s mivel minden komolyabb foglalatosságot az orvos el tilta igazi éldeletet találtam benne. Egy paar nap alatt minden darabot meg próbáltam, egynehány szabad szemre vagyon készétve, a többi látcsőre; a tünemények igazi tündérik; némelykor a Sándort<sup>317</sup> is bele kukkantattam a csőbe, és soha sem bánta meg; mindazonáltal némely darabokat feleslegesnek találtam közöttük. Azt leg inkább sajnállom ezen tüneményekben, hogy nagyobb részért a falra vettetni őket nem lehet, mert a lyukak nagysága miatt a képek igen kicsinyek, apro lyukacsokat pedig annyi mennyiségben, sűrűségben, és egyenlőségben mint a falra vetendő tünemeny meg kívánna, létre hozni csaknem lehetetlen. A' mi az ényimet illeti a tüneményeket ugyan nagyobb szabállossággal, és fénnel mutatja mint a Berlini, de mind az a' mit általa láthatni nem sok, és a falra vettetésre még ebben is nagyok a lyukak, és ritkák a lineak; azért kérdeztem a Plöschet, mennyiért készítettene nekem az aranyozott üvegeket mint egyenes, mint kör lineákkal, hanem kétszer olly sűrűen huzott lineákkal, mint az ő leg sűrűbbike; azt felelé hogy sűrűbbeket aranyra már huzni nem lehet, mint ő huzni szokott; hanem egy sűrűen gyemántal megleázott üvegecsket, melynek a felülete egy □ hüvelket sem tesz 20 pengőért ugymondelkészét; körlineákat pedig üvegre eddig még senki sem kívánt. etc. etc. Illyen felelettel egészen el vala rontva minden reménységem, hogy valaha ezen gyönyörű tüneményeknek leg alább egyrészt nagyszerűen

<sup>317</sup> Polák Sándor Antal (1792?–?) bencés tanár.



elő allitsam; azonban ismét fell ellett a pünkösdi napokban előbbi reményem, sőt már részent tellyesedésbe ment, mert a Prokeschtül hoztam költsön egy lineázó machinát, melynek segítségével meg az aranyozott üvegekre ötször sűrűbben huzhatom a lineakat, mint a Plössel legsűrűbbike; üvegeket is lineaztam gyemántal, mellyek sokkal szebben mutatnak a Plössel üvegénél, de mindazon által az aranyozottak meg is jobbak. De meg ezen lineázó modot, és az aranyozás fortélyát magamévá teven vás türedelemre volt szükségem. Most oly üvegeket készítetek, mellyeknek felülete négy □ hüvelk. kettő olyan mellyen 800; másik kettő, mellyen 1600; ismét másik kettő mellyen 3200 linea vagyon. Az utobbiak közül csak egynek el készítése 8 oraig tarto szorgalmás lineázásba kerül; reliqua coram.<sup>318</sup> A tünemények, mellyeket általuk kapok meglepők!

A Biot harmadik kötetével szivessen szolgálnék, de hiszen Györött is meg vagyon.

A portatilis Camera obscurat ezennel által küldöm használja kényelme szerint, majd a szünnapok vége felé haza hozhatja. Egy=gyütt van minden része; hogyan kell össze rakni, és fel allítani res ipsa loquitur. Azon felül haza küldöm a Poggendorf Annalisának 1837<sup>diki</sup> folyamattját, 12 kötet. Ezek közül a 4<sup>dik</sup> kötet a mint meg kapám nem volt egész, mert mint a textussa, mint a figurás tablája hibázott. Sürgettem a Schweigert a kiegészítésért, de eddig csak a figurát kaphatám meg, a textus megcsak ezután fog megérkezni, majd akkor azt is el küldöm; nem sokára az 1838<sup>diki</sup> folyamamatot is vissza küldhetem.

**NB** Voltam Pünkösdkor bécsben, mert hamarébb betegségem miatt mennem nem lehet a magneto electricai machinakat megparancsoltam megmás hozza alkalmazható készülétekkel, jövő iskolai esztendő elejevel aligha már nem fogja birni. Ha vacatio utolso fertalyában meglátogat, sok beszelní valonk lesz. Eljen egesseggel.

19. Junii. 1839.

Ányos mk.

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNAK 19.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/22.

1850. július 30.

Kedves Jancsim!

Munkámnak<sup>319</sup> 3 első füzeté 13 példányban Önnek kézbesítve levén ezennel küldöm a 4<sup>dik</sup> füzetet is szintén 13 példányban. — Ezen Füzetben talalandja ön a czimlapot előszóval, és tartalommal együtt, valamint ezen kívül az ujonnan nyomtatott 17<sup>dik</sup> lapot is; el ne felejtse az illetőket figyelmeztetni, hogy minek előtte a könyvkötőnek adnak, az első füzet 17<sup>dik</sup> lapját berepezstenni el ne mulasztják, mert azon a 4<sup>dik</sup> rajz rossz; és e miatt kellett a mondott lapot újra nyomatnom.

Miheztartása végett talán nem lészen fölösleges megemlítenem, hogy az Ön-hez utasított 13 példányból 1 önnek, 1 Bonifaciusnak<sup>320</sup>, 1 Osvaldnak tiszteletül, a többi 10 pedig eladás végett szolgáland. Az egész kiállítási költségek számbavételéből kitűnt, hogy 1 példánynak ára 4 forint 36 kr. pengőben.

318 A többi már világos (latin).

319 Jedlik fizikakönyve, a *Sulyos testek' természettana*. Pest, 1850.

320 Valószínűleg Maar Bonifác (1788–1855), az egyetemes és magyar történelem tanára, 1850–51-ben a győri gimnázium igazgatója.

A másik csomagot, mely Honoriushoz vagyon utasítva, legyen szives biztos alkalommal Sz. Mártonba<sup>321</sup> küldeni.

Ha a munkának foglalmára<sup>322</sup>, rendszerére, vagy előadási módjára nézve némelly észrevételei leendnének, ne sajnálja azokat olvasás közben följelelni<sup>323</sup>, és velem barátságosan közölni; nem is kétlem hogy leg először is megütközend a kelletenél nagyobbnak tetsző terjedtségén. Ezen azonban czélszerű kihagyások által lehet segíteni annak, ki csupan csak rövideket kíván. Nekem rövidebben nem lehetne írnom e körülményekben, midőn a német ujságok az eddig megjelent magyar természettanokat a tartalom szegénységéről szerették vádolni, hogy ez által azokat a nyilvános előadásokra mintegy elégtelenekeket kürtöljék<sup>324</sup>; s. a. t. Mind e mind más tárgyakról talán beszélgethetünk majd Bécsben, hová September eleje körül szándékozom föl rándulni. Addig is éljen boldogul.

Pesten Julius 30dikán 1850-ben

barátja  
Jedlik

### JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNAK 20.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/20.

[1856?]<sup>325</sup>

Kedves Jancsim!

Időm nem lévén egyről másról hosszasabban írni kérdéseire csak rövideden felelek.

1. Pesten kaphatók ugyan üveg körények<sup>326</sup>, ha azokat tükör táblakból kimetszeti az ember; de minden esetre jutányosb azokat Bécsben megrendelni, vagy a készek közül kiválasztani.
2. A magneto-electricai gépek azon szerkezetét tartom legczélszerűbbnek, mellyben az inductorok /:hogyan nevezi ezeket magyarul:/ a fekkmentesen<sup>327</sup> helyezett delejek<sup>328</sup> sarkai előtt függelyes<sup>329</sup> síkban forognak, és egyszerre mind a mennyiségi mind a feszültségi tekercsek alkalmazva vannak; mi talán úgy történhetik meg, hogy mindegyik tekercs legalsó rétegét a mennyiségi, felsőbb rétegeit pedig a feszültségi huzal<sup>330</sup> képezze, és a mennyiségi villámfolyam létrehozásakor egyik a másiktól könnyen elkülönöztessék.

321 Pannonhalma korábbi elnevezése Szent Márton hegye (Szentmártonhegy) volt.

322 Tárgyára, lényegére.

323 Följegyezni.

324 Jedlik korában nyugaton negatív előítéletek éltek a magyar természettudománnyal és oktatásának minőségével kapcsolatban.

325 Mayer Farkas megjegyzése: A levél, a benne szereplő 1849-es cikk ajánlása miatt, ennél mindenestre későbbi. A *Pesti Napló* cikkét Csapó Gusztáv írta, 1855. szeptember 12-én jelent meg. [Ferenczy II., 71.] A levél a következő évben, tehát 1856-ban kelt.

326 Kör alakú üvegek, korongok.

327 Vízszintesen. Bugát Pál (1793–1865) orvos, egyetemi tanár szóalkotása (1836).

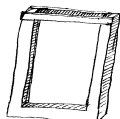
328 Mágnesek.

329 Függőleges.

330 A *huzal* Jedlik szóalkotása, a *Sulyos testek' természettana* c. tankönyvéhez (Pest, 1850) mellékelte szótárban szerepel: „Huzal: ezen szó, sodrony (Draht) helyett, a vonal formájára képeztetett.”

3. Azon tünemények oka, hogy a platinírozott ezüstlemeznek horganyval<sup>331</sup> összetéve nagyobb hatása van mind a tiszta platin lemeznek ugyan azon körülményekben t. i. a Smeeféle telepben<sup>332</sup>, a fémeknek villámfolyam<sup>333</sup> általi polarisációjában léteznek. Lásd erről Bericht über die neuesten Fortschritte der Physik von Dr. Joh. Müller Braunschweig 1849.<sup>334</sup> Tudniilik az ezüst lemezen létező Platinmohr<sup>335</sup> nem tartja magánál a reárákódó könenyt<sup>336</sup>, hanem az ismeretes tulajdonságánál fogva az élenyvel<sup>337</sup> egyesíti, és így a létesítendő polarisatiót /:irányítást:/ legalább egyrészt megsemmíti.
4. Az én alkalmazásom szerinti papir czellák<sup>338</sup> még eddig gyárilag Pesten nem készítettnek. Én egy ifjú segítségével készítettem magamnak 24 Groveféle telepben<sup>339</sup> használandó papirczellát, és 12 Danielféle telepben<sup>340</sup> alkalmazhatót. Az egész abból áll hogy tükör üveg szeleteket villámospapírral collodium<sup>341</sup> segítségével beborítván, azokból az ide

rajzolt alaku



ramákat<sup>342</sup> raggattam<sup>343</sup> össze; ha ezen ramáknak mindegyik

oldalára villámospapíros Collodiummal ragasztatik, bele pedig platin vagy szén lemez helyeztetik, és közönséges légsav<sup>344</sup> töltetik készen áll a legnagyobb hatású villámelem. Ezen lemezek csinálási modját már régóta óhajtom köztudomássá tenni, csak az gátol, hogy még némi javításokat akarnék bennök létesíteni. A Collodium féle ragasz helyett kutatok egy másféle ragaszt, melyet a légsav legkevésbé se bántana, és melly azon hőségi ponton<sup>345</sup>, mellyre az elem hőmérséke erélyes hatása közben felemelkedik, megne olvadna. Különben már Bécsben a porcellan gyárban kaphatók lapos likacsos czellak e célra alkalmazhatók, csak hogy ezekkel a hatás körülbelül háromszor kisebb. Nem tudom[,] olvasta e tavval pesti naplóban leírt<sup>346</sup> tünemények erélyességét, mellyet a papir czellákkal ellátott 24 elemből álló Groveféle telep által létesítettem. Ezen Tüneményeknek még nagyobb fokbani létrehozása végett megrendeltem Bécsben 24 szénlemezt, mellyek az ugy nevezett Retortaszénből<sup>347</sup> üveg metsző vagy csiszoló által nagy bajjal csiszoltattak, de számokra eddig czellákat nem készíthettem. Minthogy ön min[d] maga[,] mind Dr. Schemicz ur részére nálam szénlemezeket keres[,] ezekből[,] ha tetszik önnek[,] átküldök

- 331 Cink, nyelvújítási szó a *horg* *horg-* tövéből, az *arany* önkényesen elvont *-any* szövégevel mint képzővel, annak okán, hogy e fém horgas töréselfületet mutat.
- 332 A galvánelemek egyik fajtája (1840), melynek elektródja amalgámzott cink és platinakorommal bevont ezüstlemez, másodrendű vezetője hígított kénsav.
- 333 Elektromos áram.
- 334 Johann Heinrich Jakob Müller (1809–1875) német fizikus műve: *Bericht über die neuesten Fortschritte der Physik* (Braunschweig, 1849).
- 335 Platinapor, platinakorom.
- 336 A hidrogén nyelvújítási neve; a *kön*(*nyű*) szó *-eny* (elemnév)képzős származéka.
- 337 Az oxigén nyelvújítási neve az *él* ige *-eny* (elemnév)képzős származéka.
- 338 Cella: a galvánelemek elektrolitot (áramvezető oldatot) tartalmazó edénye, melyben az elektrolízis történik.
- 339 Sir William Robert Grove (1811–1896) által 1839-ben kifejlesztett galvánelem.
- 340 John Frederic Daniell (1790–1845) angol kémikus és fizikus által 1836-ban kifejlesztett galvánelem.
- 341 Kollódium: nitrocellulóz egészen vékony felületi hártát képező oldata éterben, alkoholban; sebek befedésére, légmentes elzárások készítésére használható, Jedlik ragasztóoldatként alkalmazta.
- 342 Kereteket.
- 343 Ragasztottam.
- 344 A salétromsav (HNO<sub>3</sub>) nyelvújítási neve.
- 345 Hőponton.
- 346 Csapó Gusztáv – akivel Jedlik együtt alapította galvánelemgyártó műhelyét (1853) – cikke a párizsi ipari világiállításról és az ott bemutatott Jedlik-féle telepekről a *Pesti Napló* 1855. szeptember 12-ei számában jelent meg.
- 347 A retortaszén (retortagrafit, gázszén) a galvánelemek szénpalcáinak egyik alapanyaga volt. Az igen kemény, tiszta szén elnevezése onnan ered, hogy finom rétegekben rakódott le a világítógázgyárak retortáinak (lepárlóberendezéseinek) falára, melyekben a kőszenet szárazon desztillálták.

ezennel 7 darabot /:a platinnál valamicskével jobban villámoznak<sup>348</sup>./ Ezek ugyan nagyobbak[,] mint ön kívánja, de hiszen annál jobb minél nagyobbak. Ezekért csak azt kívánom Öntől a mit érettök én fizettem t. i. darabjaért 48 xr. pengőben, összesen tehát 5 for. 36 x pengő pénzben.<sup>349</sup> Dr. Schemicz ur használatára küldök ugyan ezen fajú szénlemezekből az átszállítás alkalmakor, szármozott [?] darabokat, melyekből 2 ujnyi széles és 3 ujnyi hosszú négy lemezkéket ki lehet köszörülni, vagy csípdelni. — Ezeknek ára 1 for. 36 xr. Hogy netalán a kívánt 4 lemez valamely előre nem látható eset miatt ki ne kerülne[,] ezen lemez darabokhoz teszek még két töredék szénlemez darabot, melyek egyik szeglete pecsét viasszal van megjegyezve<sup>350</sup>. Ezeket kézzel könnyen lehet alakítani a mint az ember kívánja, valamicskével mégjobban villámoznak mint a Retortaszénből vágottak. Ezek egy féllábnyi területű lemezek töredékei, melyet tegnap előtt próbául égettetem ki[,] s minthogy minden tulajdonaira nézve igen ki elégít, feltett szándékom sok és jókora nagyságu /:fél négyszöglábnyi területű:/ lemezeket készíteni, és azokat egyszer egy igen hatalmas teleppé össze állítani. Minthogy ezen alapos reménységgel táplálom magamat, valék képes Önnek az általam Bécsben rendelt szénlemezekből a kívánt mennyiséget juttatni. A szénlemezeknek végére galvanoplastice<sup>351</sup> kell rezet rakatni, és avval a villamvezetési huzalt forrasztani össze. Hengerféle szenet nem küldhetek, mert én a hengerféle elemeket nem kedvelvén, azokon kívül, melyeket egyszer az Eklingtől<sup>352</sup> hoztam, magokat nem bírok; ezek sem érnek semmit[,] mert nem levén jól kiegészve[,] igen keveset villámoznak.

5. A chilisalpet<sup>353</sup> kénsavval kevertetve csak a tiszta légsavnak pótolója[,] azonban használatát nem javaslom[,] ha tiszta légsava van, mert a keletkező kénsavas szikéleg<sup>354</sup> nehezebben távolíthatók el ki[?]s által, mint maga a légsav.

Pesten mechanicus<sup>355</sup>, kinél valamit csináltatni lehetne a nélkül hogy az ember folytonosan a nyakán ne üljön, nincs.

Az üvegek lineázásával<sup>356</sup> még mostanig sem vagy kedvem szerint egészen tisztába, fő oka a Nuss mechanicus<sup>357</sup>, ki már 10 év óta dolgozik vagy inkább csak hiteget a vonalzógépm<sup>358</sup> elkészítésével. Még egy kis szabálytalanságot kellene eltávolítanom, azután csak játék volna a vonalzás, mert az egész Működés csak ide s oda mozgatás, vagy a körök vonalzásában csak forgatásban áll. Sokkal erősebbek a színeképek ha a vonalak nem gyemánttal huzatnak, hanem késsel a bevont üveg felületére, és azután folysav<sup>359</sup> által kiéttnek<sup>360</sup>. Ide mellékelve találand ön néhány üveg darabkát, melyeken a próbálgatás alkalmakor tett vonalozásim még kinem elégítő eredményeit láthatja; ha rajtok keresztül

348 Vezetik az áramot.

349 Az akkoriban forgalomban lévő pénzek: a krajcár (érme), a pengő (ezüstérme), a váltóforint (papírpénz), illetve az aranyforint (körmöci arany pénzérme). 1 pengőforint (pft) = 60 krajcár (xr) = 2 ½ váltóforint – 1 pengőkrajcár (pxr) = 1/60 pft. – A forint rövidítései: *frt*, *ft*, illetve *fl*, a krajcáréi: *kr*; *xr*; illetve *x*.

350 Megjelölve.

351 Galvanoplastikai eljárással, vagyis elektrolízis alkalmazásával, ma is hoznak létre fémtárgyakat ilyen technikával.

352 Johann Michael Ekling bécsi műszerész.

353 „Chilei salétrom”, nátrium-nitrát (NaNO<sub>3</sub>).

354 A nátrium-oxid – a nátrium (*szikeny*) és az oxigén (*éleny*) vegyülete – nyelvújítási neve.

355 Műszerész.

356 Megvonalozásával.

357 Nuss János pesti műszerész.

358 Ismertebb nevén *osztógép*: automata eszköz, mely gyémántú segítségével vonalakat karcos üvegre, optikai rács készítésére szolgált.

359 *Folysav* (nyelvújítási szó): a fluor (*folypát*) vegyülete, a hidrogén-fluorid (HF) vizes oldata; színtelen, szúrós szagú folyadék. A fémeket (a platina kivételével) oldja. Üvegmaratásra, fluortartalmú vegyületek előállítására használják.

360 Kimaratnak.

fényes pontott vagy gyertya lángját szemlélni.

Ha Pestre jönne egyszer akkor többről beszélgethetnénk egymással; mi ha megtörténendhetne tudósítson előlegesen; addig is éljen boldogul

Anián

## JEDLIK ÁNYOS LEVELEI ORSONITS IVÁNNAK 21.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 17. számú fondja

BK 184/VI. B. 17/21.

1856. március 20.

Pest Martzius ho 20<sup>dikán</sup> 1856

Kedves Jancsim!

Azon 12 elemű batteriát<sup>361</sup>, melyet Ön februar 15<sup>diki</sup> levelében nálunk megrendelt[,] már a gőzhajóra adtam. Minek előtte megpróbálja azt[,] figyelemmel legyen a hozzá mellékelt utasító levél minden pontjaira, különösen pedig a 6, 7, 8, 9<sup>ikre</sup>.

A 6<sup>dik</sup> pont feltételezi, hogy a működő Physicus kezénél mindig elegendő higany létezik a horganylemezek<sup>362</sup> megfoncsorozására; ha több nincs[,] 23 ℔ is elégséges a foncsorozás véghezvitelére, t. i. egy lapos fenekű tág edénybe például egy lavórba, vagy guttaperchabol<sup>363</sup> készült tá[ ]czába öntetik a higany, fölébe pedig körülbelül 4-5 annyi vízzel hígított kénsav; ha a horgany lemezek nincsenek vastag és megszáradt élegréteggel<sup>364</sup> befödve, azonnal megújítatják felületük, mihelyt a higany alá mártatnak; különben pedig mielőtt higanyba mártatnának[,] egy czella pohárba, mely hígított kénsavval van tele, állítandók, hogy elégüktől megtisztuljanak. Én a foncsorozást igen kényelmesen végzem, mert a keretbe tiszta horganylemezt csak egy czella pohárba létező, és hígított kénsavréteggel borított higanyba mártom; de ezen kényelmes mód leg alább is 15-16 ℔ higanyt feltételez, melyhez időnként a felhasznált helyébe mindig új higany töltendő. Ha használat után a horgany lemezek barnákká lesznek, el ne mulassza őket azonnal a telep kiürítése után megfoncsorozni, mert később sokkal nehezebben és jelentékenyebb horgany veszteséggel történék a munkálat.

7<sup>dik</sup> pont feltételezi, hogy illy féle telep birtokosságának kellő mennyiségű villanyos papirosa és collodiuma van; azért czélszerű ily papirost egyszerre elegendő mennyiségben készíteni. A kénsavval kevert füstölgő légsavba tett papir adagok közül az elsőbkek nem oldatnak fel az égeny által, de mi után a sav ereje körülbelül félig kimerült, a benne készült villanyos papiros az égenyben már jól felolvad, és igen jó Collodiumot<sup>365</sup> ad.

8<sup>dik</sup> pont következtében czélszerű elegendő mennyiségű Chilisalétromot tartani; melynek fontja Pesten körülbelül 16 pengő xr. revolutio<sup>366</sup> előtt csak 8 xr pengő volt. Ezen sónak oldata kénsavval keverve a drága légsavat igen jól pótolja tapasztalataim szerint. A kénsavat is /:Nordhausit:/ jó egyszerre nagyobb mennyiségben tartani, de olyan helyütt, hol meg nem fagy; ennek fontját Pesten 10 pengő krajtzarért kapni, nagyobb mennyiségben véve még

361 Tizenkét elemből álló villamos telepet.

362 Cinklemezek.

363 Guttapercha [e.: guttapercsa]: bizonyos forró égövi fák tejnedvéből előállított, főleg szigetelésre használt, kaucsukszerű anyag.

364 Éleg: az oxid nyelvéjítási neve az *él* ige -*eg* képzős származéka.

365 Oldatot.

366 Ti. az 1848-as forradalom előtt.

olcsóbb.

A 9<sup>dik</sup> pontnál fogva vízzel hígított borszeszre vagy pálinkára is van szükség, melylyek [mellyel?] egy toll segítségével a papír czellák oldalai megnedvesítendő, mi azonban nem elkerülhetlenül szükséges, ha lanyhább működés is megfelel a kitűzött célnek.

Végre magától értetődik, hogy a felemésztett horganylemezek helyett ujak teendők. E végett legjobb Bécsből nagyobb zinktáblákat hozatni, és kellő nagyságú lapokra feldaraboltatni, meghajtatni és jó előre megfoncsorozni.

Az Önhöz utasított<sup>367</sup> ládában következő tárgyakat fog találni:

- a) 12 papiros czéllás<sup>368</sup> villanyelemet fa állványba helyezve.
  - b) 11 darab kurta rézhuzalt, végein szorittyukkal<sup>369</sup> ellátva az elemek összekötésére.
  - c) Két villanyuti<sup>370</sup> /:Electrode:/ huzalt, melylyek nagyobb hajlékonyság végett vékonyabb huzalokból vannak összetekerintve.
  - d) Két széndarabocskát, melylyeknek galvánképelt végükre réz foglalék van forrasztva; ezek villanyuti huzaloknak végéhez szorittatván szolgálndnak a fény előtűntetésére. Ha ezek elfogynak[,] készíthetni ujakat a hozzájuk mellékelt szénlemeztöredékekből. Azonban ezen szénlemezekből metszett csucsknál jobbak volnának azok, melylyek retorta szénből metzvék; mert elégésök után semmi hamut sem hagynak.
  - e) Egy darab Schönbeinféle villanypapirost<sup>371</sup>, a netalán keletkező sérüléseknek kifoltozására a czellák lapjain. Erre nézve megjegyzendő, hogy a résre Collodiummal ragasztott papírfolt ne legyen kelleténél nagyobb, mert különben a vezető területet érezhetőleg kissebitné.
  - f) Egy irott ivet melyen a telep kezelésére vonatkozó utasítást olvashatni németül.
  - g) Egy kis üvegtölcsért a czellák megtöltésére
- Mindezekért a járandóság tesz /:egy felszerelt czellát 7 forintjával véve:/ 84 forintot  
A pakolási költségek 1 f. 50 xr

Összesen 85 f. 50 xr.

Ha egyszer e telep működését Ön megpróbálandotta, legyen szives az eredményről tudósítani, és egyszerismind értesíteni arról is, kívánand e Ön az imént említett összegről nyugtatványt, a billyeges vagy billyegtelen papirosra e?

Iparkodtam mindent lehetőleg jól elpakoltatni, ha mindazon által valami eltörnék, adja tudtomra, és megtérítjük a kárt.

Az imént előszámlált tárgyakon kívül találand Ön még egy kis csomagot is 9 darab megvonalzott üveggel, melylyekkel Ön muzeumának<sup>372</sup> számára kedveskedem. Ezen üvegek közül 1 pár egy ujnyi távra 500 körvonallal; 1 pár 500 egyenes vonallal; 1 pár 1000 körvonallal; 1 pár 1000 egyenes vonallal, és 1 darab 2000 körvonallal. Ámbátor ezen üvegek vonalozása, de leginkább a vonalok kiétetése kívánságomnak egészen megnem felel, mind e mellett elég alkalmasak a fényhajlási tünemények észlelésére, legalább sokkal élénkebben mutatják azokat mint eddig valahol láthattam. Azért küldök 500-as és 1000-es és 2000-es vonalukat, hogy meglehessen általuk mutatni, miként a fényhajlási szögletek sinusa a rácsozat vonalainak egymástoli távolától megfordított viszonyban áll. A 2000-es vonalu üvegen látható színeképek kitűnő élénkségük volnának, ha a kiétetés jól sikerült volna. —

367 Küldött.

368 Papírtartályos.

369 Szorítókkal. A *szorittyú* német megfelelője a *Sulyos testek' természettana* c. tankönyvében (Pest, 1850) megjelent szótárban: *Klemme*.

370 Elektromos áramot vezető.

371 Christian Friedrich Schönbein német kémikus (1799–1868) találmánya.

372 Szertárának.

Ezen üvegek tüneteivel következőleg lehet legkönnyebben megismerkedni:

- a) A körös vonalzatú üvegeken keresztül nézessék egy gyertyának lángja, vagy valamely fényes pont; az egyenes vonalzatúakon keresztül pedig nézessék egy rés, mely a nem egészen bezárt ablaktábláknak párkányai között marad.
- b) Az egynemű és egyenes vonalú üvegeken, miután egymás[ra] úgy helyezték, hogy vonalaik egymást keresztben szeljék, nézessék a gyertya lángja vagy[ç] világító pont.
- c) Tétessék két egynemű körvonalas üveg egymás fölébe úgy, hogy középpontjaik körülbelül összeessenek; azután tartassanak mind a két kéz segítségével a gyertya lángjára néző szem előtt tiszta látási távban. A látható tünetény különféle módosításokon megy át, ha nézés közben az üvegeknek egymás fölötti helyzetök finom csusztatás által változtatik, vagy a megvonalt felületeknek egymástól távolsága kisebbé vagy nagyobbá tétetik, például ha a vonalozott felületeknek egymást közvetlen érintik, vagy közöttük egy vagy két üveg tábla vastagság van, melly esetek az üvegtáblák megfordítása által könnyen előidézhetők.
- d) Igen szép tünetény az is, mellyet az egyenes vonalú és egynemű üvegpárokban láthatni, ha egymásra úgy tétetik, hogy vonalaik egy irányban legyenek, és az ablak fatáblái által képzett keskeny nyílás felé néző szem előtt látásban tartatnak; itt is változékonyság mutatkozik, ha a vonalozott felületek egymástól távolsága változtatik. Mindezen tünetényeket vettetés által is lehet elő állítani, de egy kevésbé drága készülékekkel.  
Most éljen boldogan, és tudósítson némelykor foglalkozásáról.

Jedlik

# KRUESZ KRIZOSZTOM TIZENNYOLC LEVELE JEDLIK ÁNYOSHOZ

*Mayer Farkas OSB kutatásainak felhasználásával közreadta  
és jegyzetekkel ellátta: Székács István*

## KRUESZ KRIZOSZTOM<sup>373</sup> LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 1.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/1.

1852. július 15.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

Fogadja Tanár Ur szives köszönetemet tapasztalt szivességeért; bár<sup>374</sup> ezt hosszabb ideig, 's zavartalanul élvezhettem volna.

A kivánt arányt az üvegrajzra szükséges szerekben ide jegyzem.<sup>375</sup>

2-3 gramme méz

3-4 decigramme jegőczült<sup>376</sup> hamiblag<sup>377</sup>.

1. tojás fehérjével vegyittetik, 's üveg pálcza v[agy] üveg szalag köteggel habbá veretik mig a tanyér a párkanyán<sup>378</sup> függve n[em] marad – e tanyér a párkanyára fölhidort<sup>379</sup> habbal dült helyzetbe tétetik, mig a folyadék tisztán leszívargott. E folyadékkal kenetik be a lap fölülete.

Megszáradván 6 gr. pokolkő<sup>380</sup>

12 gr eczetsav

60 gr lepárolt vízből készült

oldatba mártatik, azután lepárolt vízben leöblítve a Camerába<sup>381</sup> kerül. Ebből kivétetvén

30 gr. gubacsav<sup>382</sup>

6 Obon<sup>383</sup> víz és

<sup>373</sup> Kruesz Krizosztom János (1819–1885) bencés tanár, természetrajzi író, pannonhalmi főapát. 1835-ben lépett a Benedek-rendbe, 1843-ban szentelték pappá. Előbb a pozsonyi gimnáziumban, aztán Győrben tanított. 1848-ban a pozsonyi királyi akadémián (felsőoktatási iskola) a természettan rendes tanára, 1850-től Pannonhalmán a rendi növendékeket tanította, 1861-ben a pozsonyi gimnázium igazgatója lett. 1865-től pannonhalmi főapát, a rend központjában tanárképzőt szervezett, újjáépíttette a székesegyházat.

<sup>374</sup> Bárcsak.

<sup>375</sup> A leírás az albuminpapírról szól, a fényképészeti eljáráshoz használatos fényérzékeny papírt Louis Désiré Blanquart-Evrard kémikus, fotográfus (1802–1872) fejlesztette ki 1850-ben.

<sup>376</sup> A *jegec* ('kristály') nyelvújítási szóból: kristályosodott, kristályos (szilárd) formájú. Jedlik *Sulyos testek' természettana* c. tankönyvének (Pest, 1850) szótárában: „Jegőczülés v. jegődzés: Crystallisatio”.

<sup>377</sup> Kálium-jodid (KI): színtelen, kristályos só, amit gyógyszerként és a hagyományos fényképészetben használnak.

<sup>378</sup> Peremén, szélén.

<sup>379</sup> Felhabart, felkevert.

<sup>380</sup> Ezüst-nitrát (AgNO<sub>3</sub>): színtelen, kristályos vegyület. A baktériumokat és a fertőzött szöveteket roncsolja, „kiégeti” (innen népi elnevezése), ezért az orvosi gyakorlatban fekélyek, sebek kezelésére alkalmazták. A hagyományos fényképészetben is használatos volt.

<sup>381</sup> Camera: a fénykép előhívására használt sötétszoba.

<sup>382</sup> Gubacsav, más néven galluszsav (C<sub>7</sub>H<sub>6</sub>O<sub>5</sub>): az egyik legelterjedtebb növényi sav, a tölgyfa gubacsai kötött állapotban, tannin formájában nagy mennyiségben tartalmazzák. A vegyület Jedlik *Sulyos testek' természettana* c. tankönyvének (Pest, 1850) szótárában is szerepel: „Gubacsav: Acidum gallarum”.

<sup>383</sup> Súlymérték, a font tizenkettő része (uncia), két lat.



1 lat borszeszből álló oldattal nedvesítették, mi legczélszerűbben történik ha e sav az üveg lapra öntetik, hogy rajta állhasson.

végére 12 obon viz és

3 lat alkéneccsavas<sup>384</sup> szikéleggel<sup>385</sup> megállapítatik. –

Ezen üveg rajz a Hamar ur<sup>386</sup> által említett célra n[em] lesz alkalmas, mert az ezüst átlátszatlan lévén, a színeknek hatását gátolja.

A physikus emberről azt szokták mondani, hogy szeret szerezni! Hát én is csak szerettem volna egy pár széndarabkát lopni, de megzavartatván tervünkben a korábbi utazás miatt[,] megfelejtkeztem. Sziveskedjék Tanár úr egy pár darabkát nekem engedni, 's egyszersmind a keveréket röviden megírni, melly leczélszerűbb [!] a lapok kiállítására. –

A vonalzott üvegekből kettőt Jánosnak<sup>387</sup> adtam, kinek még nem volt. Három Esztergomba jut, s nekem is marad. Köszönjük szépen. 'S magunkat további bőkezűségébe ajánljuk.

Hát avult szereivel<sup>388</sup> n[em] tehetnék valami alkut? Jól esik ám a kezdőknek olyan szer is, melly csak valamit mutat – mig jobbat szerezhethet. – Nehéz ezen időben valamihez jutni! Leg mélyebb tisztelettel

Kruesz Chrysostom

Sz. Márton<sup>389</sup> Jul. 15 1852.

## KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 2.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/2.<sup>390</sup>

1855. november 6.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

Egy éve mult, hogy 6 elemből álló Jedlik és Hamar<sup>391</sup> féle villany telepért könyörögtem. Egy év mulva (!) ismétlem kérésemet azon hozzáadással: sziveskedjék, ha csak egy szóval is, megírni, megkapom e, 's mikorra várhatom? Nagyon nehezen nélkülözöm, 's azon esetre, ha Pestről nem kaphatnék, Bécsből szándékozom meghozatni, hol, ha Lenoir árjegyzékének hitelt adhatni, elemét 6 fájával<sup>392</sup> szinte<sup>393</sup> meg lehet szerezni.

Mélyen fájlalom, hogy szerzetünk e központján, hová legujabb időkben tudós és befolyásos vendégek érkeznek, eddig is nélkülözöm kelle e telepet, mely miként szerzőjének<sup>394</sup>[,] ugy szerzetünknek is díszére válnék.

384 Szintén elavult neve *alkénessav*, mai neve *tiokénsav* (H<sub>2</sub>S<sub>2</sub>O<sub>3</sub>): igen bomlékony sav, szabad állapotban nem fordul elő, csak vizes oldatban és sói alakjában.

385 A nátrium-oxid – a nátrium (*szikeny*) és az oxigén (*éleny*) vegyülete – nyelvújítási neve.

386 Hamar Leó (1830–1884), Jedlik egykori tanítványa és tanársegéde; Jedlik vele és Csapó Gusztávval alapította 1853-ban elemgyártó műhelyét.

387 Orsonics Iván Flórián (1805–1874) bölcséleti doktor, bencés fizikatanár, Jedlik jó barátja. A levél írásakor a győri bencés gimnáziumban tanított. Rendtársai Jánosnak szólították.

388 Eszközeivel.

389 Pannonhalma régi neve: Szent Márton hegye.

390 Levélként volt összehajtvva, a papíron rajta van a bélyeg és a viaszpecsét. Címzése: T.[isztelt] Cz.[ímzett] D<sup>s</sup> Jedlik Ányos a magyar egyetemnél nyilvános rendes tanár s. a. t. Urnak Pesten. recomandirt. (A német *rekommandiert* szó jelentése: 'ajánlott'.)

391 Hamar Leó (1830–1884) Jedlik egykori tanítványa és asszisztense elemgyártó műhelyében.

392 Forintjával.

393 Szintén.

394 Megalkotójának.

Mult nyáron Kluman tanácsos<sup>395</sup> nézte meg musaeumomat<sup>396</sup>. E nagyon fennhéjázó férfit, ki a magyarnak tudományosságáról tudni sem akart<sup>397</sup>, ki, mint a németizáló pártnak feje a magyar szónak tanintézetekből szándékolt kiirtását<sup>398</sup> azzal indokolta „der Ungar hat noch kein wissenschaftliches Werk geschrieben, welcher fremde Nationen einer Übersetzung gewürdigt hätten.”<sup>399</sup>, e férfit musaeumomba is úgy lépett be, hogy arcán a hivatalos megvetés és elfogultság gunyosolyát láttatá. Szótlanul nyitogatta a szekrényeket, míg én utána csukogattam, mi nagyon sértőleg hatott reám! A fénynél megállítottam. „Szabad[-]é, mondám, egyik társunknak[,] Jedlik egyetemi tanárnak vonalazott üvegeit<sup>400</sup> bemutatnom? ez üvegek nagyon jelesek hatásukban, ’s annál inkább figyelemre méltók, mivel Jedlik szerkesztette a vonalzó gépet<sup>401</sup> is, mely bámulandó combinatioi tehetséget árul el.” kezébe veszi az üvegeket, midőn én hirtelen gyertyát gyújtaték ’s az ablakokat bezáratám. Mély meglepetéssel állott ott a büszke ember! Az üvegeknek combinatioi meg inkább érdekelték úgy, hogy 10 percig ki sem adta kezéből. „So etwas ist mir noch nicht vorgekommen!”<sup>402</sup> így szólalt föl végtére ’s más ember lett belőle. Szóltunk és fecsegtünk azután sokról, és mély meglepedéssel távozott, hivatalos jelentésében pedig nemcsak musaeumunkról, hanem szerzetünkről is magasztalólag emlékezett.<sup>403</sup>

Lám szeretett Tanár ur, ily értelme van e helyt mind annak, mit szerzetes társainktól fölmutathatunk. Ugy volna jó, ha egy jöttát nem<sup>404</sup> írna se tenne közülünk senki, mi itt képviselve nem volna. Így növekednék a becsület kifelé, ’s fejlődnek a tevékenység ifjú sarjadékunkban, mely itt miveltek, ’s e hely szellemétől ihlettetik.

E szünnapokban Raymund<sup>405</sup> esztergomi collegám dicsekedett, hogy új üvegeket kapott, melyekkel az enyimek ki nem állhatják a versenyt. Hát annak jobb legyen mint nekem!? De szépen tudnék könyörögni ujakért, csigavonalu úgy sincs. Azután 1852 évben

---

395 Neve helyesen: Kleemann, a miniszteri tanácsost Bécsből küldték a magyar iskolák ellenőrzésére, Pannonhalmán 1854. június 20–21-én járt.

396 Szertáramat.

397 Jedlik korában Ausztriában és nyugaton általánosan negatív előítéletek éltek a magyar természettudománnyal és oktatásának színvonalával kapcsolatban.

398 A Bach-féle osztrák abszolutizmus politikájának része volt a magyar nemzeti öntudat elnyomása, többek között az anyanyelvi oktatás korlátozásával is. 1854-től a középiskolákban fokozatosan bevezették a német oktatási nyelvet.

399 „A magyar még egyetlen olyan tudományos munkát sem írt, amely az idegen nemzetek számára le lenne fordítva.”

400 Optikai rácsait.

401 Osztógép: automata eszköz, mely gyémánttű segítségével vonalakat karcol üvegre, optikai rács készítésére szolgált.

402 „Ilyen még nem fordult elő velem!”

403 Kleemann június 25-én járt a pápai bencés gimnáziumban is. Az akkori főigazgatónak sok baja volt a saját tanáraival, mert nem voltak hajlandók németül tanítani, amire amúgy nem is voltak kötelezve. De még a német nyelv oktatása sem ment valami fényesen – ez is a passzív ellenállás része volt. (1854-től a középiskolákban fokozatosan bevezették a német oktatási nyelvet. A magyar gimnáziumok többsége évről évre azt jelentette, hogy a tanárok még nem tudnak jól németül, így igyekeztek elodázni a német nyelv bevezetését. – *Magyarország története*. Főszerk. Romsics Ignác, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 656. o.) A Pannonhalmán „megjuhászodott” osztrák miniszteri tanácsos a főigazgatónál sokkal engedékenyebben nyilatkozott: „Tegyenek meg minden lehető a német nyelv ügyében, de azt soha se erőszakolják.” A következő évben, 1856. augusztus 4-én Kleemann családotul Pannonhalmára látogatott egy hétre. Ez a látogatás Kruesz bemutatója mellett minden bizonnyal Jedlik csendes munkájának elismerése is volt. (Mayer Farkas összefoglalása alapján. Forrásai: Bakonyvári Ildefonz: *A pápai Kath. Gymnasium története. A pannonhalmi bencések idejében. 1806–1896*. Pápa, 1898. 41. o. és *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. VI/B kötet. 999. o., 1000. o.)

404 Jöttányit sem.

405 Kühn Rajmund Lajos (1828–1884), bencés gimnáziumi tanár, Kruesz Krizosztom egykori tanítványa. Az esztergomi gimnázium főgimnáziummá alakításakor a fizikai-kémiai szertár megszervezője, „mintamúzeummá” (mintaszertárrá) fejlesztője.

Kremsmünsterben<sup>406</sup> megfordulván magasztalólag említettem Tanár ur üvegeit, 's megígértem ha ismét lemegyek, vonalzok számukra is. Ha én ujakat kapnék: elküldeném az enyimeket, a mikoron szándékom a Jedlik Hamar féle telepet is figyelmökbe ajánlani.

Tehát 6 elemes üteget és legalább 4 darab üveget esedezem. A telep árát azonnal megküldendem, a mint megkapom.

Szinte nehezemre esett az írás, mert félek, hogy hiába irok, pedig ennek nem volna szabad így lennie! Kedves szerzetünk központjában ülök, hogy csekély tehetségem szerint annak javát, jó hírét, nevét öregbitsem. Ezen, úgy hiszem, szent cél elérésére minden alkalmas eszközhez nyulok, 's közremunkálásra mindenkit fölszólítani bátorkodom, kiről meggyőződése tartja, hogy e cél által érdekeltetik. Ugy szeretném, ha föltudnánk ébreszteni 's illetőleg fölfokozni a közérzületet, a szerzet iránti gyengéd vonzalmat és meleg részvétet minden iránt, mi annak dicsőségét növelheti. Hiszen szerzetünk sorsa, hire neve oly szoroson van összefűzve drága hazánk sorsával, jó hire, 's nevével, pedig ez közös kincsünk, mely minden anyagi jutalmon fölül áll.

Sok erő rejlik szerzetünkben most is, mint rejlett mindenkoron, de hiányzik most is mint hiányzott valaha a – vezér szó! Öszpontosítlanul tévelygünk – pedig sokszor rokon mezőkön a' nélkül hogy egymásról tudnánk, vagy egymás haladását szem előtt tartanók!<sup>407</sup> 's a sok szép erő? eltűnik sokszor maradandó nyom nélkül, pedig a legszebb gyümölcsök csiráját hordozá magában! eltűnik, miként elalszik a tűz, melynek nincs tápláléka, sem kellő légköre.

Ifjú koromtól fogva érzem, hogy ez nem lehet jó, 's aggódva körütekinték, hogy meglássam valahára azon ferfiut, ki megrántsza a gyeplőt, 's kellő irányba terelje az éltető nedveket!<sup>408</sup> De bizony egy ember aligha is birand valaha oly általános büverővel, mely minden irányban vezérkedhetnék, pedig az idők szózata mindinkább int, 's talán a számadás napja is közelebb áll mint gondolnók<sup>409</sup>. Szövetkezzünk a közcél elérésére, és munkánk nem lesz sikertelen.

Szerzetünkben innen onnan 8-9 természettanára működik nyilvánosan, műkedvelők is vannak; nem lehetne e némi kapcsot kigondolni, mely bennünket szorosba fűzne, s tevékenységünknek összevágó irányt adna? – Szeretett Tanár urat büszkén nevezzük mienknek, legyen mienk és első közöttünk, hogy legyen kire nézhessünk, hogy legyen kinek biztató vagy dorgáló szózatát hallhassuk éltünk rokon föladatában.

Öszintén megvallom, nagyon fáj, hogy Tanár ur annyi idő óta nem látogatott meg bennünket. Nem látogatta meg azon első kertecskéjét, melyben természettani ismereteit először törekedett megtestesíteni. Régi eszméink új látásánál valljon nem hatná e meg kellemesen szívet a régi idők emlékezete? de hogy nem! kis teremtményei úgy mosolyognának szemébe mint édes gyermekei. Oh bár soha se felejtkezett volna meg a kis kertecskéről, most bizonyosan kecsesben állana itt közös diszünkre.

De hát minek e sok szó? Én egyesületet szeretnék először szerzetünk, 's aztán hazánk Physikusai közt!<sup>410</sup> Szerzetünk hü képe hazánknek! Mily árván teng a magyar természettan társulatának ügye! nincs valódi eszme csere, nincs közlöny, hiányzik a magas pártolás.

Én részemről szívesen följánlanám csekély tehetségemet a közcélra[,] csak azt tudnám[,]

<sup>406</sup> A felső-ausztriai város bencés apátságát 777-ben alapították, gazdag könyvtárral, csillagvizsgáló toronnyal rendelkezik, iskolája 1549 óta működik.

<sup>407</sup> Tartanánk.

<sup>408</sup> Az „éltető nedv” kifejezést Kruesz itt a latin *humor* 'folyadék, nedv, testnedv' jelentésében használja. Az ókori eredetű felfogás szerint a sajátos emberi temperamentumot, érzelmi és indulati alkatot a fontosabb testnedvek aránya határozza meg. A *humor* szó a magyarban a 19. század elejéig általános temperamentumot, kedélyállapotot, hangulatot jelentett, mai jelentései ('derűs, tréfálkozásra hajló kedély'; 'hajlam, képesség a helyzetekben rejülő komikum felismerésére, élvezésére') az 1840-es években alakultak ki.

<sup>409</sup> Gondolnánk.

<sup>410</sup> Itt merül fel a „fizikusankét” terve. Kruesz utóbb a megvalósulásáról is beszámolhatott: *Néhány szó a természettan magyar tanáraihoz a légtünettán ügyében*. In: *Tanodai Lapok*, 1859. 181–183. o.

mihez kell nyulni? Többi társaim is bizonyára így gondolkodnak. Tagoknak fölavattatni, egyenes megbízásokat elfogadni, mielőtt bizonyos lenne az ember arról, hogy a föladatnak meg is felelhet, némi vakmerőség volna. És éppen itt látszik a magán társulatnak szüksége, mely öntudatra vezérelne bennünket.

Én tehát társulatot szeretnék köztünk, melynek célja lenne: a tudományos haladásnak kölcsönös támogatása, kölcsönös fölvilágosítások biztatások ..... útján. Ha Sz. Mártonban<sup>411</sup> oly musaeum állana rendelkezésünkre, melyben mi sem hiányzanék, mi a megvillant eszmének megkísértésére szükséges volna? nem lenne-é célszerű évenként egypár napra találkozunk itt, hol úgy is itthon vagyunk és szívesen láttatunk. Mi sok jó oldala lenne e találkozásnak! Mely éppen nem gátolna bennünket további tapasztalás kedvéért messzebb utazni, de sőt utunk új irányt és föladatot nyerne átala. Hogy ellenörre – igazgatóra van szükségünk nem kell kétszer állitanom! S ki legyen ez egyéb mint — ?

A világ oly keveset tud felőlünk, csoda-é ha azt hiszi, hogy nem is létezőnk, vagy hogy e létre érdemtelenek vagyunk? Igaz magyar hazánkban sok más a baj, mely ámbár mellékesnek látszik, még is lényegesen foly be működésünk sikerébe. Azonban tegyük meg mindent, mit tennünk lehet.

Mit mond szeretett Tanár ur e tervhez? Méltassa azt figyelmére 's szídjon meg jól, ha helytelenül gondolkodom – csak meg ne felejtkezzék aztán rólam 's kedves kis musaeumomat se zárja ki kegyeiből.

Záradékul Ineichen<sup>412</sup> tanár Drumond fény<sup>413</sup> előállítás módjára vonatkozólag azt állithatom, hogy teljesen sikerült. Két éve, hogy Tanár ur által hajdan készítettett gasometerem<sup>414</sup> szétpattant (szerencsénkre viz alatt, 's kevés lég mellett). Ineichen módja ellenben oly biztos a mint csak kívánható. Ez utóbbit azért jegyeztem meg, mert Raymund elakart ijjeszteni Tanár urra hivatkozván.

Egyébként irkafirkámért engedelmet kérvén maradok

Szeretve tisztelt Tanár urnak

legalázatosabb rendtársa  
és barátja  
Chrysostom

Sz. Márton 9ber 6án 1855.

### KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 3.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/3.

1856. január 5.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

A mennyire fájt hosszas hallgatása, oly édes vigasztalást hozott kedves levele. Ily hosszút nem követeltem, nem is vártam, annál jobban esett.

Dicsőségében<sup>415</sup> őszinte részt veszek, adja az Isten, hogy megkezdett pályáján szerencsésen

<sup>411</sup> Pannonhalma régi neve: Szent Márton hegye.

<sup>412</sup> Josef Ineichen (1792–1881) svájci matematikus, fizikus, a luzerni gimnázium tanára.

<sup>413</sup> Thomas Drumond (1797–1840), az angol hadsereg tisztje fedezte föl 1826-ban, hogy ha a mészkövet hidrogén és oxigén keverékével felhevíti, az rendkívül erős fényel világít.

<sup>414</sup> Gasometer (*német*): laboratóriumi gázmérő.

<sup>415</sup> Kruesz valószínűleg az 1855-ös párizsi világkiállításon (május 15. – november 15.) elért sikerre utal: a Jedlikék műhelyében készült tízelemes kis szén-cink telep, pontosabban a Bunsen-féle elem ebben megvalósult tökéletesítése itt bronzérmert nyert. (Ferenczy Viktor: *Jedlik Ányos István élete és alkotásai*.)

előhaladván szerzetünk 's édes hazánk fénysugarait még számtalannal szaporithassa.

A tantalusi kínok<sup>416</sup> többé kevésbé minden lelkes physikus osztályrészéül jutottak, de ha nehezen is[,] csak haladjunk, annál több az érdem.

A 10 elemes telepet örömmel veendem, előre 20fot<sup>417</sup> küldök, ha Tanár ur levele 1 héttel előbb jön[,] megküldém vala mind a 70 fot[,] addig azonban, mig a batteria<sup>418</sup> megjön, megszerzem a többit is.

Raymundrol<sup>419</sup> n[em] kételkedem, hogy ura marad szavának, mert nagyon örült a telepnek, 's mint bizonyosrol szólott, a levélirást azonban az sem találta föl. Proxime<sup>420</sup> irok Raymundnak is Jánosnak<sup>421</sup> is.

Cursusomban<sup>422</sup> most jeles legény áll mellettem[,] Tomek Anasztáz<sup>423</sup> 2<sup>dik</sup> évi theolog<sup>424</sup>: derék physikus lesz belőle, az ígért vonalzott üvegek fejében egy pár madárral<sup>425</sup> kedveskedünk, nem Romer<sup>426</sup> féle kitömöttel, hanem a göncölített fény szintüneményeihez<sup>427</sup>, ha talán bizonyos mértékben szeretné Tanár ur, sziveskedjék meg küldeni azt. Anasztáz szépeket készít<sup>428</sup>, különösen a projectio<sup>429</sup> által pompás tüneményt mutatnak.

Tervem helyeslését azon kötelességi érzettel fogadtam, melylyel iparkodni fogok az ideának csontot és hust szerezni, az eredményről pedig Tanár urat tudósítani.<sup>430</sup>

Én hihetőleg a diamagnetismus<sup>431</sup> terére vetendem szemeimet, miben a várt telep nem kis

---

[Győr, 1936–1939.] Új kiadása: Czuczor Gergely Bencés Gimnázium, Győr, 2000, 143. o.) A kiállítók jutalmazását III. Napóleon császár ajánlotta fel.

416 Tantaluszi kín: reménytelen sóvárgás a közelünkben lévő, mégis elérhetetlen vagy tiltott dolgok után. A görög mitológia Tantalosz királya azzal bünhődött vétkeiért az alvilágban, hogy hiába ült a nyakáig érő folyóban és hiába hajladozott fölötte gyümölcsöktől roskadozó ág, valahányszor csillapítani akarta szomját vagy éhét, a víz, illetve az ág eltűnt előle.

417 20 forintot.

418 Villamos elem, telep.

419 Kühn Rajmund Lajos (1828–1884), Kruesz Krizosztom egykori tanítványa, az esztergomi bencés gimnázium fizikatanára.

420 Legközelebb (*latin*).

421 János: Orsonics Iván Flórián (1805–1874) bölcséleti doktor, bencés fizikatanár, Jedlik jó barátja. A levél írásakor a győri bencés gimnáziumban tanított. Rendtársai Jánosnak szólították.

422 Ti. a rendi növendékek természettudományos képzésén.

423 Tomek Anasztáz Antal (1833–1881) 1851-ben lépett a rendbe, 1858–77-ig a győri bencés gimnázium fizikatanára, majd haláláig plébános Varsányban, Tárkányban. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók győri vándorgyűlésén az általa módosított Smee-féle telepről tartott előadást, amely megjelent a társaság kiadványában.

424 Teológushallgató.

425 Ti. madár alakú kisebb üvegekkel, melyeket a polarizált fény bemutatására használtak.

426 Rómer Flóris (Flórián) Ferenc (1815–1889) régész, művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. A magyar tudományos művészettörténet-írás és műemlékvédelem úttörője, a magyarországi régészeti kutatások egyik elindítója. 1830-ban lépett a Szent Benedek-rendbe, bölcsészeti doktor lett. 1839-től a győri gimnáziumban a magyar és a latin nyelv, utóbb a természetrajz tanára. 1842-től Győrben a bencés növendékek természettudományos képzését vezette. 1845-től Pozsonyban a felsőiskola természetrajztanára. A szabadságharc alatt kapitányi rangot szerzett. A Bach-korszakban nyolcévi börtönre ítélték. 1854-ben szabadult, majd több helyen tanított és volt nevelő.

427 A göncölített fény szintüneményei: a polarizált fény színjelenségei. A nyelvújítási *göncölt*, *göncölösít* ige korabeli definíciója: „a kettősen tört sugarat mézspatra [mészpát: a mézskő kristályos változata; kalcit] ejtés által változtatja (polarisál).” (Ballagi Mór: *A magyar nyelv teljes szótára*. I. kötet. A–K, Pest, 1868.) Polarizáció: fénysarkítás; az a jelenség, hogy a hullámok rezgése csak egy síkban, illetve két egymásra merőleges síkban történik.

428 Ti. madár alakú üvegeket.

429 Kivetítés.

430 Jedlik ezek szerint támogatta a fizikusok rendszeres évi találkozásának ötletét, melyet Kruesz előző levelében vetett fel. (Ld.: Kruesz Krizosztom – Jedlik Ányosnak. BK 184/VI. B. 1/2. 1855. november 6.) A kezdeményezés meg is valósult, ld. Kruesz Krizosztom: *Néhány szó a természettan magyar tanáraihoz a légtünattan ügyében*. In: *Tanodai Lapok*, 1859. 181–183. o.

431 Diamagnetizmus, diamágnesség: a külső mágneses tér hatására indukált ellentétes irányú mágnesség. A

segítségemre leend.

Boldog új évet mindnyájunktól! Új perjelnek Zsigmond<sup>432</sup> a győri igazgató választotta el.  
Engedelmet hirtelen firkámért  
Tanár urat tisztelő barátja és rendtársa

Chrysostom

Sz. Márton Jan. 5<sup>én</sup> 1856.

#### KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 4.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/4.<sup>433</sup>  
1856. február 15.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

Reményem, hogy eddig már minden oldalról, az az János<sup>434</sup> és Raymund<sup>435</sup> tanárok részéről is Pestre érkezett a megrendelés, de azt is reményem, hogy az én számomra el is készült az ohajtva várt villanytelep. Azért, minthogy a gőzösök<sup>436</sup> meg is kezdték járásukat, bátorkodom figyelmeztetni, hogy az ily küldeményeket Winterkorn Sándor<sup>437</sup> rendtársunk sziveskedik elfogadni 's hozzám szállítatni. Sziveskedjék tehát, ha a körülmények engedik a küldeményt a főnemtelt győri tanárhoz czimezni.

Ma igtattuk be új perjelünket<sup>438</sup>, adja Isten, hogy sok örömmel és haszonnal vigye e fontos hivatalt.

Megpendített tervemet illetőleg, már majd mindannyi Collegáink beleegyezését birom.<sup>439</sup> Az első összejövetel, hacsak tájékozással szolgáló is: már hasznunkra leend, reményem azonban, hogy több lesz csupa tájékozásnál.

Nem kételkedem, hogy észrevette Tanár ur Poggendorf<sup>440</sup> 1855 évi füzeteinek 11<sup>ében</sup> a Dr

---

jelenséget 1845-ben Michael Faraday fedezte fel.

432 Perjel (a latin *prior* szóból); Pannonhalmán a főapát utáni legfőbb rendi előjáró, a főapát helyettese, a főapátság házfőnöke. – Simon Zsigmond Antal (1814–1891) 1856–65-ig volt pannonhalmi perjel.

433 Levélként volt összehajtván, a papíron rajta van a viaszpecsét. Címzése: *T.[isztelt] Cz.[ímzett] D<sup>e</sup> Jedlik Ányos Sz. Benedek rendbeli pap 's cs.[ászári] kir.[ályi] pesti magyar egyetemenbeli nyilvános rendes tanár urnak 's. a. t. mély tisztelettel Ch. Pesten.*

434 Orsonics János: Orsonics Iván Flórián (1805–1874) bölcséleti doktor, bencés fizikatanár, Jedlik jó barátja. A levél írásakor a győri bencés gimnáziumban tanított. Rendtársai Jánosnak szólították.

435 Kühn Rajmund Lajos (1828–1884), bencés gimnáziumi tanár, Kruesz Krizosztom egykori tanítványa. Az esztergomi gimnázium főgimnáziummá alakításakor a fizikai-kémiai szertár megszervezője, „mintamúzeum” (mintaszertár) fejlesztője.

436 Gőzmozdonyok.

437 Winterkorn Sándor Antal (1824–1903) 1851–61-ig a görög nyelv tanára a győri gimnáziumban, görög olvasókönyvet szerkesztett (1853), később magyar történelmet is tanított Pannonhalmán (1864–67).

438 Perjel (a latin *prior* szóból); Pannonhalmán a főapát utáni legfőbb rendi előjáró, egyben a főapátság házfőnöke. Simon Zsigmond Antal (1814–1891) 1856–65-ig volt pannonhalmi perjel.

439 Tí. a fizikusok éves találkozójának tervét, erre vonatkozóan lásd még az 1856. január 5-i levélhez fűzött lábjegyzeteket!

440 A Johann Christian Poggendorff (1796–1877) szerkesztette fizikai szakfolyóirat *Annalen der Physik* címen jelent meg.

Sinsteden<sup>441</sup> által módosított inductionalis készülék<sup>442</sup>, mely bámulandó hatásokról dicsőítették. Ez egyike kedvenc tárgyai-mnak, 's mult nyáron Poggen-dorf szerint 2 tekercset készítettem 1–5 vonalnyi szikra távval – meg kísértem<sup>443</sup> Sinstedenét is, melyben intra parenthesim<sup>444</sup> még nem egészen hiszek.

Sietek bezárni levele-met, mert a posta megy; hogy a 20 pfal<sup>445</sup> megterhelt levelet Tanár ur megkapta légyen, hiszem, mert térítvény mellett még nem vészett el levelem, amugy temérdek – –

Tanár urat mélyen tisztelő barátja és rendtársa

Chrysostom

Sz. Márton februar 15<sup>én</sup> 1856.

### KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 5.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/5.<sup>446</sup>

1856. április 7.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

Odo administrator ur<sup>447</sup> azzal biztatott, hogy Pestre lerándulandó pénzemet magával viendi, de utjával igen késlekedik, én meg már sokállom az időt, mely a küldött telepnek sértetlen megérkezte óta idáig elfolyt a' nélkül[, hogy] Tanár urat tudósítottam volna, nem várván tehát Odo ur elmenetét[,] irok és leküldöm köszönetem mellett tartozásomat azon megjegyzéssel: sziveskedjék nem bélyeges papiron nyugtatni<sup>448</sup>. A nyugtával lehet várakozni, mig Odo vagy tán Mór ur<sup>449</sup> is lemegy Pestre, mi tán jövő héten megfogytörténni.

441 Josef Wilhelm Sinsteden (1803–1891) német katonarvos, fizikus; induktorokat, árammegszakítókat, elektromotorokat, akkumulátort tervezett.

442 Indukciós készüléket.

443 Megkísérlem.

444 Szó szerint: zárójelben; átvitt értelemben: közbevetve, mellesleg (*lat* és *gör*).

445 Pengő forinttal.

446 A megszólítás fölé írva a levélben küldött pénzüsszeg: 52 fpp. [pengő forint].

Megvan a boríték is. Címzése: *cz.[í-m-zett] Jedlik Ányos Sz. Benedek rendbeli pap 's a cs.[ászári és] k.[irályi] pesti egyetemi ny. r. tanár urnak Ch. Pest.*

A címzés alatt tételesen fel van tüntetve a levélben küldött összeg:

3 Stück 10 fl BN.

4 „ 5 fl. BN

1 „ 2 fl. BN.

52 fl. C.M.

A boríték hátsó oldala négy viaszpecséttel van lezárva, középen a posta viaszpecsétje.

Ugyanitt gót betűs figyelmeztetés:

*Bitte das Sigill nicht starck aufzu drücken, im Brief ist ein Glas*

(Kérem, ne nyomja rá erősen a pecsétet, a levélben üveg van.)

447 Orsonics Odó József (1806–1858) korábban a görög nyelv tanára a rend pápai és komáromi iskolájában, 1854-től haláláig „jósá-gormányzó” Pannonhalmán.

448 Nyugtázni.

449 Czinár Mór Pál (1787–1875) bencés tanár, levéltáros, történész, az MTA levelező tagja (1858). Sokoldalú tudós tanár volt, bár munkásságát leginkább a történettudomány tartja számon, 1815–1824-ig a rend győri házi líceumában gazdaságtant, természetrajzot, fizikát tanított a növendékeknek, tanítványa volt Jedlik Ányos is (1819/20). Tanított emellett Nagyszombatban, Pozsonyban, Pannonhalmán. 1829-től

A telep fényesen megfelelt várakozásomnak – bár a kísérlet igen ex abrupto<sup>450</sup> történt Sz. Benedek napján<sup>451</sup> vendégkoszorunk előtt – mikoron a fény – ’s electromagnetikai hatását megláttam és megmutattam. Smeevel<sup>452</sup> összehasonlítva egyetlen elem tulszárnyalta [azt] a Tangentboussole[-on]<sup>453</sup> 60°-nyi eltérést okozván[.]

holott a 6 elemes Smee 45°nyit eredményezett. Electromagnetikai forgó a fonó gépemet majdnem összezuzta – et ce –

Mult héten érkezett meg uj légszivattyum is – ’s első dolgom volt a Rumkorf féle inductorral<sup>454</sup> a szép fényt előállítani, két Jedlik elem pompásan működött egyszerű[,] az az hengeralakulag tekert ónlemezes condensatorral. Nem kételkedem hogy a szünidőig az inductionalis tűneményeket<sup>455</sup> rendre előállíthatandom.

Az üvegek igen megleptek. Nagyon köszönöm. Pompás fényvető készülétem<sup>456</sup> igen tisztán mutatta a szép tűneményeket a falon is. – Hála az égnek, e fénynyeli kísérletnél már nem jövök zavarba bárki előtt.

Most rajtam volna a sor, hogy némikép’ megháláljam a küldeményt. Jelen madárnak az volna a célja, hogy kitüntesse Tanár ur előtt madaraink minőségét és hatásukat az irányított fényre.<sup>457</sup> Lepkéket<sup>458</sup> szintoly módon készíthetünk. Ha Tanár [úr] megelégszik [!] munkákkal – szívesen. E körlap vetőgépem nyilásához van alkalmazva. Nichol hasábjával<sup>459</sup> igen meglepő színezetben vethető a falra[,] a turmalinok<sup>460</sup> n[em] oly élénk hatásuak. Szeretném ha Tanár Ur használható üvegeinek nagyságá[t] megküldené.

A madarak készítésénél nem sok fortély[,] de kell sok türelem. A madarat lerajzolja az ember valami Okenféle<sup>461</sup> minta után papirra oly mértékben, minő az üveghez illik, azután Nörrenberger göncölítőjén<sup>462</sup> kikeresi az ember a gyps lemez színét, e szint mutató helyzetben viszi a rajzra ’s tüvel kijeleti<sup>463</sup> a szárny v[agy] láb &c<sup>464</sup> menetét, azután késsel kivágja ’s a rajzot földő üveglapra gummival ragasztja. Munkánk annyiból tökéletlen, hogy eddig oly vékony gyps lemezeket n[em] tudtunk hasítani[,] minőket a parisi üvegeken láttam, a mieink vastagabbak, a vágás alatt némelykor ketté hasadnak ’s akkor a lemeznek más színe van, hogy a szükséges szint megkapja, újra össze kell ragasztani. Egy időben beteg

---

Pannonhalmán levéltáros, majd könyvtáros, 1870-től a könyvtár igazgatója. Elkészítette a 75 000 kötetes könyvtár jegyzékét, a levéltár repertóriumokkal látta el.

450 Rögtönözve, hirtelenjében (*latin*).

451 A bencés rend alapítójának ünnepén, március 21-én.

452 A Smee-féle galvánelem (1840) elektródja amalgamozott cink és platinakorommal bevont ezüstlemez, másodrendű vezetője hígított kénsav.

453 Tangentboussole, tangent boussole (*francia*): tangens-galvanométer, az elektromos áram mérésére szolgáló műszer.

454 Heinrich Daniel Ruhmkorff (Rühmkorff) német mechanikus (1803–1877) szikrainduktorát az 1855. évi nemzetközi kiállításon mutatta be.

455 Indukciós jelenségeket.

456 Készülékem.

457 A madár alakúra vágott kisebb üvegeket fényjelenségek (polarizáció) bemutatásához használták. (Vö. Kruesz Krizosztom – Jedlik Ányosnak. BK 184/VI. B. 1/3. 1856. január 5.)

458 Ti. lepke alakú üvegeket.

459 William Nicol (1768/1770?–1851) skót geológus és fizikus 1828-ban készítette el síkban polarizált fény előállítására alkalmas prizmáját, melyhez a mészpátkristályokat (kalcitdarabokat) úgy preparálta, hogy belőlük csak egyetlen fénynyaláb lépjen ki (a másikat a prizma teljes visszaverődéssel eltávolítja).

460 Turmalin: bonyolult összetételű (magnézium, alumínium, bór) szilikátásvány, egyes változatai féldrágakövek.

461 Lorenz Oken (1779–1851) német természettudós, összehasonlító anatómus, természetfilozófus.

462 Johann Gottlieb Nörrenberg (1787–1862) német fizikus polarizálókészüléke (polarizátor; fénycsarkító). A nyelvújítási *göncölít* ige korabeli definíciója: „a kettősen tört sugarat mészpatra [mészpát: a mészkő kristályos változata; kalcit] ejtés által változtatja (polarisál).” (Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára. I. kötet. A–K, Pest, 1868.)

463 Kijelöli.

464 Az *et cetera* (’és a többi’) rövidítése.



lévén e madarak elállításával mulattam<sup>465</sup>.

Hát a fény szabályoz[ó]<sup>466</sup> mennyire haladt előbbre[? ,] a bécsi polytechnikumnál<sup>467</sup> láttam olyasmit, tétlenül ugyan, de szándékom volt utánozni azt – most inkább várok vele.

Két éve már hogy a vegytani elemzésekkel vesződöm, de majd nem legyőzhetetlen akadályok közt, melyek elszigetelt állásom, és a segéd szerek hiánya s források távolyából származnak – Isten majd megsegít. – Csak a tyrocíniumon<sup>468</sup> essünk egyszer tul.

Most bezárom leveletem kijelentvén ujonnan örömöm és hálámat.

NB.<sup>469</sup> főapátunk<sup>470</sup> igen örül elhatározott összejövetelünknek<sup>471</sup>, valamint minden confraterünk<sup>472</sup> is.

Isten ótalmába ajánlja hön tisztelő

Chrysostomus

Sz. Márton April 7<sup>én</sup> 1856.

### KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 6.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/6.

1857. szeptember 2.

Szeretve tisztelt Tanár ur!

Hiszem hogy Raymund<sup>473</sup> eddig tudósította már arról, miszerint Jánosnak<sup>474</sup> is 7<sup>ber</sup>475 20<sup>ik</sup> napja tetszik inkább mint a 15<sup>ik</sup>, minthogy ő is régi szokás szerint a vásár után Bécsbe menend, hol tehát találkozni fognak, 7<sup>ber</sup> 20<sup>a</sup> vasárnap lévén délután összejöhetünk, hétfőn volna a conferentia<sup>476</sup> első napja. Ha Tanár [úr] nagy baj nélkül magával hozhatna valamit – lekötelezne bennünket.

Vitalis<sup>477</sup> urral szoltam, eredményét ime itt küldöm! inkább többet mint kevesebbet 's

465 Előállításával mulattam (töltöttem) az időt.

466 Kruesz elírása: „fény szabályozó”.

467 Politechnikum: műszaki főiskola.

468 Tirocinium (*latin*): újoncszolgálat, az újoncok felkészítő kiképzése; átvitt értelemben bevezető, kezdeti időszak; bevezetés, felkészülés. Az ókori Rómában mielőtt egy ifjú szónokként a nyilvánosság elé lépett, egy évig gyakorlati felkészülést végzett, ez volt a *tirocinium fori* ('gyakorlás, felkészülés a fórumon').

469 NB: nota bene! – megjegyzés a figyelem felhívására (*latin* a. m. jól jegyezd meg!).

470 Rimely Mihály János pannonhalmi főapát (1842–65).

471 Ti. a fizikusok tervezett évi rendszeres találkozásának. Vö.: Kruesz Krizosztom – Jedlik Ányosnak. BK 184/VI. B. 1/2. 1855. november 6.

472 Szerzetestársunk (*latin*).

473 Kühn Rajmund Lajos (1828–1884), Kruesz Krizosztom egykori tanítványa, az esztergomi bencés gimnázium fizikatanára.

474 Orsonics Iván Flórián (1805–1874) bölcséleti doktor, bencés fizikatanár, Jedlik jó barátja. A levél írásakor a győri bencés gimnáziumban tanított. Rendtársai Jánosnak (az *Iván* magyar változata) szólították.

475 7<sup>ber</sup>: szeptember, a 7 itt a *septem* (*latin* 'hét') szó rövidítése. Szeptember eredetileg a hetedik hónap volt a római naptárban.

476 Ti. a fizikusok Kruesz által felvetett és megszervezett évi találkozója (Ld. Kruesz Krizosztom levelei Jedlik Ányosnak: BK 184/VI. B. 1/2. 1855. november 6.).

477 Heribán Vitál Márton (1781–1859) a rend iskoláiban tanított, a levél írásának idején rendházi lelkiatya (spirituális), illetve pénztáros és számvető Pannonhalmán.

reverendán<sup>478</sup> kívül még scapuláre<sup>479</sup> és két fölös ujnak valót is kívánván küldeni 13 rőföt<sup>480</sup> pakoltattam be, melynek ára a béléssel együtt 16 fl. pp.<sup>481</sup> melyeket legcélszerűebben magával fog elhozhatni.

Olyságul<sup>482</sup> írhatom, hogy Romer ur<sup>483</sup> újra elakar válni tőlünk; öcse a lelkész meghalálózván, ennek állomására lelkész képpen szeretne jutni, már is ott van<sup>484</sup>[.] mit helyettes főapátunk<sup>485</sup> nehezen fog engedni, de ekkor ismervén Romert uj bajtol tartok. Így vagyunk az álhatatlan természettel!

Különben egészségesek vagyunk – 's én részemről dolgozgatok, bár ne volna a supellex<sup>486</sup> oly kurta, a teoriához praxis<sup>487</sup> is járulhatna.

Villamtelepre eddig tudom, már talpon állok, és várja a fényeskedés óráját sok sikert és nagy örömet kívánok hozzá. Ki kölömben<sup>488</sup> megkülömböztetett tisztelettel maradok hü rendtársa és barátja

Chrysostom

7<sup>ber</sup> 2<sup>én</sup> 1857.

## KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 7.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/7.  
1857. október 16.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

Szeptember 19<sup>én</sup> irt baráti levelét csak 7<sup>ber</sup><sup>489</sup> 23<sup>án</sup> este vevém. A levélben olvasott ígéret némi enyhül szolgált azon le[ ]nem írható kellemetlen érzetemenek, mely ez idei értekezletünk<sup>490</sup> alkalmával egész valómat elárasztá.

Már a második értekezletre 10 tanár társ közül csak 4en valának együtt! Elgondolhatja

478 Reverenda (*latin*): a katolikus papok és szerzetesek bokáig érő, alul bő szabású felsőruhája.

479 Skapuláre (*latin* vestis scapularis, a *scapulum*, 'lapocka' szóból): vállruha, a szerzetesi öltözet része, vállon átvetve hordott, elől és hátul egyforma hosszan lelógó ruhadarab.

480 Rőf (*német*>): kelmék mérésére használt régi hossz mérték: kb. 78 cm. 13 rőf = kb. 10 méter.

481 Fl. pp.: a pengő forint rövidítése. A *fl.* a forint régi *florint* alakjának rövidítése – az eredetére utaló *florentinus* = 'firenzei' latin szóból.

482 Újságul.

483 Rómer Flóris (Flórián) Ferenc (1815–1889) régész, művészettörténész, egyetemi tanár, az MTA tagja. A magyar tudományos művészettörténet-írás és műemlékvédelem úttörője, a magyarországi régészeti kutatások egyik elindítója. 1830-ban lépett a Szent Benedek-rendbe, bölcsészeti doktor lett. 1839-től a rend iskoláiban tanított. A szabadságharcban való részvételéért a Bach-korszakban nyolcévi börtönre ítélték. 1854-ben szabadult, majd több helyen tanított és volt nevelő.

484 Öcse halála után Rómer szolgált a magyarkimleli híveket, de – hatósági nyomásra – sem az ő, sem a magyaróváriak plébánosa nem lehetett, így még 1857-ben visszatért a rendbe. (*A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. VI/B kötet, 678. o.)

485 Simon Zsigmond Antal (1814–1891) mint pannonhalmi perjel (házfőnök) a főapát helyettese is volt (1856–65).

486 Supellex (*latin*) itt: szertári ellátmány, a fizikai szertár fenntartására fordítható összeg.

487 A teoriához praxis: az elmélethez gyakorlat.

488 Különben.

489 7<sup>ber</sup>: szeptember, a 7 itt a *septem* (*latin* 'hét') szó rövidítése. Szeptember eredetileg a hetedik hónap volt a római naptárban.

490 Ti. a fizikusok (második) évi találkozója.

édes Tanár [úr,] mily lelkesedéssel (!) vittem a dolgot, én, ki mint egy nádszál[,] magamra valék hagyatva!<sup>491</sup> Az értekezleti folyam annál lehangoltabban haladott, mert egy részről sem jött lemondó izenet; biztos reménnyel vártam Tanár urat, Jusztiniant<sup>492</sup>, Jánost<sup>493</sup>. János ur ugy látszik egyedül Tanár urtól fél, mert fél fél napokra halasztotta kirándulását, 's végtére teljesen elmaradt, mert Tanár [úr] nem jött. A sopronyi<sup>494</sup> egyszerűen írta (post festa<sup>495</sup>), hogy nem jöhetett. Itt volt Raymund<sup>496</sup>, August<sup>497</sup> és Richard<sup>498</sup>, még mi ketten az Anasztázzal<sup>499</sup>.

Látta Tanár Ur taval, mily vonakodólag tértek ki a szakszerinti munkásságot sürgető kérdések elől! Mi jót reményljünk? Én meg vagyok győződve, hogy ezen értekezletek igen hasznosak, de arról is, hogy fönn nem állhatnak, míg a munka rendszeresítés nem sikerül; miért? mert az értekezletre mindig restelleni fog megjelenni az, ki semmit sem hoz, minthogy örökön másoktól tanulni akarni – – csendes öntudattal nem akarhat. Azonfölül a dolog lényege ugy hozza magával, hogy a ki a munka rendszeresítést gátolja, az a tudományt nem is igen szereti, tehát valódi érdekekkel<sup>500</sup> nem is viseltetik.

Mult évben elszéledtünk igazi határozat nélkül, az idén komolyan szerettem volna szólni a dologhoz, de - - - Megkísértem<sup>501</sup> majd levelezés útján az ügyet megérlelni, ha nem megy: hát majd csak busan elmondjuk: „megint el van ejtve a fonál mely sok szép eredményhez vezetett volna!”

Jaj de rosszul esik ez nékem, mikor oly válságos időben komoly akarat hiányát látom. Meg nem állhatom, hogy János urnak szív fájdalmamat meg ne írjam azon közömbös magaviselete miatt, melylyel irányunkban kezdet óta viseltetik, de még azt is, hogy vonakodó természete a győri közintézetre<sup>502</sup> rosz fényt vet, mely miatt számos panaszokat hallani.

Mire megyek mindnyájukkal? nem tudom. Annak idején szivesen tudósítom Tanár urat, más részről, nagy feszültséggel várom gálván telepének sikerültégéről való értesítését. Meg kérem egyszersmind, hogy elektrodinamikai készülétei<sup>503</sup> közül néhányát számomra megkeszíteni sziveskedjék; akaratjára bízom a „melyeket” ugy, hogy mintegy 100-120

---

491 Az egyedülálló, magára hagyott nádszál mint jelkép a Bibliából való. Az Úr „[a] megrepedt nádszálat nem töri össze” (Ézs 42,3; illetve Ézsaiást idézve: Mt 12,20). Jézus ezt mondta az embereknek Keresztelő Jánosról: „Miért mentetek ki a pusztába? Szél ingatta nádszálat látni?...” (Mt 11,7)

492 Hollósy Jusztinián Ernő (1819–1900) tanár, csillagász, bencés apát, az MTA levelező tagja (1863). 1843–48-ig a győri gimnázium tanára; 1848–50-ig Pannonhalmán tanította a rendi növendékeket; a levél írásának idején a soproni gimnáziumban (1850–62), 1862–66-ig a pannonhalmi főiskolán tanított; 1866–73-ig rendi munkakörököt töltött be Pannonhalmán és Bakonybélben; 1873–74-ig esztergomi gimnáziumi igazgató. 1874-től haláláig celldömölki apát. *Népszerű csillagászat* című műve 1864-ben jelent meg. Az esztergomi gimnázium 1872/73-as évkönyvében jelent meg *A földfejlődés jégkorszakának főokáról* című tanulmánya: a glaciális időszakot csillagászati okokkal magyarázta; a földpálya ferdeségének százados „háborai” (perturbációi) következményének tartotta, ezzel a Milanković–Bacsák-elmélet (1910–20-as évek/1954) előfutára volt.

493 Orsonics Ivánt.

494 Hollósy Jusztinián Sopronban működött.

495 Post festa (*latin*): az alkalmat elmulasztva, késve (szó szerint ’ünnep után’).

496 Kühn Rajmund.

497 Sali Ágost (1822–1862) 1849-től élete végéig a komáromi bencés gimnázium fizikatanára. Az iskola évkönyvében jelent meg a földregéséről szóló értekezése (1856), később összegyűjtötte a magyarországi földmozgások adatait (1860). A fizika tanításáról is írt, ajánlotta, hogy a gimnázium alsó tagozatán is tanítsák a tárgyat, mert megfigyelésre, felfedezésre nevel.

498 Rozmanith Richárd Károly (1829–1900) a természettan tanára, a levél írásának idején a kőszegi bencés gimnáziumban tanított (1855–61), majd Pannonhalmán és Sopronban. Később pannonhalmi perjel (1873–91), zalaapáti apát (1891–1900).

499 Tomek Anasztáz Antal (1833–1881) 1851-ben lépett a rendbe, a levél írásakor Kruesz tanítványa a rendi növendékek természettudományos képzésén.

500 Érdeklődéssel.

501 Megkísérlem.

502 Orsonics Iván (János) a levél írásakor a győri bencés gimnáziumban tanított.

503 Elektrodinamikai készülékei. Például: elektromágneses motorok, áramváltós motorok, áramváltós elektromágnes és sokszorozó stb.

pengőnyi összegre menjen a költség a többiekét majd *successive*<sup>504</sup>.

Főapát ur ö M[é]l[tósá]ga<sup>505</sup> szinte<sup>506</sup> igen le volt verve gyér számunk miatt – mind a mellett élénk részt vett a kevésben is; mi megtörténhetett. No de már megvan, adja Isten, hogy mindent rendre hozhassuk – és ujjult erővel 's tüzzel fölkaroljuk az ügyet, mely sem szégyenünkre sem kárunkra nem válhatik soha.

Isten áldja Tanár urat 's sikerrel koszoruzza minden experimentumait<sup>507</sup> szivből kívánja

őszinte barátja és tisztelője

Chrysostom

october 16<sup>an</sup> 1857.

## KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 8.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/8.

1858. július 2.

Szeretve Tisztelt Tanár Ur!

Hosszu várakozásom sem tudta a szent hegyre<sup>508</sup> csalni azokat a szép szereket! ugyan Ur Isten mi jöhetett közbe, hogy oly sokáig elmaradtak? Dezsönket<sup>509</sup> tán még Pesten éri levelem 's [ ]<sup>510</sup> hozhat még számomra feleletet vagy a készüléket.

Találkozunk a szünidő alatt? Én szívesen lementem volna Pestre most is, de – hire jár, hogy természetvizsgálók ugyan Pesten gyülekeznek majd össze<sup>511</sup>, igaz é? s mikor? Szeretnék magam is valami fölolvastatást tartani, de melyet még csak ezután kellene össze írnom. Ha Tanár ur bizonyosat tud mondani, sziveskedjék meg izenni. Azon esetre nem tartanánk szent Mártonban<sup>512</sup> értekezletet, melyek a physikának kritikus helyzete miatt kétszeres kellemetlenséggel járnának. Kis physikusaim az idén hallgatnak és pedig annyira, mintha a szó pénzbe kerülne! Magam nagyon elvoltam foglalva 's így nem zaklattam őket, de hiszem a mi nyulik nem mulik. Pestre mindenesetre lefogok jönni, még akkor is ha nem tartatnék is meg a természetvizsgálók gyűlése, 's hogy megén<sup>513</sup> úgy ne járjak mint taval, egészen magamra megyek; ha Tanár Ur szívesen lát – vagy is inkább ha elfogadtatásom lehetséges: oda szállanék Tanár urhoz<sup>514</sup>, eljövetelem idejét pedig azon időre határoznám, melyet Tanár ur tart legcélszerűbbnek, hogy egyszer kényünk kedvünk szerint cserélhetnök<sup>515</sup> ki

<sup>504</sup> Szukcesszíve (*latin*): fokozatosan, lépésről lépésre.

<sup>505</sup> Rimely Mihály János pannonhalmi főapát (1842–65).

<sup>506</sup> Szintén.

<sup>507</sup> Experimentum (*latin*): tudományos kísérlet.

<sup>508</sup> Pannonhalma (Pannonhegy, Szent Márton hegye) elterjedt latin elnevezése: *mons sacer* ('szent hegy').

<sup>509</sup> Bitá Dezső Ferenc (1832–1922) egyetemi tanár és rektor, a levél írásakor a biblikum (bibliamagyarázat) tanára Pannonhalmán.

<sup>510</sup> Itt kis hézag van a papíron. (Mayer Farkas jegyzete.)

<sup>511</sup> A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1848/1849 utáni első találkozóját, a IX. vándorgyűlést a levél megírása után öt évvel tartották meg Pesten, 1863. szeptember 19–26. között.

<sup>512</sup> Szent Márton (hegye): Pannonhalma régi neve.

<sup>513</sup> Megint.

<sup>514</sup> Jedlik a pesti tudományegyetem bölceleti és jogi karának épületében (ma az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara a belvárosi Egyetem téren), a mai Szerb utcára néző szárny első emeletén lakott.

<sup>515</sup> Cserélhetnök.

gondolatainkat.

Az év elmúlt, én részemről nem [sok] szépet mondhatok[,] néhány eszközbe belekaptam, de semmire sem mentem. Az optikai szerekkel<sup>516</sup> nem vagyok szerencsés! de hogy is, mikor oly nagy szobafogság kívántatik náluk, melyet mi meg nem adhatunk nekik.

Jamin Refractorával<sup>517</sup> „készülék a fény viszonyos<sup>518</sup> sebességének meghatározására” sokat vesződtem, de nyomára sem akadtam az érdekes tüneménynek neki pedig méreg pénzt adtam az illető üvegekért. Sed de his plura coram.

Várva várván barátságos választát és a készülékeket maradok

hü tisztelője  
Chrysostom

Juli 2<sup>án</sup> 1858.

Tiszteletet Emilián<sup>519</sup> különösen Anasztáz<sup>520</sup> urtol.

### KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 9.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/9.

1858. július 30.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

Levellemmel egy kissé elkéstem, minek oka egy részben maga az új küldemény!<sup>521</sup> Nem tudom ki pakolta be a készülékeket, de akár ki volt, vigyázatlan volt, mert a tengelye körül forgó delejt<sup>522</sup> a készülékben hagyta, onnan pedig hihetőleg a kocsi rázás következtében kiszabadulván temérdek kárt tett a szerekben[,] a csatornák falait helyenként össze tördelte, az állvány polituráját<sup>523</sup> söt deszkáját is összerongálta, a felső kinyuló tartót meggörbitette etc etc. maga is úgy megromlott, hogy nem volt emberi formája! Leküldeni a szert nem akarván[,] magam vesződtem vele 's szerencsésen; a csatornák falait folyó enyv és krétapor – tapasszal kiegészítettem, a sodronyokat<sup>524</sup> rendre hoztam, egy szóval a készülék megint járja –

---

<sup>516</sup> Optikai eszközökkel.

<sup>517</sup> Jules Célestin Jamin (1818–1886) francia fizikus 1856-ban szerkesztette meg a fény interferenciájának (két fényhullám egymásra való kölcsönhatásának) vizsgálatára szolgáló, két üveglemezből és egy objektívvel álló interferométerét (interferenciális refraktor). Találmányának publikálásáról ld. az erre vonatkozó levelet.

<sup>518</sup> Viszonylagos.

<sup>519</sup> Mann Emilián János (1797–1876) bölcséleti doktor, történelemtanár, lambachi perjel. A levél írásakor a rendi növendékek mestere („újoncmester”) Pannonhalmán (1850–59).

<sup>520</sup> Tomek Anasztáz a levél írásakor pappá szentelése előtt állt (1858. július 26.), 1858 őszétől gimnáziumi tanár Győrött.

<sup>521</sup> A küldött eszköz egy „villamdelejes forgony” (villanymotor) volt.

<sup>522</sup> Mágness.

<sup>523</sup> Fényezését.

<sup>524</sup> A *sodrony* helyett Jedlik a *huzal* szót ajánlja a *Sulyos testek' természettana* c. tankönyvéhez (Pest, 1850) mellékelt szótárban: „Huzal: ezen szó, sodrony (Draht) helyett, a vonal formájára képeztetett.” A *Német–magyar tudományos műszótárban* (Pest, 1858) még hozzátézi: „a drótot ma már nem sodorják, hanem húzzák”.

a többi is rendén van, ergo tehetek már most relatiót<sup>525</sup>.

A szerek ugy illenek táramba, mintha oda termettek volna, a mit bennök roszalok, az az igen sok helyen történő megszakitása a rohamnak<sup>526</sup>, vagy hogy helyesebben fejezzem ki magamat, a temérdek apró alkatrészt, melyek a roham járását igen akadályoztatják, azért a két manges forgása Smee féle teleppel<sup>527</sup> lusta. Nézetem szerint jobb volna az oszlopokhoz csatolt nyelveket oda forrasztani, az oszlopoknak facsavar helyett fém mutterbe<sup>528</sup> járó adni, a Commutator<sup>529</sup> lapjait erősebbé és pedig vörösrézből készíteni, mert ezek vékonyságuk miatt nagyon megmelegszenek; a packfont<sup>530</sup> mellőzni, 's hiszem, hogy a szerek jóval érzékenyebbek lennének.

Az általam leküldött vörösréz sodrony nem kelt el –; jövőre maradt e még? A mint ismét pénzhez jutok, küldök majd megint vagy három darabra, bár egy kissé drágábbra jönnek, de csinosak[,] aztán kedves Tanár urtól valók, azért nem sajnálom a pénzt értük.

A mi már most lerándulásomat illeti, le kell ez uttal mondanom<sup>531</sup>; hanem szivességét más alkalommal bátorkodom majd igénybe venni. Ugyis jobban fog esni a beszéd, ha majd vissza tetszik érkezni Párisból.<sup>532</sup> A szép tapasztalatokból csak szeretnék magam is nyereszkeskedni. Ha módja lesz édes Tanár urnak, kérdezősködjék Jamin új refractorral<sup>533</sup>, mely Pogg. 98k[ötet] 355 lap.<sup>534</sup> említettik. Én sokat vesződtem ezen készülék összeállításával, de nem sikerült, pedig igen érdekel.

A szénlemezekről<sup>535</sup> meg felejtkezett ugye? pedig igen vártam, ha volna: Postán is szivesen venném, mert az egyik Smee telepem most használaton kívül van, minthogy az ezüst lemezeket elajándékoztam. Tetszik még emlékezni, hogy mintegy 4-5 hüvelyki hosszú és 2 hüvelyki szélesekét kértem[,] egyébként magam hozzá metszeném a többi részekhez.

18 pfból<sup>536</sup> álló tartozásom véletlenül jött, épen midőn Bécsből visszaérkeztem, hol egyet mást vásároltam[,] különösen Bourdon féle Aneroid barometer<sup>537</sup>[,] mely különben csinos és érzékeny volna[,] csak léptéke volna todományosb 's paránymérővel<sup>538</sup> birna.

A dispositiorol<sup>539</sup> nem sokat irhatok! két embert Bécsbe küld megint a főapátur – de ismét csak Theologiára. Nem tudom mit gondol a gymnasialis<sup>540</sup> állomásokrol – de érzésben

---

525 Relatio (*latin*) itt: előadás, ismertetés, beszámoló.

526 Roham (Kruesznél): elektromos áram, elektromos gerjesztés.

527 Az Alfred Smee (1818–1877) által kifejlesztett galvánelem (1840) elektródja amalgamozott cink és platinakorommal bevont ezüstlemez, másodrendű vezetője hígított kénsav volt.

528 Muter (*német*): csavaranya.

529 Kommutátor: áramirányváltó, áramfordító.

530 Pakfong (a kínai *paktong* szóból): kinaezüst, újezüst, alpakra; rézből, nikkeltől és cinkből álló ötvözet. A Jedlik-féle fizikakönyv (*Sulyos testek' természettana*. Pest, 1850) szótárában: „álezüst”.

531 Kruesz lemondta Pestre való utazását Jedlik közlő párizsi útja miatt.

532 Jedlik 1858. augusztus 10-étől szeptember 7-éig hosszabb utat tett Nyugat-Európában: Bécsben tartózkodott öt napig, onnan Szászországon és Németországon keresztül Párizsba érkezett, ahol tizenegy napot töltött, a főváros környékén még további két napot. Valószínűleg ekkor készítette elő a veszteséges párizsi elemgyártó műhely (1857–1858. szeptember) felszámolását, és intézte az üzem, illetve a szabadalmak eladását. (Ferenczy Viktor: *Jedlik Ányos István élete és alkotásai*. Győr, 2000, 172. o.)

533 Jules Célestin Jamin (1818–1886) francia fizikus 1856-ban szerkesztette meg a fény interferenciájának vizsgálatára szolgáló – két üveglemezből és egy objektívől álló – interferométerét (interferenciális refraktor).

534 Jamin *Neuer Interferential-Refractor* címen megjelent tanulmányának helyes oldalszáma a Poggendorff-féle *Annalen der Physik und Chemie* 98. kötetében (1856): 345–349. o.

535 A galvántelepek alkatrészei voltak.

536 Pengő forintból.

537 Eugéne Bourdon (1808–1884) francia mérnök 1849-ben szerkesztette meg nem folyadékos (aneroid) barométerét, az ún. Bourdon-csővet.

538 Paránymérő (nyelvújítási szó): mikrométer, kis távolságokat 0,01 mm pontossággal mérő műszer.

539 A rendtagok új munkakörének, állomáshelyének kijelölése a főapát által.

540 Gimnáziumi.

hasztalan beszélünk neki. Anasztáz hihetőleg Győrré jön<sup>541</sup>, csak a Jánoskán<sup>542</sup> tudnánk egyet lendíteni; de nála is oleum et operam perdimus<sup>543</sup>.

Isten vezérelje érdekes utján, 's adja hogy szép tapasztalatokkal terhelten ép egészséggel érkezzék ismét vissza szeretett hazánkba 's emlékezzék meg

tisztelő barátjáról  
Kruesz Chrysostomról

Pannonhegyén Jul. 30<sup>án</sup> 1858.

### KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 10.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/10.

1858. szeptember 17.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

Örülök szerencsés visszatértén<sup>544</sup>; köszönöm a szives meghívást, melynek következtében bár az idő messze elhaladt, sietek Pestre, hogy gyönyörű tapasztalásaiból minél hamarabb és minél több részt vehessek. Ha valami rendkívüliség közbe nem jön, akkor és hetfőn az az 7<sup>ber</sup><sup>545</sup> 20<sup>án</sup> Tanár Ur nyakára jövendek. Ha ekkor nem jönnek, akkor utam végképen elmarad.

Jánosnak<sup>546</sup> 23<sup>ától</sup> kezdve érettségi vizsgái vannak; ergo legaliter<sup>547</sup> kötve van, min talán ő legjobban örül, mert ugymond kedélye igen megfogyott; s még sem engedi Anasztázt<sup>548</sup> részt venni a munkában, miért is utóbbinak latin s magyar nyelvvel és mathesissel<sup>549</sup> kell vesződnie!!!

Addig is mig személyesen tisztelhetem Isten Ótalmába ajánlom[,] hü tisztelője és barátja  
Chrysostom

Pannonhegyén 7<sup>ber</sup> 17<sup>én</sup> 1858.

---

541 Győrré: Győrbe. – Tomek Anasztáz 1858 ősztől gimnáziumi tanár Győrött.

542 Orsonics Iván (János).

543 Oleum et operam perdimus (latin közmondás): csak időt és fáradságot vesztegetünk rá. (Szó szerint: 'olajat és munkát vesztegetünk'.)

544 Jedlik nemrég érkezett haza Párizsból. Ld. az előző levelet.

545 7<sup>ber</sup>: szeptember, a 7 itt a *septem* (latin 'hét') szó rövidítése. Szeptember eredetileg a hetedik hónap volt a római naptárban.

546 Orsonics Iván.

547 Ergo (latin): tehát. Legaliter (latin): jog szerint, jogilag.

548 Tomek Anasztáz.

549 Matematikával.

## KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 11.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/11.

1859. február 10.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

Sokszoros okom lett volna eddig is az írásra! de késtem, reménylve, hogy a kérdéses formula<sup>550</sup> ügyében valami eredményhez juthatok; de fájdalommal kell megvallanom; miszerént bár többször belekaptam; soha sem birtam a munkát annyira vinni, hogy az illető formulához csak közelíthettem volna! Talán igen alaposan akartam járni, – ’s ezt több időt igényelt, mint a mennyivel rendelkezhettem! Karsten Encyklopediájában<sup>551</sup> Feilitsch<sup>552</sup> kezeli az elektrodinamika törvényeit; igen világos; ’s azért biztam benne; de szörnyü hosszú – ’s azért nem birtam végig menni rajta – Ezer felé kellene járnom, tennem! Sok munkát ad „magyar iskolánk”, melyet azért nem akarok elejteni, mert az ifiak mivelődése szivemen fekszik, a nyelvvel sok mást lehet beléjük önteni! A patika még mindig nyakamon van! a német nyelvtanítás – sok irka-firkával jár! A rendkívüli osztálynak – (ketten vannak –) Jegectan<sup>553</sup> – ’s az ásványtanra vonatkozó vegytanból adtam leckéket – most az ásványtan következik, azután a botanika! A rendes osztályok szinte<sup>554</sup> két rendü munkásságot igényelnek! annyira, hogy külön céломhoz vezető dolgaim egészen háttérbe szorultak. Igen tartok, hogy mélyen tisztelt Tanár ur, munkám eredményére számított; kiváltképen azon oknál fogva, mely legujabb kitüntetésével szoros kapcsolatban áll!

Mondhatatlanul megörültem azon elismerésnek, melyben mind irodalmi műve, mind személyes érdemei részesít[t]ettek!<sup>555</sup> Fogadja legőszintébb részvételem<sup>556</sup> és szerencse kívánataimat, engedje az ég, hogy számos évek sorozatán át a legnagyobb sikerrel fényeskedhessék azon polcon, hová eljutnia engedé! Tudom én, hogy ez állás több munkát ’s mélyebb gondot hozott magával, de Tanár Ur nem is akar nyugodni, ’s hiszem, hogy az elismerés új szárnyakat ad képzeletének, ’s új erőt öntend ereibe. Csak az egészség ne hiányozzék, ’s a béke olajága ne fadjuljon a harcok nyilává!

Én ’s általan<sup>557</sup> házunk sokat betegeskedik! Uj gépek alkotásáról természetesen szó sem lehetett! A szögmérőt 75 fon<sup>558</sup> megrendeltem, de még nem kaptam meg. Vagy 50-60 ft szivesen szánok Csomortányinak<sup>559</sup> is, de jelenleg nem küldhetek előre pénzt – Március végével azonban reményelem legalább 40 fot küldhetek. Sodronyt<sup>560</sup> is hozattam – és pedig oly

---

550 Kruesz egy elektrodinamikai formula levezetésével foglalkozott.

551 Gustav Karsten (1820–1900) német fizikus 1856-ban indította meg 21 kötetesre tervezett fizikai enciklopédiáját (*Allgemeinen Encyclopädie der Physik*).

552 Ottokar von Feilitsch (1817–1885) német fizikus.

553 Kristálytan, a *jegec* ('kristály') nyelvújítási szóból.

554 Szintén.

555 Jedlik fizikakönyve, a *Sulyos testek' természettana* (Pest, 1850) az MTA 1858. december 15-ei ülésén akadémiai nagyjutalomban részesült. Jedliket, tudományos pályafutásának elismeréseképpen, ugyanekkor választották a Természettudományi Osztály levelező tagjának, és még ugyanezen az ülésen rendes tagjának is.

556 Részvét: más örömeiben való osztozást is jelentett.

557 Általában.

558 Forinton (forintért).

559 Csomortányi Elek pesti műszerész, a győri bencés gimnázium szertára örzi azt a ma is működőképes kis villamos mozdonyt, amelyet Jedliknek készített.

560 A *sodrony* helyett Jedlik a *huzal* szót ajánlja a *Sulyos testek' természettana* c. tankönyvéhez (Pest, 1850) mellékelt szótárban: „Huzal: ezen szó, sodrony (Draht) helyett, a vonal formájára képeztetett.” A *Német–magyar tudományos műszótárban* (Pest, 1858) még hozzáteszi: „a drótot ma már nem sodorják, hanem húzzák”.



uton, hogy fontja<sup>561</sup> körülbelül 6 f 71 x<sup>562</sup> került, holott rendszeren 8 f 60 xon fizettük. Meglátom mit kerekítünk ki belőle! A félév végén hihetőleg meg lesz az inductionalis gép<sup>563</sup> másik része.

A physika sorsa fölött mélyen hallgatnak – a németek – s a kis gymnasiumok nem tudják hányadán vannak. Pedig nincs rosszabb állapot a bizonytalanságnál.

Poggendorfunk mint hallom, megbukott! A szerkeztő unt[-]e reá? vagy a kiadó? Mit csináljunk ezentul? Hiszen e folyóirat valóságos jobb kezünk volt; s már Julius óta nem jár! Nem tud-e Tanár ur mást helyette?<sup>564</sup> Riess villamtanát<sup>565</sup> meghozattam – uton van, de még nem jött el hozzámig! rég kíváncsi voltam rá, mit tudott minden félét össze írni két vastag kötetben!

Fogadja még egyszer részvétem biztosítékát azon őszinte örömben, mely nem csekély vigasztalásomra szolgált göröngyös pályánkon!

Emilián<sup>566</sup> igen szépen tiszteli Tanár urat, congratulál szinte<sup>567</sup> – és mivel hiszi, hogy érdekelni fogja a szomorú hír, azért iratja velem, hogy Toni testvére a Puháné 2 hét előtt – – Lina férje pedig tán 2 hónap előtt meghaltak Requiescant in pace<sup>568</sup>. Mementoért<sup>569</sup> esedezik.

Tanár urnak

őszinte tisztelője 's barátja  
Chrysostom

Febr. 10en 1859.

## KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 12.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/12.

1860. április 20.

Szeretve tisztelt Tanár ur!

Örömmel vettem kedves sorait, bár ne kellett volna bennök azt is olvasnom, hogy beteges volt<sup>570</sup>; hála Istennek, hogy a kellemetlen vendégtől megszabadult. Az átnyujtott pénz miatt tett fáradságáért fogadja közös köszönetünket. Itt ujból küldök 28 pftot<sup>571</sup>. Növendékeink adták

<sup>561</sup> Egy font kb. fél kilogramm (0,4536 kg).

<sup>562</sup> 6 forint 71 krajcárba. Az x a krajcár váltópénz rövidítése.

<sup>563</sup> Indukciós gép.

<sup>564</sup> A Johann Christian Poggendorff (1796–1877) szerkesztette folyóirat ez időben nem szűnt meg, kiadása átmenetileg sem szünetelt, valószínűleg magyarországi terjesztése, Pannonhalmára való kézbesítése akadozott, ugyanis az *Annalen der Physik und Chemie* megjelenése a levél alapján kérdéses időszakban is folyamatos volt: 103. kötet (kézirat lezárva): 1858 február 6. – május 7., 104. kötet (kézirat lezárva): 1858 június 19. – szeptember 11., 105. kötet (kézirat lezárva): 1858. október 18. – december 30., 106. kötet (kézirat lezárva): 1859. január 31. – április 7. Az évi három kötet 1858-ban és 1859-ben is elkészült, illetve minden esztendőben, a szerkesztő haláláig.

<sup>565</sup> Peter Theophil (Gottlieb) Rieß (Riess) (1804–1883) német fizikus kétkötetes műve a dörzsvillamosságról: *Die Lehre von der Reibungselektrizität* (Berlin, 1853).

<sup>566</sup> Mann Emilián János (1797–1876) bölseleti doktor, történelemtanár, lambachi perjel. A levél írásakor a rendi növendékek mestere („újoncmester”) Pannonhalmán (1850–59).

<sup>567</sup> Szintén gratulál.

<sup>568</sup> Requiescat in pace! (*latin*): nyugodjék békében!

<sup>569</sup> Memento (*latin*) itt: (meg)emlékezés (a. m. 'emlékezz!').

<sup>570</sup> Jedlik 1860-ban többször betegeskedett, derékfájás gyötörte, *Háztartási naplója* szerint tavasszal is: május végén, június elején elektrizálással és gőzfürdővel gyógyította magát. (Mayer Farkas: *Epizódok Jedlik Ányos életéből*. 2. kiadás. Budapest, 2010, 170–171. o.)

<sup>571</sup> Pengő forintot.

össze, kiki csekély módja szerént; mivel kevés (?) azt gondolják, hogy kár lesz megneveztetniök az ujságban. Azonban a szegénykéek a kevésből bizony sokat adtak. Csak tegyék ki.<sup>572</sup>

Ami a várva várt eszközöket illeti, bár szeretném azokat minél előbb birni, még is azt tartom hogy kár lenne egyenként elküldeni; várjunk mig legalább a munkában lévő elkészül. Győrótt Winterkorn Sándor<sup>573</sup> az expeditorom<sup>574</sup>.

Ami a további szereket illeti, csak nem ohajtanám, ha szeretett Tanár Ur számomra a hullámzási készüléket<sup>575</sup> állitaná össze, melylyel én se hogy sem boldogulok, pedig nagyon szeretném. Az Ovál<sup>576</sup> csészét birom már, a többit mind ujbol kellene késziteni, s én azt hiszem, hogy leg könnyebben célt az által érnék, ha a felső moderator<sup>577</sup> végetlen csavarral volna összekötve, mint az acéllemezes zeneszereken, hol a mozgás minden rázások nélkül történik<sup>578</sup>. Innen onnan 13 éve lesz annak, hogy e készülék után sohajtozom, de hatalmamba sehogy sem kerithetem. Ha sziveskednék a munka összeállítástát magára vállalni, nagyon lekötelezne! Ha azonban sok bajjal járna; akkor kegyeskedjék csak a többi három villamerőszeti<sup>579</sup> készüléket successive<sup>580</sup> elkészittetni. A pénz, melyet szeretett Tanár urnál hagytam csak 75 f<sup>581</sup> o. e., s ez mindenesetre kevés lesz a többire is; innen onnan azonban megfordult az év is, 's így új kilátásom van több pénzhez.

Szerettem volna tudni, a Stöhrer féle gép<sup>582</sup> mekkora, s mekkora szikrákat ad. A szénkéneg<sup>583</sup> párákat megpróbáltam, a csikok szépek voltak, de szín igen halavány. A Geisler féle csők közül igen szépek a folyadékosak.<sup>584</sup> [*rajz*: Chininoldat<sup>585</sup> zöld színben / legüres rózsza színben / vagy Aesculin<sup>586</sup> oldat zöld színben] A diamagnetikus<sup>587</sup> készülétemmel én nem elégszem meg, előbb utobb fölcserélem a drótját.

---

572 Ti. közöljék az újságban az adományozást, illetve az adományozók nevét.

573 Winterkorn Sándor Antal (1824–1903) 1851–61-ig a görög nyelv tanára a győri gimnáziumban, görög olvasókönyvet szerkesztett (1853), később magyar történelmet is tanított Pannonhalmán (1864–67).

574 Expeditor (*latin*): áruk, levelek stb. továbbítását végző személy.

575 Jedlik 1847-ben készítette el „hullámgépét”: mechanikus hullámgerjesztő gépe a higany felszínén keltett hullámokat. A készülékkel, leírása szerint, „a hullámok képzésének és haladásának, valamint minden egyes módosításainak tüneményeit kísérletileg kényelmesen és a legnagyobb szabotossággal lehet szem elé tüntetni.” (Ferenczy Viktor: *Jedlik Ányos István élete és alkotásai*. Győr, 2000, 614. o.)

576 Ovális.

577 Szabályozó alkatrész.

578 Ilyen hangszer volt például a zongoraszerű *melodion*, melyben a billentyűk leütésével nem kalapácsok rezegtették meg az acélhúrokat, mint a zongorában, hanem egy forgó acélkorong szóllaltatta meg az acéllemezeket.

579 Elektrodinamikai.

580 Szukcesszíve (*latin*): fokozatosan, lépésről lépésre.

581 Forint.

582 Emil Stöhrer (1813–1890) német fizikus 1840–1844 között kifejlesztett indukciós készüléke.

583 Szén-diszulfid (CS<sub>2</sub>): tiszta állapotban szintelen, könnyen mozgó, erősen fénytörő, illékony folyadék. A nyelvújítási *szénkéneg* összetételben az *-eg* végződés az oxidok képzője, az *agyag* szóból önkényesen elvont, képzőnek vélt *-ag* magas hangrendű párja.

584 Heinrich Geißler (Geissler) (1814–1879) német üvegtechnikus és mérnök kisülési csövei. Az üvegeket eredetileg alacsony nyomású gázzal töltötték, de hamarosan elterjedtek a tetszőleges alakúra formált, szilárd halmazállapotú anyaggal (pl. porral), illetve folyadékkal töltött változatok is (ilyenekről ír Kruesz), amelyekben a vegyület gerjesztésre – legtöbbször több ezer voltos feszültség esetén – fluoreszkálni kezdett, vagy a gerjesztés megszűnte után foszforeszkált.

585 Kinin (C<sub>20</sub>H<sub>24</sub>N<sub>2</sub>O<sub>2</sub>) (*indián>francia*): a kininfá (kínafa) kérgéből előállított (Pierre Joseph Pelletier és Joseph Bienaimé Caventou, 1820) lázcsökkentő alkaloid, a malária ellenszere. Oldata ráeső fényben kék színben fluoreszkál.

586 Aesculin, eszkulin: a vadgesztenyefa (*Aesculus hypocastanum*) kérgében előforduló, fehér, finom kristályokból álló glikozid (C<sub>15</sub>H<sub>16</sub>O<sub>9</sub>). Vizes oldata gyengén savas hatású, ráeső fényben kék színben fluoreszkál.

587 Diamagnetizmus, diamágnesség: a külső mágneses tér hatására indukált ellentétes irányú mágnesség. A jelenséget 1845-ben Michael Faraday fedezte fel.

A lambachiak<sup>588</sup> gyakran leveleznek. Emilián<sup>589</sup> most is a régi; a kis kápolnárol a szentegyen<sup>590</sup> egyre aggódik, s diktálja az utána működő igazgatónak, hogy mit vegyen &c &c<sup>591</sup>. Ő egyébként az új lambachi Convent<sup>592</sup> perjele. A régiek, mind eltávoztak már onnant. Valér<sup>593</sup> és Már<sup>594</sup> theol.[ógiai] tanárok. Valér azóta egy munkát adott ki „De Silentio et paupertate religiosa”<sup>595</sup>! Reám még levelök is rossz hatással van, azért én soha sem olvasom. Egy levelet nekem is írt Emilián, de én arra úgy feleltem, hogy talán nem fog többet írni; hacsak fájdalmat nem akar szerezni lelkemnek.

Aloyzius<sup>596</sup> folyton beteges. A többi megvan. Ma ment ő M[é]l[tósá]ga<sup>597</sup> Bécsbe, a pápa számára viendő föl a kis segélypénzt.

Kívánom szeretve tisztelt Tanár urnak, hogy minden vállalata<sup>598</sup> sikerüljön 's így a legártatlanabb örömeiket sine fine<sup>599</sup> élvezhesse de a derékfájás sem bolygassa. Társaim szépen tisztelik, én pedig magamat nagyra becsült barátságába ajánlom

Szeretve tisztelt Tanár Urnak

öszinte tisztelője s barátja  
Chrysostom

Pannonhegy április 20 1860.

---

<sup>588</sup> Abban az időben többen – elégedetlenkedve a Rimely Mihály vezette rend állapotával – a főapát tudtán kívül a szigorított lambachi bencés kolostorba kérték és nyerték el felvételüket, de rövidesen visszatértek Pannonhalmára. Ballay Valér 1859–62-ig, Sztachovics Remig 1861. augusztustól októberig, Liszta Márius 1859–60-ig volt ott. (*A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. VI/B, 952. o., 980–981. o.)

<sup>589</sup> Mann Emilián János (1797–1876) Pannonhalma után 1859 júliusában a felső-ausztriai lambachi bencés apátságban folytatta szolgálatát, ahol hamarosan perjellé választották, mely hivatalt haláláig viselte.

<sup>590</sup> Pannonhalma (Pannonhegy, Szent Márton hegye) elterjedt latin elnevezése: *mons sacer* ('szent hegy').

<sup>591</sup> Az et cetera (*latin* 'és a többi') rövidítése.

<sup>592</sup> Konvent (*latin*) itt: szerzetesi közösség.

<sup>593</sup> Ballay Valér Nándor (1802–1885) Jedlik egykori novíciustársa, az erkölcstan és a lelkipásztorkodástan tanára Pannonhalmán (1828–31), majd gimnáziumi tanár Komáromban, Sopronban, később dogmatikát tanított Pannonhalmán (1848–58), 1859–62 között könyvtáros és tanár Lambachban. 1866-ban tért vissza Pannonhalmára, ahol előbb könyvtáros és rendházi lelkiatya, majd 1870-től haláláig főapáti helynök (lelki ügyekben a főapát helyettese).

<sup>594</sup> Liszta Márius Károly (1825–1892) a görög és a német nyelv tanára és főapáti szertartó Pannonhalmán (1852–59), 1859–60-ban Lambachban tanított. Visszatérése után gimnáziumi tanár Kőszegen és Sopronban, ahol utóbb hosszú időn át igazgató (1869–88).

<sup>595</sup> „A csendről és a vallásos szegénységről” (*latin*).

<sup>596</sup> Pendl Alajos József (1788–1866) a bölcselet és az erkölcstan tanára, a pozsonyi bencés gimnázium igazgatója (1828–1850), a levél írásakor főapáti helynök (lelki ügyekben a főapát helyettese) Pannonhalmán (1850–64).

<sup>597</sup> Rimely Mihály János pannonhalmi főapát (1842–65).

<sup>598</sup> Vállalása, vállalkozása.

<sup>599</sup> Sine fine (*latin*): vég nélkül.

## KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 13.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/18.<sup>600</sup>  
[1860. július 15. után]<sup>601</sup>

Mélyen tisztelt Tanár Ur!

Nagy örömmel és szíves köszönettel vettem a küldött készülékeket, melyek ezuttal teljes épségben érkeztek meg<sup>602</sup> a szent hegyre<sup>603</sup>, s kötelességöket is teljesítik. Épen jókor érkeztek, hogy a próbatét<sup>604</sup> alatt még bemutathattam.

Az én gutom<sup>605</sup>, hogy magyarán irjam, nem 25, hanem csak 20 forint; mert én Tanár urnak csak 70 forintot adtam o. e., miként ezt saját kézírata tanusítja. Hát mit küldjön ezen összegért? Ha már a hullámozó gépet<sup>606</sup> meg nem kaphatom, szíveskedjék folytatni a villamerőszeti<sup>607</sup> készülékeket, jelesül a NS delejnek<sup>608</sup> 's MO sokszorozónak ellenes<sup>609</sup> irányu forgására vonatkozót. [rajz] Amit még rá kellene fizetnem, majd megküldöm, köszönetemmel együtt.

Az érintett kísérletekkel már 2 év előtt vesződtem de siker nélkül; bár a dörzsölési villam gyönyörű világítását Ettingshausennél<sup>610</sup> láttam, hol azonban a léget 1/2 „, kiszivattyuzta, amit én nem bírok megtenni. Legujabban nem vesződtem még vele de proxime<sup>611</sup> előveszem, amint a sok irka firkát befejeztem.

A másik kísérlet ügyében keveset vagy épen semmit sem reménylek; ha volnának fizikai kacsák<sup>612</sup>, hajlandó volnék a két Saxton féle gépnek<sup>613</sup> megindítását[,] az ugynevezett Rumkorffal<sup>614</sup> eszközrendőt azok közé sorolni.<sup>615</sup> Esztergomban megkísértettük<sup>616</sup> Raymund<sup>617</sup>

600 Jedlik kézíratainak rendezésekor ezt a levelet Ferenczy Viktor, mivel keltezés nincs rajta, utolsónak sorszámozta. Megírását 1858/60-ra tette, a dátumot a Kruesz által említett újsághír: a természettudományos bizottság megalakulásáról kiadott MTA-közlemény segítségével sikerült pontosítani. (A bizottságról ld. alább, külön lábjegyzetben.)

601 A levél tetején Jedlik kézírásával: *Chrysostom pénze nálam 20 forint o. érték.*

602 Korábban Jedlik egyik készüléke a gondatlan szállítás miatt megrongálódott. Ld. Kruesz Krizosztom levelei Jedlik Ányosnak: BK 184/VI. B. 1/9. 1858. július 30.

603 Pannonhalma (Pannonhegy, Szent Márton hegye) elterjedt latin elnevezése: *mons sacer* ('szent hegy').

604 Nyilvánosság előtt tartott bemutatóvizsga, latin kifejezéssel tentamen publicum. (Részletesen ld. Mayer Farkas: *Epizódok Jedlik Ányos életéből*. 2. kiadás. Budapest, 2010, 100–103. o.)

605 Gut (*német*): vagyon, pénztulajdon, anyagi javak.

606 Jedlik 1847-ben készítette el „hullámgépét”: mechanikus hullámgerjesztő gépe a higany felszínén keltett hullámokat. A készülékkel, leírása szerint, „a hullámok képzésének és haladásának, valamint minden egyes módosításainak tüneményeit kísérletileg kényelmesen és a legnagyobb szabotossággal lehet szem elé tüntetni.” (Ferenczy Viktor: *Jedlik Ányos István élete és alkotásai*. Győr, 2000, 614. o.)

607 Elektrodinamikai.

608 Mágnesnek.

609 Ellentétes.

610 Andreas von Ettingshausen (1796–1878) német fizikus és matematikus, a bécsi egyetem fizikatanára. Kruesz személyesen is felkereste.

611 Legközelebb (*latin*).

612 Híresztelések, pletykák.

613 Joseph Saxton (1799–1873) amerikai feltaláló, műszerész Londonban kifejlesztett elektromágneses gépét (generátorát) 1833-ban mutatta be az ottani közönségnek. Részletes ismertetése a Pogendorff-féle *Annalen der Physik und Chemie* 39. kötetében (1836), 401–407. o.

614 Heinrich Daniel Ruhmkorff (Rühmkorff) német mechanikus (1803–1877) szikrainduktora (1855).

615 Kruesz szerint a Saxton-féle generátort lehetetlen Ruhmkorff szikrainduktorának segítségével beindítani.

616 Megkíséreltük.

617 Kühn Rajmund Lajos (1828–1884), Kruesz Krizosztom egykori tanítványa, az esztergomi bencés gimnázium fizikatanára.

eszközeivel; itthon az enyimekkel. De bizony itt is ott is csak azt mondta a Saxton hogy: azért sem! Az én gépemnél azonban látom, hogy az elszigetelés hiányos, s a bevezetett roham<sup>618</sup> nem teszi meg kellő futását.

A Delezenne féle szelenceröl<sup>619</sup> nincs igazi fogalmam; az én drága üvegeimet nem tudnám hamarjában úgy alkalmazni bár mely szelencébe hogy a kívánt tüneményeket<sup>620</sup> előállítsák.

Jamin szerint az üvegeknek vastagoknak kell lenniök<sup>621</sup> [rajz]

ab sugár A üveg első felületénél ketté hasad bc vissza hajtatik bc A-ba behatol cnél cd irányban visszakerül azután dg, gi utakon tovább halad, bc pedig szinte<sup>622</sup> ketté hasad ef s eh ra, tehát jóformán egyenlő utakat tettek meg, u. m.<sup>623</sup> az első abefgi a második abcdgi; köztük utkülönbség csak úgy keletkezhetik, ha valamelyik más közegben haladt keresztül, melyben vagy elkésetik, vagy előre siet. Csodálatos, hogy az első megemlítés óta, az egész tüneményről hallgat a Krónika<sup>624</sup>.

A lapokból tudom, hogy szeretett Tanár ur az ujjonnan kinevezett természettudományi bizottmány tagja.<sup>625</sup> Figyelmeztetem, hogy Pannonhegyén régóta viszzük már a meteorologiai jegyzeteket s pedig 1856<sup>tol</sup> fogva úgy, miként a bécsi meteorologiai intézetnél; 1852 óta 1856<sup>ig</sup> némileg hiányosan. Szivesen megajánlom csekély szolgálatomat.<sup>626</sup>

---

618 (Kruesznél:) elektromos áram, elektromos gerjesztés.

619 Charles Delezenne (1776–1866) francia matematikus, fizikus, kémikus, tanár, feltaláló plánparalel (két párhuzamos síkkal határolt) üveglemezzel ellátott, a polarizált fény vizsgálatára szolgáló polarizskópja.

620 (Fény)jelenségeket.

621 Jules Célestin Jamin (1818–1886) francia fizikus 1856-ban szerkesztette meg a fény interferenciájának vizsgálatára szolgáló – két üveglemezből és egy objektívől álló – interferométerét (interferenciális refraktor).

622 Szintén.

623 Úgy mint.

624 Ti. az *Annalen der Physik und Chemie*. A Poggendorff-féle folyóiratot röviden csak *Annalen*ként emlegették, a német szó a latin „*annales (libri)*” kifejezésből származik, jelentése: ’évkönyv, krónika’.

625 Jedlik a Magyar Tudományos Akadémia 1860 júliusában létrejött természettudományi bizottságának tagja lett. A bizottság felállításáról kiadott közlemény, mely a *Vasárnapi Ujságban* is megjelent, segített Kruesz levelének datálásában:

„(Körlevél a m.[agyar] Akademia kebléből.) A magyar tudományos Akademia elhatározta, hogy egy matematikai s természettudományi bizottság állittassék fel, melynek feladata a Magyarország természettudományi megismertetésére vonatkozó adatokat gyűjteni, rendezni s közzétenni: E bizottság már ki van nevezve, s az f.[olyó] é.[v] júliusban működését megindította. Működése körébe a következő tárgyak tartoznak: a) Természetráji közlések: valamely vidék leírása, állat-növény- és ásványtani tekintetben. b) Földtani és őslénytani leírások. c) Meteorologiai adatok, a mennyire lehet, kiterjeszkedve a nedvességi, légnyomati, villamossági, sb. viszonyokra. d) Magasságmérések hálózatának létesítése, természettudományi és technikai szempontból. e) Vegytani vizsgálatok gazdasági, földtani és hydrographiai tekintetben. f) Leírása azon iparos eljárásoknak, a melyek honunknak többé-kevésbé sajátjai. g) Megismertetése a honunkban létrejött nagyobb szerű építkezési u.[gy] m.[int] vasuti, hid- csatornavezetési, vízszabályozási, lecsapolási stb. vállalatoknak. [...] Kelt Pesten július 15. 1860. – Bizottsági elnök: *Kubinyi Ferencz*, jegyző: *Szabó József*, tagok: *Frivaldszky Imre, Jedlik Ányos, Kovács Gyula, Kruspér István, Nendtvich Károly, Petzval Otto, Sztoczek József.*”  
(Vasárnapi Ujság, 1860. július 22., 365. o.)

Web: <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00334/datum09247/cim109255/cim209260.htm>

PDF: [http://epa.oszk.hu/00000/00030/00334/pdf/VU-1860\\_07\\_30\\_07\\_22.pdf](http://epa.oszk.hu/00000/00030/00334/pdf/VU-1860_07_30_07_22.pdf)

626 Az MTA közleménye felhívta a tudománnyal foglalkozó közösségeket és egyéneket az együttműködésre, a bizottság munkájának segítésére: „Felszólittatnak tehát mindazon társulatok és egyesek, melyek és kik a fenebbi pontok alatt érintett adatok birtokában vannak olyanok birtokába juthatnak, hogy azokat a bizottsággal közölni sziveskedjenek.” Többek között a következő területen is: „Meteorologiai adatok, a mennyire lehet, kiterjeszkedve a nedvességi, légnyomati, villamossági, s[t]b. viszonyokra” – ebben ajánlotta fel segítségét Kruesz.

Proxime<sup>627</sup> elkezdem Pannonhegy geologico, geognostico<sup>628</sup> és meteorologiai leírását.<sup>629</sup>

Nem találkozunk a szünidők alatt? Én az iden fölfelé tartok Bécsnek. Taval nem voltam. Üdvözlöm tiszta szivemből s magamat uri barátságába ajánlvan maradok szeretve tisztelt tanár urnak

barátja s rendtársa  
Chrysostom

#### KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 14.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/13.  
1863. szeptember 12.

Nagyságos Rector Ur.<sup>630</sup>

Szivemből örülök, hogy e címmel tisztelhetem, melyet bokros érdemei által régóta kierdemle. Adja a Mindenható, hogy e méltóságot egészséggel és dicsőséggel vezetvén, utobb a tudományak ujra egész mértékben visszaadassék.

Ez uttal alázatosan jelentem, hogy a Természetvizsgálók gyűlésére lejövök.<sup>631</sup> Fölolvasást a „tűnkövekről” szándékozom tartani.<sup>632</sup> Igen gyorsan készült; mert illőnek találtam, hogy hozzak valamit. Vagy 8 irott ívre terjed. De a fölolvasást az időhöz lehet idomítani<sup>633</sup>.

Végre esedezem, egy pár szóért a szállás végett – ha nem lennék alkalmatlan, legjobban Nagyságodhoz szeretnék menni különben a sz. Ferenciekhez szálllok.<sup>634</sup> Kérem szépen a legnagyobb őszinteséggel tudtomra adni, ha legkevésbbé is alkalmatlan volnék.

Értekezésemet tán nem kell előre leküldeni?

A legmélyebb tisztelettel és szeretettel vagyok Nagyságodnak

alázatos szolgálja és rendtársa  
Chrysostom

Pozsony 7<sup>ber</sup><sup>635</sup> 12.1863

<sup>627</sup> Legközelebb.

<sup>628</sup> Geognostico (*görög*): geognóziai. Geognózia: földismeret, leíró földtan. Régebben a geológia fogalmát kettéválasztották, és *geognózia* néven foglalták össze mindazokat az ismereteket, amelyek a Föld szilárd kérgének jelenkori állapotára vonatkoztak, *geogénia* néven pedig azokat az ismereteket, amelyekkel a Föld keletkezését és anyagának képződését magyarázták.

<sup>629</sup> Talán ennek eredménye a Fehér Ipoly szerkesztette *Győr megye és város egyetemes leírása* c. kötetben (Budapest, 1874) Kruesztól: *A megye éghajlata*. 75–94. o. *Földdelejesség*. 94–96. o. *Földrengések*. 96–97. o.

PDF: <http://mek.oszk.hu/09100/09183/09183.pdf> (Mayer Farkas jegyzete.)

<sup>630</sup> Jedlik az 1863/64-es tanévben a pesti tudományegyetem rektora.

<sup>631</sup> A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. vándorgyűlését – a szabadságharc és a Bach-korszak miatt tizenhat év kihagyás után – 1863. szeptember 19–26. között tartották meg Pesten.

<sup>632</sup> Kruesz „tűnkövekről” (meteoritokról) előadott értekezése a pozsonyi királyi gimnázium 1863/64. tanévi értesítőjében jelent meg. (Mayer Farkas jegyzete.)

<sup>633</sup> Igazítani.

<sup>634</sup> Jedlik a pesti tudományegyetem bölcséleti és jogi karának épületében (ma az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara a belvárosi Egyetem téren), a mai Szerb utcára néző szárny első emeletén lakott. A pesti ferencesek ma is ugyanazon a helyen, az 1874, illetve 1991 óta hivatalosan is a szerzetesekről elnevezett, közeli Ferenciek terén működnek.

<sup>635</sup> 7<sup>ber</sup>: szeptember, a 7 itt a *septem* (latin ’hét’) szó rövidítése. Szeptember eredetileg a hetedik hónap volt a római naptárban.

## KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 15.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/14.

1867. szeptember 28.

Szeretve tisztelt Tanár Ur!

Bruno adminisztrátor ur<sup>636</sup> által küldök 30 db aranyot a 3. tanárvizsga alkalmából kiosztandó honorárium fejében. Igen szeretném, ha Nagyságod az illetőknek egyenként s személyesen adná.

Oktober 9<sup>én</sup> Pestre szándékozom, reménylem, hogy a legjobb egészségben tisztelhetem, addig Isten ótalmába ajánlom

Pannonhegyen Szeptemb. 28 1867

Chrysostom mk<sup>637</sup>  
főapát.<sup>638</sup>

## KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 16.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/15.

1871. október 22.<sup>639</sup>

Szeretve tisztelt Nagyságod!

Pesten létemkor igen ohajtottam Nagyságoddal találkozni, először hogy lássam, s megmondjam, miszerint nem csak én, hanem mi mindnyájan itt a szenthegyen<sup>640</sup> fájjaljuk, hogy bennünket nem látogat meg, látogatása annál jobban esett volna, minél inkább szeretjük, ohajtva ohajtván, hogy e szeretet kedves jelenléte által fokozódjék ott a hol megszülemlett, és megszülessék az új szivekben, melyeket csak most avatunk be a társas élet kötelékeibe, s melyeknek oly szívesen mutatjuk meg azon előpéldányokat<sup>641</sup>, melyekre mi büszkék vagyunk, s nekik utánozniuk kell.

Engedje reménylenünk, hogy Nagyságod is szeret még bennünket, és e csendes azylomot<sup>642</sup>, hová, hála Istennek, még számosan és örömet zarándokolnak.

A másik ok; a melyért szerettem vagy inkább kellett volna szólanom[,] a tanárjelöltek ügye, a mennyiből a fizikai tanulmányokra vonatkozik! Ipoly<sup>643</sup> nagy nehézséget tapasztal a

<sup>636</sup> Rezsni Bruno Miklós (1807–1878) 1858–68-ig jószágkormányzó Pannonhalmán.

<sup>637</sup> Maga kezével.

<sup>638</sup> Krueszt 1865. szeptember 5-én főapáttá választották.

<sup>639</sup> A lap alján, a levél szövege alatt Jedlik ceruzával írt sora: *megkaptam 25én oct.*

<sup>640</sup> Pannonhalma (Pannonhegy, Szent Márton hegye) elterjedt latin elnevezése: *mons sacer* ('szent hegy').

<sup>641</sup> Példány *itt*: példakép. A korabeli Czuczor–Fogarasi-féle értelmező szótárban szerepel a *példány* régi jelentése is: átvitt értelemben „erkölcsi példakép, mely a maga nemében különösen kitűnő.” (Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. V. kötet. 1870.)

<sup>642</sup> Asylum, azilum (*görög–latin*): menedék; szentnek minősülő menedékhely (szentély, templom, kolostor), amely oltalmat biztosított az üldözés elől menekülőknél.

<sup>643</sup> Fehér Ipoly Kálmán (1842–1909) a levél írásakor a pannonhalmi tanárképző főiskola matematika–fizika szakos tanára (1864–74), 1874–82-ig az esztergomi főgimnázium igazgatója, 1882–92-ig a szegedi tankerület királyi főigazgatója. 1892-től pannonhalmi főapát, 1896-tól az MTA tiszteleti tagja. Petzval Ottó nyomán írt egy felsőbb mennyiségtant, Kruesz Krizosztom vegytanát kétszer is átdolgozta. Legjelentősebb

német vezérkönyv<sup>644</sup> mellett, minthogy a jelöltek a német nyelvben nem oly jártasak, hogy sok idővesztés nélkül haladhatnának.

Ipoly ur velem együtt kérné, ha embereinket megnyugtatni sziveskednék az iránt, hogy alapul Fehér Ipoly tankönyvét<sup>645</sup> vehessék. Mindnyájan tudjuk, hogy tanár[úr]nak ily kis terjedelmű munka kevés<sup>646</sup>, de még is előny, ha a rendszer a haladónak szeméi előtt fekszik, melynek ösvényén járván jobbra balra szétekinthet, sőt egyes pontokon meg is állapodhatik, kitérhet, hogy a tárgyakkal közelebről ismerkedjék meg.

Az előadások folyama megindulván<sup>647</sup> nem remélhetem, hogy legközelebb szerencsénk leend, erre vonatkozó reményemet boldogabb időre halasztván ezuttal csak írásbeli szives nyilatkozatát kérem, elfogadja e Nagyságod a II pontra vonatkozó ohajunkat.

Szent hegyünk minden tekintetben szépül, a nehéz idők daczára a jó Isten megáldja iparunkat<sup>648</sup>; csak a rendtagok lelkülete aggaszt; az elpártolások szaporodnak, mi az ifuságra oly ros hatással van, hogy az idén 4<sup>em</sup> önkényt<sup>649</sup> távoztak, ezeken kívül 2 meghalt, 3 betegség miatt kénytelen volt elhagyni a szerzetet, 2 mint gyenge diák küldetett ki.

Tesslér Rafaél mint áldozár<sup>650</sup> és kőszegi tanár pártolt el tőlünk<sup>651</sup> okul oly körülményt adván, melyet mindnyájunk mellékesnek ismertünk föl; a főök szomorító.

Pontelly Károl szinte ott működvén mint békétlen és csend zavaró, kit egyetlen egy ház sem akart befogadni, elbocsátatott.<sup>652</sup> Végre<sup>653</sup> Polykarp és Constantin meghaláloztak<sup>654</sup>; s így egy év alatt 15 taggal kevesbedtünk meg. Félelmem nem csekély, hogy az állomásokat nem birom ellátni.<sup>655</sup>

Bocsánat e kitérésért, nem hallgathattam el, mi szívemnek fáj midőn oly szívhöz írok, melyhez bizalmam vonz.

Isten áldása kísérje nagyságodat, ezt kívánja  
Pannonhalmán 1871. oktob. 22.

szeretve tisztelő barátja  
Chrysostom főapát.

---

tankönyve a *Kísérleti természettan* (Pest, 1871–73). Több fizikai tárgyú cikke jelent meg, foglalkozott a szaknyelvvél is. Megíratta és kiadta a bencés rend történetét.

644 Ti. a természettani oktatásban használt, irányadó német nyelvű fizikatankönyv.

645 Fehér Ipoly *Kísérleti természettan*ának első kötete (mechanika és hőtan) 1871-ben jelent meg. 1873-ban készült el a második kötet: rezgésstan, hangtan, fénytán, sugárzó hő, mágnesesség, villamosság. Egyszerű nyelvezete, kitűnő kísérletei, a fizika legújabb eredményeinek ismertetése tette a középiskolák felsőbb osztályai számára írt tankönyvét népszerűvé: 1912-ig összesen tizenegy kiadást ért meg.

646 Fehér Ipoly természettanának első kötete 290 oldalas volt, Jedlik fizikakönyve (*Sulyos testek' természettana*. Pest, 1850) 544 oldalon jelent meg 384 rajzolt ábrával, továbbá 13 oldalas szójegyzékkel, mely az akkoriban még nem közismert, új magyar szakkifejezések latin, illetve német megfelelőjét tartalmazza.

647 Ti. Jedlik előadásai a pesti tudományegyetemen.

648 Az *iparkodik* igéből a nyelvújításkor elvont *ipar* szó eredeti alapjelentése: erős törekvés, igyekvés, szorgalom, kitartó munka.

649 Önként.

650 Áldozópap; fölszentelt pap.

651 Teslér (Tischler) Ráfáel Gáspár (sz. 1839) korábban Pápán tanított, a kőszegi gimnázium tanáráként hagyta el a rendet 1871. július 30-án.

652 Pontelly Károly István (1840–1898) az esztergomi és a kőszegi gimnázium tanára, durva természete miatt 1871. szeptember 23-án távozásra kényszerítették. Életrajzából úgy tűnik, idővel rendeződött élete: a csanádi egyházmegye tagja lett, 1874-től káplán Szegeden, 1878-tól gimnáziumi tanár Temesváron, ahol 1880–87 között a *Történelmi és Régészeti Értesítő* szerkesztője, 1889-től a Temesvárhoz közeli Szabadfalván plébános.

653 Végül.

654 Matuskovics Polikárp József (sz. 1814) gimnáziumi tanár Nagyszombatban, Komáromban, Sopronban, utóbbi helyen igazgató is volt. 1869-től alperjel és főapátsági esperes Pannonhalmán, ahol 1871. augusztus 27-én meghalt. Császár Konstantin (sz. 1822) gimnáziumi tanár Komáromban, Pápán, majd Győrben, itt hunyt el 1871. május 31-én.

655 Kruesz attól tartott, hogy a megüresedett rendi állomáshelyeket nem tudja a megfelelő személyekkel betölteni.



**KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 17.**  
**(HOZZÁTŰZVE JEDLIK VÁLASZÁNAK FOGALMAZVÁNYA)**

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/16.

1872. október 28.

Szeretve tisztelt Nagyságod!

A ritka ünnepély, melynek tárgya Nagyságod, a küszöbön áll!<sup>656</sup>

Igen szerettem volna az ünnepélynél személyesen megjelenni; de az egyházi ünnep<sup>657</sup> és egyéb teendőim gátolnak.

Szellemben ott leszek, a hol Nagyságod homlokára tűzik a kiérdemlett dicsőség koszoruját.

Ötven évig viselni a tudori címet<sup>658</sup> magában véve ritka szerencse, de még nem nagy érdem; de igen is nagy érdem úgy viselni azt, miként Nagyságod viselte, ki a tudori czimmal eljegyzé magát a tudománynak, neki szentelvén szive hajlamát, lelke minden erejét és élete minden idejét.

S a fáradságtalan munkásság, mely oly szép eredményt bir fölmutatni, nem törte meg sem a lelki sem a testi erőt, s mi joggal reméljük, hogy ezen erő Isten jó kegyelméből még számos évig működhet a tudomány fejlesztése és terjesztésében.

Ki a munka által nagy érdemeket szerzett magának, azt a Gondviselés úgy jutalmazza meg, hogy még több érdemre nyújt erőt és alkalmat! Nekünk mind a multnak öntudata, mind a jövőnek reménye kettős örömet és elégtételt nyújt. Hisz kedves Testvérünk és Rendtársunk az, ki hosszú, páratlan buzgalmu tevékenysége által a kedves hazának oly kitűnő szolgálatot tőn, miszerint a dicsőségből nem kevés sugár magára a szent szerzetre is visszatükröződik!

Fogadja részemről a sz. szerzet nevében a mélyen átértzett szerencsekívánatokat, fogadja hálánk, és szeretetünk kifejezését. Mi bízunk Istenben, hogy 3 év mulva megülhetjük ötven éves áldozásának emléknapiját<sup>659</sup>, a mikor én fogom kikérni magamnak a házi ur díszes szerepét.

Ma pedig mint tudor collegája Isten minden áldását esdem le koszoruzott fejére, mult és jövő munkásságára, hadd szövődjék hosszabbra a hervadhatatlan discszoszoru, melyet a Mindenható az örök boldogság koronájává változtatand át.

Fogadja szívesen őszinte részvétünk<sup>660</sup> testvéries kifejezését, melyet maradtam

Nagyságodnak

Pannonhalmán 1872 ik évi október 28 án

szeretve tisztelő barátja és rendtársa

Kruesz Krizosztom mk<sup>661</sup>

főapát

<sup>656</sup> Kruesz jó barátként és főapátként gratulált Jedliknek közelgő ötvenéves bölcsészeti doktori jubileuma alkalmából. Az egyetemi aranydiploma – melynek költségét maga az ünnepelt állta – kiállításának kelte 1872. október 31. (Mayer Farkas jegyzete.)

<sup>657</sup> Mindenszentek ünnepe, október 31.

<sup>658</sup> Doktori címet. – Jedlik 1822-ben lett *bölcsészeti doktor*; ez a végzettség abban az időben az egyetemi záróvizsgával megszerzett „doktorátus” volt. A bölcsészeti oktatáshoz eredetileg a humán és a természettudományos tárgyak is hozzátartoztak. *Tudor* a korabeli értelmező szótár szerint: „Tudós, ki valamely tudományszakból az illető egyetemi kar előtt a szigorlati vizsgálatok érvényes letétele után tudományos képzettségéről szóló és tanusító oklevéllel megtiszteltetett.” (Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. VI. kötet. 1874.)

<sup>659</sup> Áldozár: áldozópap; felszentelt pap. A katolikus papok felszentelésük ötvenedik évfordulóján hálaadó szentmisét mutatnak be, Jedlik *aranymiséjére* és a jubileumi ünnepségre 1875-ben került sor.

<sup>660</sup> Részvét: más örömeiben való osztozást is jelentett.

<sup>661</sup> Mk: maga kezével.

## Jedlik Ányos – Kruesz Krizosztomnak (fogalmazvány)<sup>662</sup>

BK 184/VI. B. 1/16.

[1872. október 28. után]

Méltóságos és Főtisztelendő  
Dr. Kruesz Krizosztom Urnak

Sz Marton püspök és vértanuro<sup>663</sup> czimzett pannonhalmi Sz. Benedekrend Főapátjának stb.

Meg illetőde vettem méltóságodnak mult hó 28<sup>án</sup> kelt<sup>664</sup>, s reám nézve megbecsülhetetlen tartalmu levelét, melylyel bölcsészeti tudorságom<sup>665</sup> 50-dik évfordulójára megörvendeztetni kegyeskedett; mert ha általjában a szerzetes egyény kedély állapotára misem tehet megnyugtatóbb befolyást[,] mint főnökének iránta nyilvánított méltányoló elismerése, akkor én Méltóságodnak igénytelen személyemre vonatkozó szivélyes nyilatkozatai által az említett hosszú idő lefolyta alatt netalán némi sikerrel végzett fáradozásaimért annál is inkább tulságosan megjutalmazottnak tartom magamat[,] minthogy Méltóságod által nagy bőségben reám halmozott érdemeket koránt sem merem egészen magamnak tulajdonítani, s azon bájos képet[,] melyben Méltóságod szerény multamat előtüntetni sziveskedik[,] oly minta gyanánt vélem tekintendőnek, melynek utánzására azon rövid jövőm alatt is, melyre még Isten kegyelméből számíthatok<sup>666</sup>, kellend törekednem. Mire azonban részemről a mennyire az eddig meg nem tört lelki és testi erőm továbbra is enged[,] már azon oknál fogva is készen érzem magamat, hogy az által Isten Ő Fölségének ama különös kegyelmét – melylyel a pozsonyi halálos veszélyemben<sup>667</sup> az iránti nyilvánított ohajomat „hogy bár csak még 10 évig élhettem volna” két év hijján már négyszeresen teljesítette – némileg meghálálhassam, Méltóságodnak pedig irántam oly meghatólag kitüntetett kegyét továbbra is megérdemelhessem.

Fogadja Méltóságod szives atyai részvéteért<sup>668</sup> lelkem mélyéből eredett forró köszönetemet, s ne vegye rossz néven, hogy azt a mindinkább szaporodó hivatalos teendőim miatt nem azonnal, hanem csak most nyilváníthattam maradván

Méltóságodnak mint szeretve tisztelt Főapátomnak

engedelmes fia

Jedlik Ányos

<sup>662</sup> Jedlik válaszfogalmazványa Kruesz előbbi levelére annak hátoldalán [F 2v].

<sup>663</sup> Tours-i Szent Márton (Savaria [ma Szombathely területe], Pannonia, 316/317 – Candes, Gallia, 397) püspök, az első szentként tisztelt hitvalló, *nem szenvedett vértanúságot*. A Jedlik-levelezésben is Szent Márton hegyének (Szentmártonhegy) emlegetett Pannonhalmi bencés apátsága az egyik hagyomány szerint azon a helyen épült Márton tiszteletére, ahol a hitvalló született.

<sup>664</sup> Fölé írva: 1872<sup>dik</sup> évi Október 28.

<sup>665</sup> Bölcsészeti tudorság: bölcsészeti egyetemi végzettség, doktorátus. A bölcsészeti oktatáshoz eredetileg a humán és a természettudományos tárgyak is hozzátartoztak.

<sup>666</sup> Jedlik még huszonhárom évet ért meg, 1895. december 13-án, 95 éves korában hunyt el.

<sup>667</sup> Jedlik 1831–40-ig Pozsonyban a királyi akadémián (gimnáziumban) tanított, 1834 szeptemberében érte súlyos baleset a pozsonyi bencés rendházban. A balesetet Barbély Asztrik (1796–1849) pannonhalmi alperjel és plébános plébániai naplójából ismerjük. (A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 158/1. 52–53. számú fondja.) 1834. szeptember 8-i latin nyelvű bejegyzése magyarul így szól: „... a méltóságos főapát [Kovács Tamás (1829–1841)] Győrből kapta meg a pozsonyi házfőnök levelét... [ebből] azt a szomorú hírt is kapta, ugyanattól a házfőnöktől, hogy a rendünkből való P.[áter] Ányos, a pozsonyi fizikaprofesszor éjjel, nem tudva a javítás miatti helyzetéről, leesett a 3. traktusról [épületrész; emelet], és nagy töréseket szenvedett, állapotja mostanig bizonytalan.” Majd szeptember 19-én ezt írta: „...este felé jött a győri házgondnok tisztelendő Adalberttel, akik hivatalosan közölték velünk, hogy tisztelendő Ányos Pozsonyban túl van minden veszedelmen, és hamarosan meggyógyul.” (MAYER 2010, 169. o.)

<sup>668</sup> Részvét: itt más örömeiben való osztozást jelent.

## KRUESZ KRIZOSZTOM LEVELEI JEDLIK ÁNYOSHOZ 18.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 1. számú fondja

BK 184/VI. B. 1/17.

1877. február 19.

220.<sup>669</sup>

Szeretve tisztelt Nagyságod!

Arrol értesültem, hogy folyó hó 26<sup>án</sup> lesz a Czinár Mór<sup>670</sup> b.[oldogult] rendtársunk fölötti parentacio!<sup>671</sup> Mind a parentáló M[éltósá]gos püspök ur<sup>672</sup> iránti tisztelet, mind a bold.[ogult] iránti kegyelet kívánják, hogy az actust tiszteletteljes tudomásul vegyem. Illenék is talán, hogy személyesen jelen legyek, de természetem és jelen viszonyaim ellenzik.

Nagyságod mint r.[endes] tag<sup>673</sup> bizonyára jelen leend. fölkérem tehát, hogy engem és a sz.[ent] szerzetet képviselni sziveskedjék. Ha a körülmények engedik, vagy tanácsolják, hogy a parentáció után néhány szóval kifejezést adjon a hála érzetnek a parentáló püspök urnak és az akademia nagy érdemü tagjainak a b.[oldogult] iránti nemes érzelmekért; kérem tegye meg nevében.<sup>674</sup> Én nem lévén tag, úgy sem tehetném ezt meg, minthogy szavam sincs a n. [evezett] gyűlésen. A parentáló püspök urnak annak idején írásban köszönöm meg a boldogult és a sz.[ent] szerzet iránti jó akaratát.

Kérem; fogadja őszinte üdvözetemet melylyel maradtam

Nagyságodnak

1877. febr. 19.

szeretve tisztelő barátja  
Chrysostom főapát.

---

<sup>669</sup> A levél iktatószámmal való ellátását az indokolja, hogy hivatalos főapáti felkérést tartalmaz. (Mayer Farkas jegyzete.)

<sup>670</sup> Czinár Mór Pál (1787–1875) bencés tanár, levéltáros, történész, az MTA levelező tagja (1858). Sokoldalú tudós tanár volt, bár munkásságát leginkább a történettudomány tartja számon, 1815–1824-ig a rend győri házi líceumában gazdaságtant, természetrajzot, fizikát tanított a növendékeknek, tanítványa volt Jedlik Ányos is (1819/20). Tanított emellett Nagyszombatban, Pozsonyban, Pannonhalmán. 1829-től Pannonhalmán levéltáros, majd könyvtáros, 1870-től a könyvtár igazgatója. Elkészítette a 75 000 kötetes rendi bibliotéka jegyzékét, a levéltárat repertóriumokkal látta el. Élete utolsó öt évét rendházi lelkiatyaként szolgálta Pannonhalmán, ahol 1785. február 10-én hunyt el.

<sup>671</sup> Parentatio (*latin*): ünnepélyes megemlékezés az elhunytól, melynek során emlékbeszéd hangzik el. – Az MTA 1877. február 26-ai ülésén emlékezett meg Czinár Mórról, érdemeit Ipolyi Arnold püspök, az Akadémia tagja méltatta. (*Vasárnapi Ujság*, 1877. március 4., 140. o.)

<sup>672</sup> Ipolyi Arnold (1823–1886) folklorista, művészettörténész, az MTA tagja (l. 1858, r. 1861), 1871-től besztarcebányai megyéspüspök.

<sup>673</sup> Ti. a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

<sup>674</sup> Ld. Jedlik erre vonatkozó beszédfogalmazványát.

# Jedlik Ányos családi levelezéséből

---

*Mayer Farkas OSB kutatásainak felhasználásával közreadta  
és jegyzetekkel ellátta: Székács István*

## JEDLIK FERENC LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 1.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 8. számú fondja

*Szímő, 1847. október 28.*

Fő Tisztelendő Ur!  
Szeretett Uram Öcsém!

Egességünk, legyen hála a Jó Istennek meglehetősen szolgál, a nyáron majd mindenik a hideg lelésen<sup>675</sup> keresztül ment, most minnyájan egességesek vagyunk, és ugyan önnek is hasonló jó egészséget kívánunk; a gazdaságunk szépeden helyre álott, sminthogy a munka tavál, és az idén egészséges livin szaporodott, az idén pedig tavas[s]zal szározás volt, és árvíz nem tsapott [?] ki a szántó földekre, földeket pedig árendába birunk Toth Megyeri uraságtul Fő Méltóságú Károlyi Lajos urtul 22 holdat, holdjánkint [?] fizetünk 4 pengő forintokat, ezen földeken most őszi és tavaszi buza termett illendően, most már ezen földekre 6 évekre az árenda kitelt, most 5 pengőt ígértem holdj[é]rt, majd talán ismit oda engedik, a menyire lehet a T. megyeri Tisztekkal jóba iparkodok lenni; birunk árendába a Szímői Lelkész Sárkány János<sup>676</sup> Urtul Gushi Pusztában való rész szántó földeket, ezek is szép termést adtak, jollehet a jég eső igen meg rontotta, de 184 kereszt<sup>677</sup> rosz volt rajtuk, keresztje mi[n]tegy [?]  $\frac{3}{4}$  pos. [onyi] méröt<sup>678</sup> fizetett, a magunk telke után való szántó földek is igen jó termést adtak ugy annyira[,] hogy őszi gabonába 550 kereszt, tavasziba pedig 450 keresztet számláltunk, arató rés[s]zel együtt, a rosz mindenütt it[t]hon, és [G]ughon [?] részint a jég részint a forráság miát keveset fizetett, de a sokbul csak megis lett, meglehetősen, voltis ugyan dolgunk a nyomtatással; ha az Isten valami kártul bennünket megoltalmaz[,] a gabonának jó ára van[,] tavaszra eladjuk, reméllem[,] hogy valami kétt v[agy] három ezer váltó forintokat magkapunk[.] Szükséges is, mert a házunk födele rosz, meg kell sindülőzni<sup>679</sup>, a most bé következett Ország Gyűlésin az örök váltság<sup>680</sup> a [j]obbágyokra törvényessen meg lesz engedve[,] arra kell gazdálkodnunk, hogy azt ki lehessen valahogy fizetni, bizonyára ann[á]l jobb pinze nem volna az embernek, mint a mellyet örök váltságba fizett[,] legyen Uram Öcsém oly szives erántunk, hogyha azon örök váltság ideje föl tűnik, bennünket segiteni a menyire lehet kegyeskedjék; gyümölcsünk az idén tsekelység termett, a jobb féle alma fák az

---

<sup>675</sup> hideglelés: hirtelen nagy láz mellett fellépő fázás, reszketés; hidegrázás

<sup>676</sup> Sárkány János, Szímő (katolikus) plébánosa.

<sup>677</sup> gabonakévből a tarlón összerakott kereszt alakú rakás

<sup>678</sup> pozsonyi mérő: régi ürmérték, kb. 62,5 liter, jelen esetben tehát keresztenként nagyjából 45–47 liternyi mennyiségről van szó

<sup>679</sup> zszindelyezni

<sup>680</sup> örökváltság: a jobbágyfelszabadítás egy módja, az úrbéri terheknek a földesúrtól egy összegben való megváltása

idén nem termettek[,] szénánk és más takarmányunk szépen vagyon.

A tavali Évbén más Birót választottak azon okbul, hogy mi rajtunk sok helység munkája, és sok töltés múlik, egés[z] [?] helyünk livin, másik ok az volt, hogy mink szükségét nem szenvedünk a kenyér dolgában, tehát az Uradalomtul nem fogok gyakorta kenyérnek való gabonát kérni, hanem tesznek [?] szegényebbet, az majd gyakran kér, jobbik eset[,] hogy ök mondottak le rolam, mert most a Biróságot soha többé el nem fogadom, nem is fogadhatom, mert a fejem igen gyenge, a gazdaságunk körülményei sem engedik, hogy én az helység dolgaival gyötrődjek; Fő Tisztelendő Sárkány János Lelkész Úr oda nyilatkozott, hogy ha a Biróságot el nem vállalom, tüstént el megy a Helységbül és a töle árendába bírt Pap réti földeket nem fogom birni, és az azokra hordott 250 szekér trágya hasztalanul más Lelk[é]szre sz[á]land használatul, de én mind ezekkel nem gondolok, lesz Pap rét v[agy] nem lesz[,] de Biró ugyan tsak nem leszek, drágább az egessegem mindennél[,] meg marada [?] ő Szimön más Biróval is, a dolgot erőlteti a Plebanus Ur, mert mint a Vármegye, mint az Uradalom Tisztyei, és a helybeli lakosokbul sokan ötöt kérték meg, hogy engem a Birósággal meg barátkoztatna.

Fő Tisztelendő Sárkány János Ur igen ájtatos Papi foglalatoskodásiban nagyon gyors, föltett szánd[é]kában azomban senki által magát vezetetni nem engedi; szegény házunkat[,] különösen engemet érdemünk fölött tisztel, járt Ujságjainkat gyakran együtt olvasgassuk.

Mind ezek után kitsintül fogva nagyon tiszteljük, lelki, s' testi áldásokat kívánunk és vagyunk

Fő Tiszt. Uram Ötsémnek  
Szimön Octr. 28<sup>an</sup>  
1847.

szerető testvérei  
Jedlik Ferencz [é]s Gábor

## JEDLIK FERENC LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 2.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 8. számú fondja

*Szímő, 1848. április 14.*

Szeretett édes Ötsém!

Az el mult hó végén érkezett Hírlapok hasábjain olvasám, hogy az újit[á]sok emberei Gelentzei Pál<sup>681</sup> Urat szemelték ki Természet tani Tanáru, már ebbül jóslám magamnak a jövendőket, és ime most Aprilis 6<sup>ki</sup> Hírlapban látom, hogy az Oktatási Minister Ur fönt említett egyént azon tan székre ki nevezte, és előadásait már meg is kezdette. Ha már a mostani Tanítási és Tanulási szabad gyakorlat így hozta magával[,] Kedves Ötsém nyugodj meg mind ezekben; légy férfias, és pedig leg kisebb megilletődés nélkül, vigasztald magad abban, hogy fáradtál már eleget az haza javáért, és ha már innét ki maradsz, iparkodjál tisztos hivatalt vállalni a Szerzetnél, vagy v[á]rni a boldogabb jövendőre és a leendő jövő Kormánytul ha sikerülhetne személyedhez illő nyugdíj követelni, nem tudom, sikerülé ez mint szerzetesnek, azért Pesten várakozhatz, hogy a többi ki maradt Tanárokkal egygyütt egyenlőképpen nyug díj magatoknak ki eszközölhessetek, ha ez meg történne[,] akkor Pesten

<sup>681</sup> Gelenczei (Gelenczey) Pál (1818–1883) egyetemi magántanár, a természettan („physica”) tantárgy előadója, a debreceni református kollégium egykori tanára.

is lakhatnál, vagy a Szerzetnél tisztesebb foglalkozást vállalhatnál, mert tsak kényelmesebb a városi élet, mint a falun elszigeteltségben tengődni[,] légy édes Ötsém tsendes lilekke[!], várd be a jövendőket, majd tsak akad vagy a szerzetnél, vagy másutt tisztos élet mód, mindazonáltal ha az üdök ki fejlődésivel is nem akadna valami illő foglalatosság részedre, vagy ha személyedhez, korodhoz illetlen, vagy pedig oly hivatal, mely az ekkoráig való terhektül úgy is igen el fáradt vállaidat meg újabbakkal terhelné, vagy valami kedved ellen való kötelesség le bilintsülve nyomjon, akkor jöjj haza Kedves Ötsém; ha zsenge korunkat testvéri szeretetben el éltük, hátra lévő kevés napjainkat el aggott korunkban miért ne élhetnénk el, meg elégedve sorsunkal, a történteken meg ne haborogj[,] és annál is inkább ne szomorkodj, mert bizonyossá teszlek abban, hogy akár mire kerüljön is sorsod, de ha kintelenitesz<sup>682</sup> haza jönni, mindenkor tsendes és tisztos életmódra számithatsz házunknál, mert mezei gazdaságunk oly biztos alapokra vagyon fektetve, hogy azok tellyes bizodalmat gerjesztenek keblünkben, azért ne aggodj semmin[,] nyugodt kebellet nézz a jövő elibe.

Legyen hála a Nagy Istennek[,] minyájan egésségessek vagyunk, mellyet hasonlólú kivánunk[,] minyájan tisztelünk és tsókolunk.

Fő Tisztelendő Sárkány János Úr[,] leg buzgóbb lelkészünk különösen tisztel.

Mind ezek után lelki és testi áldásokat kívánva, vagyok

Kedves Ötsémnek

szerető bátya  
Jedlik Ferentz s. k.

Szimön Aprilis 14kén

1848.

NB.<sup>683</sup> a levél kézbesítésir[ü]l és környülállásodrud adandó alkalommal tudósits.

### JEDLIK FERENC LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 3.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 8. számú fondja

*Szímő, 1848. december 6.*

D. J. K.<sup>684</sup>

Szeretett Öcsém !

Eg[é]sségessek vagyunk ligen hála a jó Istennek, én s Örzi<sup>685</sup> gyengélkedő egésséggel, füleim úgy bérekettek<sup>686</sup>, hogy alég hallok valamit. A száz forintot Szabó Gyula öts[é]m<sup>687</sup> meg küldötte[,] de jókor esett, ippen a novemberi adó fertályt fizettem ki belülle, ezen nagy jó t[é]teminyedért álgyon meg a Mindenható, ez után is[,] édes Ötsém[,] legyen reánk gondod, és a mit nélkülözhetz[,] légy olly kegyes, ne sajnáld meg tülünk, mert annyi a bajunk a tagosítás<sup>688</sup> miat[,] hogy meg sem lehet mondani, 17 helyen van füzes s szilvás erdönk, ennek

682 kényszerülsz

683 NB = nota bene! (lat. 'jól jegyezd meg!') – megjegyzés a figyelem felhívására.

684 A rövidítés feloldása a „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” katolikus keresztény köszöntés.

685 Jedlik Ányos sógornője, öccsének, Jedlik Gábornak felesége, sz. Czuczor Erzsébet.

686 bedugultak

687 Jedlik Ányos és Ferenc sógora, Szabó István testvére.

688 tagosítás: földterület újrafelosztása úgy, hogy a több darabból álló birtokok helyett csere útján egy tagban

ki ásatásó rémészto költségbe kerül, örömet eladnánk belülle, de a nép között nints pénz, senki se vehet, ha valaki akadna[,] aki venne, olly oltsó a fa áro, hogy egy öll fáért 4 ftot is nehezen akarnak adni, Negyed, Farkasdiak szinte nem vehetnek, mert a kaposztából igen keveset kaptak, nagyobb része lábán maradt, mert a rossz utak miatt kisésem hordhattak, mink [V]átzon csak annyit kaptunk egy deregle<sup>689</sup> k[á]poszt[á]ért[,] hogy csak a dereglétt húzatták haza érette. Párkánybo szinten csak keveset adtak a kaposztaért[,] 100 fej k[á]poszt[á]ért 5 ftot 10 I [?] 20 krát<sup>690</sup>[,] a mellett nagy kárt okozott az [á]ltal, hogy sok üdőbe és f[á]radságba került, és így az őszi szántás részént el késett, részint el maradt, n[á]lunkis a k[á]poszt[á]nak mintegy harmada haszontalanul a földön marad.

Nálunk olly nagy a sár[,] hogy ha a malomba kell vinni 10 zsák jósz[á]got[,] 4 v[agy] 5 lovat kell a kotsiba fogni; Ellba [?] csak az mehet nagy nehezen[,] akinek jobb lovatskájó vagyon; sokaknak a lovaik ott a piatzon dögöltek meg, most meg az a baj is történt, hogy a Nitra kiöntött, és így a közlekedés majd lehetetlen.

Adandó alkalommal tudosits bennünket[,] hogy vagy, egészséged hogy szolgál, hol tartozkodol, jó üdőben jó uttal látogass meg bennünket, egyszer csak el múlunk, azon kérlek[,] kedves ötsém[,] vigyáz magadra, valamely baratságbo v[agy] jó bar[á]tjodnak ne mond[í]j ollyast[,] a mi a Kormány v[agy] Ministerek, vagy más föllebb val[ó]k ellen volna, mert a ki leg jobb bar[á]tyánok is látzik[,] a[z] embert el [á]rulja, és az a következése lenne[,] hogy a nyugdíjadot el veszíthetnéd, igen kitsinben<sup>691</sup> megtört[é]nhetik, ne adja az Isten.

Mind ezek ut[á]n Lelki s testi j[ó]k kívánásó mellett tsókollak, és minyájan ts[ó]kolnak.

Szimön December 6<sup>án</sup> 1848. év

szertő b[á]ty[á]d  
Jedlik Ferencz s.k/

#### JEDLIK FERENC LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 4.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 8. számú fondja

*Szimő, 1858. január 30.*

D. J. K

Szeretett Öcsém !

A mi az egészségünket illeti, mint afféle öregek[,] Istennek lígyen hála[,] eddig még csak éldegéllünk, nekem az egészségem annyibul türhető, hogy most a fejem nem szokott f[á]jni, Gábor felesige[,] Örszi köztünk most leg gyeng[é]bb egészségü, [é]s így mind a négyen csak mint el gyengült öregek igen tsekély dolog tehets[é]g[é]t fejtve, éldg[é]llünk, István<sup>692</sup> jó eg[é]sségben van, Örszi[,] [G]ábor leánya szinte<sup>693</sup> most egészséges, csak kérékre vár. Szidi

levő birtokok jöjjenek létre

689 dereglye: széles, lapos fenekű, nagyméretű csónakszerű vízi jármű

690 koronát

691 igen kis dolog miatt

692 Jedlik Ányos és Ferenc sógora, Szabó István, Jedlik Erzsébet férje.

693 szintén

le[á]nykának a lába fájt és térdibe öszve huzodott, hanem most már jobban van, kitsint hibbant<sup>694</sup>, eg[é]ssége l[á]tszik, de a mellett sovány, és sorvadó, mondják aszonyaink, hogy jó volna T. Szabó Alajos Úr<sup>695</sup> urabáty[á]nak meg mutatni, azonban a leányka vidám, és szép nyilt eszü.

Istvány ötsem[,] azaz Gábor fia most December 15<sup>én</sup> mult 22 éves, ennek előtte két esztendővel sikerült nékem ötlet a Cs.[ászári] s K.[irályi] Katonai ujontozó Bizotmány előtt a [k]atonai kötelesség alull fölmentetni; most pedig 22 esztendőt be töltve livin, a T. Hivatalhoz könyörgő levéllel járultam meg házasodhatási engedélért, kérésem[hez] a Szülék betegeskedésit vetv[é]n okul, megis adatott, és így a h[á]zass[á]gát el határoztuk, és hogy kit vegyen el, a mint már ennek előtte 10 évekkal P[á]rkányban lévő Náni leányk[á]t szemeltük ki, Rózi és Mári[.] Istvány testvér nényei ott lévén férjnél, a leányt annyira alkalmasnak mondják, hogy mind természetire nézve, mind [g]azdaszornak[,] bár mennyi napszamos legyen a szölöben[,] ő maga képes a ház körül eleget tenni[,] az atyai örökségből 4000 for.[int] az az négy ezer váltó forint vagyon az árvák Cassájában kamat alatt; Istványt némely tanáts ad[ó]k arra ingerelt[é]k<sup>696</sup>, hogy ő 10 ezer, vagy talán több ezrekkal biró személyt is kaphat, magam azt tanátsoltam néki, hogy a bizonytalant, a bizonyosért nehéz el tserélni, az a vagyonosabb vagy uras, vagy dologtalan, vagy a mezei gazdaságban nem alkalmazható, vannak több péld[á]k előttünk, és a magunk nemzetségibe élő példákat látunk, hogy a mezei gazdaságot dologhoz nem értő személyek tönkre vezették, ezen Náni személyire nézve<sup>697</sup> barnás, de minden az embernek kívánsága szerint nem lehet, István ugyis jobban szöke, és kitsint ragyás<sup>698</sup> természetü<sup>699</sup>, a személy derék termetü, nagyon szemérmes, és már kétt, vagy három év [ó]ta r[é]szint helyben, részint Esztergombul több k[é]rői voltak pedig jó házakbul, és ő ezeknek mind kosarat adott[,] el nem gondolhatta a közönség, még tsak a helybéli Lelkész Úr is[,] ki Gutta m[e]ző v[á]rosában káplánkodott, hogy ahoz a sáros Szímöhöz annyira ragaszkodik, jobb helyeket meg vetve, az első ki hirdetés<sup>700</sup> most vasárnap u.[gy] m. [int] Januar 31<sup>én</sup> fog történni[,] a második hirdetés Feb. 2<sup>án</sup>[,] a harmadik hirdetés 7<sup>ik</sup> Február napján[,] ez meg történvén 8<sup>ik</sup> Februárban lészen az Esküvő, melyre ha tsak eg[é]sségem engedi[,] magam is vasuton le fogok rándulni, ha ezen egybe kelésük meg történik, én ugy vélekedem[,] Istvány boldog lehet ezen jó természetü személyel, tsak Istvány legyen jó, mert ő igen könnyen gondolkozó, ő nem tudgya, mily nehéz meg élni[,] a párkányi sogoraival könnyen fog számolhatni, Istványnak igen pontosnak kell lennie, és egy garast kettővel tenni, mert a hol 3 szolgáló és 7 szolgáló szükségeltetik, most igaz tsak 3 szolgáló és 8 szolgáló vagyon, de tavaszkor még 2<sup>üt</sup> kell fogadni[,] ezeknek bérit ki gazdálkodni, eleget tenni mindeniknek nagy feladat, mink négyen dologtalan elilemedett<sup>701</sup> öregek tsak terhire leszünk ezutan a gazdaságnak[,] mostani üdőben a tisztos ruházat sokba kerül, természetvényeink kevés pénzen el adhatók, ekkoraig kétt féle Ujságot járattunk a Majer János boldos [boltos?] ural, de most egyedül, hogy ujság nélkül ne legyünk, tsak a Magyar Néplap ujságot járattunk, mert uris opes parvae<sup>702</sup>[,] kevés nélkülözhető pénzt enged a mezei gazdaság.

Ezen föllebb el sorolt pénz szüke miat történt panaszok ne talan némi aggodalmat okozzanak néked[,] szeretett ötsém, át térek a Gazdaság miben létir[ü]l [é]rtesíteni, a mint valaha írámb[,] hogy az a mi jó alapra fektetett gazdaságunk sokat bir u. m. van a Nemzeti

694 Ti. a lába megrándult, kificamadott.

695 Jedlik elsőfokú unokatestvére, édesanyja testvérenek fia (1818 – 1850 után)

696 ösztönözték

697 ti. külsejét, kinézetét, megjelenését; bőrét, haját, szemét tekintve

698 ti. szeplős v. himlőhelyes, pattanásos bőrű

699 kinézetű, külsejű

700 A fiatalok házassági szándékának kihirdetése a templomi közösség előtt, a korabeli egyházi előírásoknak megfelelően erre háromszor került sor, az esetleges házassági akadályok földerítése céljából.

701 élemedett korú

702 Idézet Ovidiustól: *Tristia (Keszervek)*, III. 10, 59 – a vidéki lét szükös anyagi lehetőségeire utal.



Költsönbe adva 300 pengő forintunk, ettül kapunk a szelvényeket le szelve évenként mindig Julius elején 15 pengő f[orinto]kat[,] van 6 öll szénánk eladó[,] de most ezt éppen meg nem veszik[,] kintelenítettünk a tavaszkori marhát r[á] kötni, hogy valamit kaphassunk belőle, szarvas marhánk légyen hála a jó Istennek egészséges és szép[,] borjazando teheneink Nro<sup>703</sup> 9 kövérek es jók, egy bika borjunk van leg kevesebb 100 pengő f[orin]tot adnak érte, szarvas marhánk a lovakkal együtt 59 darabb öszvesen, jövő évre a marha tartás meg szab[á]lozzatik, egy helyre tsak 40 darabot lesz szabad tartani, van gabonánk még a harmad éviből is, kukoritz[á]nk is lesz valami 60 posonyi mérő eladó, annak jobb ára van, mint m[á]s gabonának, van 23 kass m[é]hünk, ezeket tsak azért tartom, mert másba nem foglalatoskodhatom, tartok egy öreg embert ki örzi a méheket, a rajok ki jövetelire vigyáz, én meg oda jöttemkor azok zengésin jót alszom, vagy Ujságot olvasok, eddig a méhekből semmi hasznot nem huztunk, mert hol árvíz, hol más baj érte őket, mit ad a jövő[,] a jó Isten tudja.

Kedves Ötsém[,] azon kérlek[,] a mikor lehet és terhedre nem esik[,] látogass meg, könnyű most kevés üdö vesztéssel vasuton akár hova el jutni, mert egyszer tsak egyenkint el halunk.

Mindezek után lelki s testi áldások kívánása mellett minnyájan tsókolnak, és tsokollak  
szerető bátyád

Költ Szimón Jan. 30<sup>án</sup> 1858.

Jedlik Ferentz  
és az egész ház.

### JEDLIK FERENC LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 5.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 8. számú fondja

*Szímő, 1875. augusztus 21.*

D. J. K.

Szeretett Ötsém!

Légyen hála a Jó Istennek[,] egészségesek vagyunk, a tavaszkor Gábor és felesige igen gyengélkedők voltak, most egy kitsint elevenebbek, neked is jó egészséget kívánunk[,] Édes Ötsém[,] akaratom ellenire is már meg szoktam a koldulást, de nem tehetek r[ó]la, mert a mostani nehéz körülmények arra kényszeritnek, arat[á]s előtt mind jobbatskán lázott, de aratáskor meg mutatta[,] hogy a kereszt szám tsak felényi, es annak a szeme megin tsak felényi, így tehát a szokott jobb termésnek tsak ¼dit adja meg, ez annyi[,] hogy ha el vetünk, igen kevés marad élelemre, eladásra semmi, pedig oll[y] tetemes a költségünk, hogy el vagyok rémulve, honnét kerülne ki u.[gyanaz]on. adóra 100 Megyeri föld arendaja 100, k[á]poszta alá dereg[é]re 100, sarju<sup>704</sup> jól vagyunk[,] annak takarítására 100, a nyo[l]tz szolgának tsizmára és más mester emberekre 100<sup>nál</sup> több szükséges, ezen 500 forintok pedig a jövő holnapban okvetetlen nélkülözhetetlenek, ezen bajoknál fogva, arra kérlek[,] idés testvérem, segíts rajtunk[,] a mennyire tsak lehet, a mit nekünk adts[,] azt igen biztos helyre teszed, azt mindenkor meg találod, majd tsak jön jobb termés is, nagy örömed lehet abban[,]

<sup>703</sup> szám szerint

<sup>704</sup> sarjú: levágott, lekaszált növény tövéből ugyanazon évben újra nőtt hajtás

hogy ha ezen nagy bajban testvireiden könyörülhetz, tégy mindent[,] ami legjobb, tsak hogy boldogulhassunk, ha ezen lev[é]lk[é]t meg kapod, kö[r]nyülállásosan<sup>705</sup> tudosits bennünket, h[o]gyan kaphatnánk, ha kerül, kezünkhöz pénzt[,] a multkor minö pontosan jött kezünkhöz Szabó Béla Ur közbe jöttével[,] bár most is ugy lehetne.

A gyöp[,] mellyet a helység adott föltörésre a nagy száross[á]g által tavaszkor, és aratáskor ugy meg rongaltatott[,] hogy igen kevés reménységünk volt, de m[é]gis az arat[ó]k[nak] 61 kereszt árpát, ez annyi zsákot adott, és 10 zs[á]k kölest, és 11 zs[á]k zabot adott, azon föllül 6 kotsi szénát[,] jó[,] hogy tsak ez is lett.

Kérésem ismétlése mellett lelki, s testi jók kívánása ut[á]n maradok holtig

szerető testvér

Szimön Aug 21én 1875

Jedlik Ferentz s.k.

### JEDLIK FERENC LEVELEI JEDLIK ÁNYOSNAK 6.

Lelőhely: a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára BK 184/VI. B. 8. számú fondja

*Szímő, 1877. január 8.*

D. J. K.

Szeretett Ötsém[,] Ányos!

Egységünk[,] ligyen hála a Jó Istennek[,] nékem és Örszinek gyengélkedő, a fiataloknak jó eg[é]ss[é]gük vagyon, néked is [á]llandó jó eg[é]sséget kívánunk.

István gyerek Nagy Szombatba<sup>706</sup> van első deák iskolába, Aty[j]a nála volt[,] mondgya[,] hogy jól tanul, maga mondgya[,] hogy ő nem bukik meg.

Az ősz elejin az [É]rsek Fisk[á]lissa<sup>707</sup> kint volt tagosítás végett a helységgel meg egyesítendő[,] az Elöljárók a Fiskálissal abba egyeztek, hogy ő Eminentziájához szeretnének menni, majd még valamit engedne, majd ő meg mongya, mikor lesz alkalmas üd[ó] a Primáshoz menni[,] meg fogja üzeni, még eddig nem üzent a Fisk[á]lis; Istvány már vett a zsell[é]rektül 5 hold legelöt, holdgyát 60 f[orin]tval, igen jó volna[,] ha még három, vagy négy holdat vehetnénk, de már azon áron nem reménylem, hogy vehessen, édes Ötsém[,] ha valami nélkülözhető pénzed volna[,] ad[d] által minékünk; igen szép haszonnal jár[,] ha most vehet az ember valamit, ne neheztelj[,] édes ötsém[,] hogy mindég tsak pénzt kirünk, mink a pénzt nem szoktuk el fetsérteni, ha kerülne nálad[,] ird meg körülményessen[,] és akkor Istványt le küldeném, vagy ha Szabó B[é]la Úr haza jönne; légy olly szives bennünköt tudositani. A falutúl birt 20 hold sz[á]ntó föld a nagy szárosság datzára jó közép termést adott, a szörnyü nagy tavaszi árviz nem sok kárt tett bennük, mert nagyobb része domb.

Istvány Biroságo nagy terhünkre van, nints annyi ideje Istványnak[,] hogy a szolgálakat meg tekintse, énnekem tsak a házbulis ki menni nehéz, hanem hogy a tagosit[á]s bé következik[,] azon reményben a Biroság valamit használhat[,] türünk és szenvedünk.

<sup>705</sup> minden részletre kiterjedő módon, részletesen

<sup>706</sup> Nagyszombat, ma Trnava, Szlovákia

<sup>707</sup> ügyvédje, jogi képviselője

Az ősön Náni küldött valami 70 darabb almát[,] egy kis fazék lekvárt, keveses aszal[t] szilvát, hogy meg kaptad[-]é[,] bennünket tudosithatsz, most ism[é]t valami keves almát akar küldeni.

Főntebbi kérésem ismétl[é]se mellett vagyok, és tsókollak, a ház beliek[,] kitsinek, és nagyok pedig lelki s testi jók kívánása mellett tsókolnak, tisztelnek, és gyakran emlegetnek.  
vagyok Szimön Jan. 8<sup>án</sup> szerető batyád

1877.

Jedlik Ferentz s.k.